Geschiedenis des vaderlands. Deel 13 (eerste stuk)

Willem Bilderdijk

uitgegeven door H.W. Tydeman

bron
Willem Bilderdijk, *Geschiedenis des vaderlands. Deel 13 (eerste stuk)*. P. Meyer Warnars, Amsterdam 1853

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/bild002gesc13_01/colofon.htm

[Tekst]

Slot der geschiedenis.

1581) 80 jaar gevochten om zijn Vorst kwijt te zijn:

onder { Duitsch
{ Fransch
{ Engelsch gezag,

en gedurige worsteling
tusschen Provintiën en Provintiën
steden en steden, regenten en regenten,
regenten en burgers,
burgers en burgers.
1652) en toen werd er een Aristocratische regeering gevestigd,
die zich tot een familieregeering vormde,
en den haat des volks droeg.
van toen worsteling tusschen
Oranje- en Staats-gezinden d.i. Fransch-gezinden.
Revolutie op revolutie
(ten minste 6 in 4 leeftijden en minder.)
1795) ontbinding van alle gezag en onderwerping aan Frankrijk
in allerlei afwisselende formen
van democratiën
Koningschap (1806) in
Vernietiging (1810).

De eigenlijke *staat* of *bestaan* van den Staat heeft derhalve geduurd 1568-1795 onder allerlei wisselvalligheden en onzekerheden.

dat is (147) nog geen 150 jaren,
geen 1½ eeuw.

Was dit nu een 80-jarigen oorlog met al zijn ellenden en opofferingen waardig?

voor elk jaar jammerenvol nog geen [2] jaar

voor elken dag geen 2 dagen
voor elk uur geen 2 uren rust, veiligheid, stil genoegen of welvaart.

Welk een tafereel!

En rekent men nu de tusschenbeide gevallen
jammertijden van oneindige beroerten
en vijandelijke invasiën
daar af
zoo zal het hachlijk zijn, dat er *een half jaar* van genoegen tegen elk jaar van jammer over heeft gestaan.

En nog reken ik niet het onderscheid tusschen hetgeen waarmeê wij ons in de later tijden lieten genoegen, bij de vrijheid en overvloed onder onze Graven.
Maar ondertusschen zijn er
bij verval van alle oude geslachten,
nieuwe familietjens opgekomen
van *steenbakkertjens,*

van klompenmakertjens, (*trip*)
- *gravertjens* of modderlui. -
- *korf*- of mandmakertjens enz.
die rijk geworden zijn,
vorsten trotseerden,
burgers verdrukten,
adel vernederden;
kerk verachteden en benaauwden, braafheid vervolgden;
en de geschiedenis deden vervalschen door hun loontrekkers en vleiers, zoo als dat in alle Aristocratiën behoort;
en aan wien de kinderen der vreemdelingen, die als lakeien in 't land kwamen, en met alle beneficiën begiftigd wierden, het hof maakten.

En vraag na dit alles nu nog, WAAR DE NATIE IS.

Even zoo mogen wij vragen, WAAR in deze jammerlijke dagen DE CHRISTENHEID schuilt.

Wie nu nog uit waarachtig Hollandsch bloed is en zichzelven (dat is, zijne vaderen in zich) gevoelt, moet bekennen, dat wij geen volk meer zijn, maar enkele individueelen, die in deze wareld onder een geslacht van laffe overweldigers leven, en derhalve naar een toekomende wareld moeten uitzien, waarin slechts *één Volk* (dat is, de oprechte aanhangers van J.C.) bestaan zal onder de onmiddelijke regeering van dit hun Hoofd.

[BILDERDIJK had zich in zijn werk geheel niet uitgelaten over de vereeniging van *Noord* - en *Zuid*-Nederland. Doch hieromtrent vind ik bij deze papieren het volgende afzonderlijk opstel of uitboezeming, die ik geve zoo als ik ze vinde, en waarbij ik alleen aanmerke, dat ze geschreven is lang vóór Augustus 1830.]

Bij de afscheiding der Nederlanden verloren de Zuidelijke Provinciën hunne Zeevaart en eenmaal zoo bloeijenden handel, die geheel tot de onze overgingen. Van daar, terwijl bij ons alles in kracht en energie, zoowel als in bloei en welvaart toenam, alles bij hen verachterde, terwijl onze dwingende en gehandhaafde vordering van het sluiten van Andwerpen dit en niets anders bedoelde. Keizer Karel de VI, door de Zeemogendheden ondersteund geworden, had het belang der Zeevaart ingezien, en zocht die in zijne staten te vestigen, waartoe geene zijner Landen gelegen waren dan Vlaanderen. Hij richtte dus de Maatschappij van Ostende op, ten einde 't gesloten Andwerpen te vervangen, en wij hebben gezien, door welke tegenworstelingen hij dit opgeven moest. Van dien kant hunne gelden niet aan kunnende leggen, keerde zich derhalve de aandacht der Belgen geheel tot den Landbouw en Fabrieken, en geheele zandwoestijnen in Vlaanderen zijn tot de vruchtbaarste velden herschapen geworden; deze Landbouw, meer dan den buitenlandschen Handel bevorderend voor de bevolking en inlandsche kunstvlijt, en het Land niet met vreemdelingen bevolkend als bij ons, maar eigen volksgeest voortkwekende, gaf er een geheel anderen bloei aan dan bij ons, en voorrechten, waar onze Staat nooit op roemen mocht, hoezeer door de Fran-

sche Refugiés in vele opzichten ten aanzien van Fabrieken verrijkt. - Het beste vlas der wareld werd daar geteeld, en bracht niet alleen die Kantenfabrieken (de vrouwelijke bezigheid in de kloosters) voort, die de verwondering van geheel Europa maakten, maar ook de voordeelige Linnenweverijen. De eigen wolteelt gaf Lakenweverijen; en de ijzermijnen brachten de spijkers, messen- en andere fabrieken voort, die door de koolgroeven met geringe kosten, ontzachlijke winsten gaven. Onze garnizoenen in hunne vestingen brachten er 't Hollandsche geld in algemeenen omloop, en de goede verstandhouding deed ten hunnen aanzien de rechten op den doorvoer aanmerkelijk verminderen ten aanzien van 't geen bij ons inkwam om tot hen overgevoerd te worden. Een geheel bijzondere Regeering van de Duitsche afgescheiden, en het Hof van een altijd zeer aanzienlijken Gouverneur, waar altijd een gevolmachtigde Ambassadeur bij resideerde (in onzen tijd was dit Jonkh[r]. *Willem van Haren*) gaf hun een gevoel van zelfstandigheid, die niets van overheersching had, en zij waren gelukkig, wanneer de met zijn vervloekte Filosofie vervulde Joseph II hen onderdrukte en tot een opstand tergde, wien hij niet in staat was te betemmen, zoo weinig die in zichzelven dan ook (hetzij men de hoofden, hetzij de middelen die er in 't werk gesteld werden, in aanmerking neemt,) te beduiden had. Zijn opvolger, Leopold, bracht dit ook zeer lichtelijk te weeg; maar nu borst de Fransche omwenteling uit; trouwloosheid en lafheid van bondgenooten stelden onze wapenen te loor, en de Fransche Legers overstroomden dat België en lijfden het in.

Nu was voor de kerk- en kloosterberoovingen en de onderdrukkingen van Jozef II, eene geheele vernieling en afschaffing van Godsdienst en rechten en eigendommen in de plaats gesteld, en de naam van vrijheid deed dezen allerafgrijslijksten dwang en mishandeling dragen; ja men gewende daaraan, verfranschte; en de behoefte van 't zich ontvolkend en geheel militair geworden Frankrijk deed uit deze Nederlanden de vruchten van Landbouw en Handwerken trekken, waardoor (bij de afsnijding van geheel Europa, en vervolgens het Continentalstelsel) deze gewesten een wezendlijken aanwas van bloei verkregen in die twee Hoofddeelen hunnes bestaans: en zoo leerden zij alles dragen, aan alles gewennen, en alles liefkrijgen wat de toenmalige inrichtingen van 't Fransche Rijk waren, en werden met hart en ziel Fransch. En van daar dat de Vereeniging van België, die het werk van Engeland was en het karakter der *των ἐχθρων δωρα* (dat *ἀδωρα* zijn)(1) droeg, ons bij de in zichzelf zoo gezegende omwenteling van 1813, geheel het bestaan vergiftigen moest, en onze Natie, tot Godlooze Engelschen en Duivelsche Franschen doen ontaarden, in 't welk wij van dag tot dag grooter vorderingen maken, met dagelijksche verwoesting van al wat er nog Hollandsch en Christelijk bij ons overig is; en hetgeen ook noodwendig steeds verder en verder zal gaan, tot onze eenige Heer en Verlosser zich op eene uitblinkende wijze over ong ontferme, welk oogenblik ieder verplicht is om dagelijks en t'aller uur met tranen en zuchten af te bidden, dat verhaast moge worden!

(1) [Vijanden-geschenken, die slechts schade aanbrengen.]

Kort begrip der geheele historie op één kaarteblad:
met eenige aanteekeningen van H.W.T.

't Lot der Provinciën was als dat van alle deelen van Europa. Frankisch Rijk[(1)].

de Vorst werd allengskens door mildheid armer - door de macht der Leenmannen zwakker.

Hinc de oprichting der steden uit Italie zijn steun - naderhand even belemmerend als de Leenmannen zelf[(2)].

De Leenmannen verzwakt -

De steden machtig -

regeerden zich zelf, als alle *coetus* privatorum.

de Graaf [had] alleen justitie.

en schotopbrenging

des Gn. Schout

wetgeving[(3)]

een toezicht echter noodig.

Burgemeesters

Burgers, Vroedschap.

de last (?)[(4)] deed Schepenen ontstaan.

Vroedschappen.

Nu werd geld, behoefte -

hierdoor, de *steden* gewichtiger

bijeenroepingen - Staten -[(5)].

privilegiën.

(1) d.i. Europa; bepaaldelijk ook het Frankisch Rijk.

(2) Geen wonder, J.D. MEYER, in het Eerste Deel zijner *Institutions Judiciaires*, toont aan dat, over het algemeen, elke stad een Leenman was.

(3) de Schout, Baljuw, Hoofd-Officier, was de ambtenaar der Graaflijkheid.

(4) (?) *last* - het lastige, dat de geheele burgerij tot beslissing van geschillen, of ook over Gemeentezaken, opgeroepen werd.

(5) d.i. der Steden; en alzoo, der Staten.

't beschreven recht.
gunstig aan 't snuiken van de Vorstenmacht,
gunstig aan de Vorsten zelfs quatenus den Keizer vervangende[1].

de oude begrippen van Leenrecht &c. sleten.
een begrip van algemeen recht conform aan 't aangenomen Civile et Canonicum [ontstond].
en de Vorsten daaraan onderworpen.
hinc 't jus publicum *dict.*[2]. Vorstenmacht. Volksmacht.
hiermeê geworsteld, en
de Volksmacht gepraevaleerd[3].
Quare dit systema zoo verderflijk?

1. onrecht.
2. onverstand.
3. de factiegeest.

de Hervorming. opstanden. afscheiding.
republiek uit nood ontstaan,
worsteling van die de macht in handen hadden.
met de Gemeenten -
met de Stadhouders -
twee partijen.
de 1. partij maakt zich Souverain.
heeft steun van buiten noodig.
vreest Stadhouder
krijgsvolk
uitbreiding van territoir.

(1) Naar het Rom. Recht is de Keizer de volstrekte Opperheer, en alzoo ook over de Vorsten des Rijks: doch deze later 's Keizers macht usurperende, pasten die op zichzelven toe (Z. PHIL. DE LEYDIS).
(2) *dict. - dictum* (zoogenaamd).
(3) Zoo lees ik er uit: misschien evenwel is het, *gepractendeerd.*

Werd in 1747 verrast.
Herbindt zich weldra -
zet het volk op -
tegen 't Stadhouderschap.
verdeelt zich met het volk[1].
God geeft de revolutie van 1787, maar niemand gebruikt ze

Partijregeering - democratische form.
telkens verwisseld[2].
Koningdom zonder macht.

(1) Germanismus: *entzweyt sich mit d.V.* - Zoo is het voorafgaand 'herbindt zich,' een *gallicismus*. Het los heengeworpen schetsje schijnt mij toe, te Brunswijk, terwijl B. aldaar les gaf, ontstaan te zijn.
(2) 1795-1796 Nationale Vergadering. - 1798 Januarij - Junij. 1801-1805.

[Om den samenhang, laat ik hier, bij wijze van voorsprong (*anticipatie*) het nader bericht volgen, dat ik anders als Nalezing bij bl. II van het Eerste Deel had willen geven, over B's. vroeger bewerkte korte schets onzer landsgeschiedenis. Het zijn klein-octavo-blaadjes, het quart-blad half toegevouwen, dus tot vier bladzijden, en die blaadjes (à 4 bl.) gemerkt van *a* tot *ss*, dus 312 bladzijden, maar die zoo *vol* geschreven zijn, en veelal met halve woorden en verkortingen, dat elke bladzij welligt twee in letterdruk uitleveren zou, en alle te samen een rustig boekdeel, al kwamen er weinig of geene aanteekeningen bij, (b.v. tot vergelijking met andere Schrijvers, of met B's. later en volledig opstel, enz.)

Het is blijkbaar door B. geschreven om door hem alleen gelezen te worden, en gebruikt als leiddraad bij mondelinge lessen: ik denk, gedurende zijn verblijf te Brunswijk, toen hij daar, onder allerlei andere vakken, ook in de Nederl. geschiedenis les geven moest, en dan toch noodig had zich de zaken in aaneengeschakelde orde en beloop weer voor den geest te brengen.

Het begint schetsgewijze, aldus (zonder andere inleiding):

[In 't j.] ‘69 Werving.
Civilis. éénoog. verbittering tegen hem.
Civilis. voor Vespasianus.
Civilis. verstandhouding met Romeinen.
Civilis. gastmaal in een woud.
Civilis. noodigen der Kaninefaten.

hun hoofd Bruno,
dezes expeditie tegen de Romeinen
(met der Franken hulp),
Aquilius verzamelt de benden
in den Oosthoek.
Civilis listige raad om terug te trekken.
Civilis dusverre geveinsd. nu openbaar.
Civilis gevecht waarin de Tongeren overloopen.
Civilis verstandhouding met de Gallen,' enz.

doch weldra gaat het over in doorloopenden, ofschoon korten, compacten, stijl van kort verhaal: - moeilijk te lezen en voor een gewoon machinaal kopyist niet wel te ontcijferen, zou het voor een geoefend *welwillend* afschrijver (*con amore* werkzaam) met eenige oefening spoedig zich oplossen. Maar de vraag is, of dit, blijkbaar vroeger opstel, na het later en uitgebreider en veel vollediger - want *dit* gaat slechts tot de Unie van (Utrecht - der uitgave waardig zou zijn? - Mij dunkt toch, ja: ofschoon ook BILDERDIJK in zijn later werk somwijlen andere beschouwingen moge uitgedrukt hebben. Ook dan nog ware de vergelijking aangenaam: want ook *dit* is een zelfstandig opstel, en bij het later, naar mij dunkt, niet meer gebruikt; het geeft dus ook zeker nieuwe oogpunten en opent nieuwe inzichten der zaken, en de kortsprakige concise stijl en het snel (*rapide*) voortgaand verhaal boeijen den lezer. Het gaat slechts tot aan de Unie van Utrecht: - ik zal hier de laatste halve bladzijde overschrijven.

'Don Jan was in 't oppergebied over 't Spaansche leger opgevolgd door den Prins van Parma, wien de Koning weldra ook in de Landvoogdij stelde.

'De hoop van Joan Kasimir, vertrok, geen betaling bekomende, 't land uit, en hij volgde hen zeer misnoegd.

Artois, Henegouwen, en Donai, t'onvreden over de nieuwe verbreking van de Pacificatie door de inrichtingen die Oranje in Gend had gemaakt, vereenigden zich in een bijzonder verbond (6 Januarij 1579) tot handhaving van den Roomschen godsdienst, 's Konings gehoorzaamheid, en de Pacificatie, en tot weering van de Religionsvrede. Reeds wankelde het gezag der Algemeene Staten, daar de bijzondere Provinciën elk in de hunnen, zich 't Oppergezag aantrokken, en deze verbintenis bracht er een nieuwe stoot aan toe. De Prins zag, dat de algemeene band verloren ging, en was derhalve bedacht op een' ander', en de Unie van Utrecht ontstond.']

[Achter in denzelfden omslag met het vermelde *shorthand*-kortbegrip, vond ik acht bladzijden, even gelijk formaat, en ook met eene fijne, doch niet verkort ineengedrongen, maar nette, duidelijke letter geschreven. Ze behandelen een belangrijk vraagstuk aangaande de oorzaak en het recht van den opstand der Nederlanden tegen en afscheiding van Koning Philip. II, doch gaan ook verder, en tot op de helft der 17de eeuw. Ze bestrijden een gezegde eens niet nader aangeduiden (en mij onbekenden) Schrijvers; doch zijn op zichzelve zeer begrijpelijk en opmerkelijk. In het onzekere nopens de uitgave van het kort Begrip - waartoe ze toch ook eigenlijk behooren - en om niet angstvallig in de Nalezingen van het Zesde, Zevende of Achtste Deel eene plaats er voor te zoeken, neme ik de vrijheid ze weder hier te plaatsen. De papiserende sophismata in het eerste gedeelte laat ik, gelijk alles, geheel voor rekening van B., en laat het schiften en weêrleggen er van, aan den verstandigen Lezer; gelijk mede, om uit andere gezegden b.v. over den Christelijken Staat, tegenstrijdige gevolgtrekking af te leiden.]

Geen andere leer dan die der Roomsche kerk bestond, wanneer in een hoek van Duitschland een nieuwe leer opkwam: deze werd door de Kerk en haar hoofd veroordeeld: zij kroop voort, en dit bracht beroerten te weeg. De Vorsten (die de Roomsche kerk aanhingen, en door hunnen eed verplicht waren haar te handhaven) voelden dat hun zetels waggelden, en moesten hun gezag gebruiken.

Begrip van plicht, overtuiging, geweten, nooddwang om op eigen veiligheid en 's Lands rust bedacht te zijn, alles liep samen; en zij namen maatregelen om de nieuwigheden tegen te gaan, en uit te roeien. Keizer Karel had met al de Souvereine Vorsten van zijn tijd het nemen van deze party als een plicht aangemerkt; Filips volgde zijn voorbeeld, les, vermaning en voorschrift, waar zijn geweten meê overeenstemde; en deed zijns Vaders wetten uitvoeren.

De geest der tijden, die der dweepzucht aan elken nieuwen leer eigen, en ook zelfs de waarachtige godsvrucht die er bij werkte; het misnoegen der Edelen die in plaats van nu Spanje te regeeren, te dwingen, te overheerschen, te onderdrukken, en te plonderen, als onder Karel, Spanjaards boven en nevens zich in het bewind kregen, enz. enz. maakte dat die uitvoering elders getrotst werd, elders slapjens in 't werk ging, nergens van 't bedoelde uitwerksel was. Daar moesten dus sterker maatregelen genomen worden, tenzij men de zaak wilde opgeven: dit deed Flips, en deze maatregelen waren inderdaad zoodanig als de staat der zaken vereischte; en had men den Nederl. Adel daarbij niet te veel ontzien, zij hadden het doel bereikt.

De Adel intusschen, en de burgeryen, met hem van één geest gedreven, weêrstreefden die, lieten 't graauw den teugel los, om een opstand te doen ontstaan, waaruit zij voor zich grooter aanzien en macht en het meesterschap over het geheele koninklijk bewind verwachtten.

Dit ontwerp was zichtbaar, werd door eenigen openbaar genoeg erkend, door anderen ter goeder, door nog anderen ter kwader trouw ontkend of verbloemd, maar elk maakte er zich *committendo* vel *omittendo* medeplichtig van. - Nu veroordeelt de Inquisitievierschaar het lichaam der Nederlandsche natie, als schuldig aan gekwetste Hoogheid, en Flips zendt een leger om die veroordeeling te werk te leggen.

Zie daar 't feit. Wat hiervan te oordeelen? 't Klinkt hard: ‘Een natie te veroordeelen, lijf en goed verbeurd te hebben, enz.’ Maar het koomt op geene hardheid van woorden aan, maar op recht.

Nooit had men tot dien tijd getwijfeld, of de Vorsten waren uit kracht hunner aanstelling gehouden, de Christelijke Kerk te handhaven. Van de bevestiging des Christendoms af, is daar nooit aan getwijfeld tot zoo lang. - Ook is Hendrik VIII in Engeland de eerste geweest die openbaarlijk zich 't gezag over de Kerk als haar hoofd aanmatigde; hoe zeer naderhand de Duitsche protestanten dit van elk Vorst aangenomen hebben. Zie BÖHMER'S *Jus Eccless. Protest.* Louter Antichristendom! - Karel V handelde derhalve wel en naar plicht. Filips bovendien naar geweten en overtuiging. - De Nederlanders daartegen maakten zich waarlijk schuldig aan rebellie tegen Koning en Kerk, en beriepen te onrecht zich op rechten die men hun toekende, dewijl zij die rechten tegen hun plicht misbruikten, om den Koning en de wetten buiten gezag te stellen. Heb privilegie om alleen de paarden voor de posterij te leveren, en weiger ze dan, zoo moet de postmeester ze van elders huren of aanschaffen.

Maar de Executie van dat vonnis! Deze bracht mede een dissolutie van de form van het bewind, maar raakte geen individueel leven of goed. Zij was als de veranderingen die men nu reeds etlijke malen in 15 jaar tijds

ondergaan heeft. Doch het was een goede molijk om de Gemeente meê te vervaren, voor hun die haar geheel van haar Vorst af en onder hun eigen beheer wilde brengen. - De Adel zeker moest er voor zich een volstrekten ondergang uit verwachten, en zoo ook zij, die in magistraturen van eenig belang waren; maar dit, in zooverre zij aan die rebellie werkelijk schuldig waren, en ook verder niet. - Maar zij waren er voor altijd hun deel in de regeering meê kwijt, die nu voortaan en onbepaald aan den Koning bleef.

Maar was dat vonnis rechtmatig? - Ik geloof niet, dat iemand die de zaken wel nagegaan heeft, de feiten anders kan qualificeeren, dan behelzende een opzettelijk vergrijp tegen de bezworen trouw aan den Koning, en aan het door hem-zelf bezworen Kerkgezag: en dit wettigt het vonnis volkomen, quod ad merita causae.

Iets anders is de vraag, of die Rechtbank bevoegd ware, in die zaak te vonnissen? - maar tot dien tijd toe was het mede certissimi juris, dat de geschillen tusschen volk en vorst (ik meen Souverain vorst, niet Leenman van een hooger) tot den geestelijken rechtbank behoorden. Dit was het gevolg van het begrip dat de Vorst zijn Kroon van den Heiland in leen hield, en de Kerk dus in de plaats der pairs subintreerde. - Van de bevestiging des Christendoms af, waarop men met veel grond, de voorzegging van Jezus rijk op aarde t'huisbracht, greep dit denkbeeld stand: van daar de verplichting der Keizers als Oppervorsten der Christenheid om het Rijk uit te breiden, de titel *semper Augustus* in den zin der middeleeuwen, die van *Sacra Majestas*, en het gezag dat de Pausen zich over hen aanmatigden als Stadhouders van Christus, en dus boven den Leenman, enz. enz. Hier mede hing die competentie der Geestelijke Vierschaar samen, in zaken van geschil tusschen volk en vorst

waarbij hier nog de *continentia causae* kwam, dezelfde daden tegen de kerk en den vorst zijnde.

Doch wat doet er de *competentie* of *incompetentie* toe? Veel, zoo er een vonnis noodig was. Maar niets zoo er geen behoefde. Tusschen vorst en volk geen rechter zijnde, kan er geen rechterlijke uitspraak wezen; ook het vonnis verklaart wel wat recht is, maar het maakt niet tot recht wat het niet was. - De zaak blijft met of zonder vonnis, 't geen zij is, en Jure Naturae heeft de beleedigde recht tot vergoeding; tot het dwingen van den beleediger; tot ontwringing van zijn recht en goed aan die het detineert of zich aanmatigt, of er het gebruik van belet. De Vorst is gerechtigd tot het straffen van den moedwil, de volksberoeringen enz. en om zijn land in rust te brengen. Naar de *pacta conventa*, ja; maar waar de genen met wie die pacta zijn aangegaan, zich weigeren, ook buiten hen, en zoo de nood en de drang der zaken het vordert. Dit is het Dictatoriaat dat Juris Naturae, niet Juris Publici Romani is, en als alle extrema, 't geen *facti* is, *juris* maakt: 't is het *jus belli* der Natuur in toepassing op den volksregent.

Maar handelden onze voorouders dan zoo slecht? - Dit is een andere vraag. Zij handelden naar hun inzicht en overtuiging, en zoo heb ik in 1782-87 Patriotten in menigte zien handelen, die ik daarom ook in 1787-90 niet wilde laten vervolgen. Maar die het volk in beweging brachten, daar koomt het op aan.

Intusschen moet men hier wederom wel onderscheiden. Die ter goeder trouw in de hervormde begrippen was, kon niet goedvinden dat men de Hervormden uitroeide, konden niet van harte daartoe meêwerken. Hun toestand was allerbelemmerendst. Maar stel dat het Jodendom, dat de Heidensche beeldendienst weêr opkoomt, zal een Christenvorst dat proselytismus niet tegengaan, zal hij de

afgodery niet uitroeien? Men wist toen nog niet van de Kerk van den Staat af te scheiden, dat is, 't Christendom te verlaten, en als staatslichaam Christus af te zweeren; maar erkende Hem als zijn Hoofd, in wiens naam menheerschte, en afval van de *Kerk* werd aangemerkt als afval van Hem.

Willem de I, door het vertrouwen van Hendrik II (of wie was het der Fransche Prinsen?) bekend geworden met het onderhandsch verbond der Vorsten om de hervorming uit te roeijen, en bij de uitkomst ziende, dat dit in werking gebragt wierd, vond zich in een allerbedenkelijksten toestand. En men ziet klaar, dat hij in zijn gedrag lang onderscheidde tusschen hetgeen hij personelijk, en hetgeen hij als een openbare post bekleedende deed. Voor zich zelf sprak en handelde hij als hervormde of hun leer toegedaan. Als Stadhouder was hij hun tegen. Dit bracht hem in de schriklijkste belemmeringen: b.v. bij het geval met den Heer van Thoulouse voor Antwerpen. Niet dan toen de Koning hem het Stadhouderschap ontnam werd zijn gedrag eenstemmig met zich-zelven. Hij gevoelde den prang van tegenstrijdige plichten, het gruwzaamst dat er te bedenken is: hij moest eindelijk zich daaraan ontheffen, en hij deed het. - Of zijn voorwendsel van in 's Konings naam tegen 's Konings gemachtigde op te staan wettig was, laat ik daar, maar het bevredigde zijn gemoed. ‘De Koning kan dit niet willen, behoort het niet te willen, mag niet geloofd worden het te willen: zijn wil steunt op een wanbegrip, op een vonnis van de Inquisitie, onbevoegde vierschaar, enz.’ deze idéen greep men toen aan, en daarop grondde men een tegenweer; die door de wreedheden der Spanjaards het aanzien van een bloote zelfsverdediging tegen destructie kreeg, maar waarbij de Nederl. Adel even zeer te grond moest gaan als bij de onderwerping; en even weinig twee-

derlei Godsdienst in den Staat bestaan kon als onder Filips plakaten. Doch dit zagen noch Edelen in noch Katholyken, en offerden zich op voor hunne natuurlijke en noodwendige vijanden.

Nu werd het een openbare oorlog, en deze ondersteund door een onverzoenbaren haat. Hier dienden de omstandigheden de Nederlanders, die er zich van wisten te bedienen, en Flips had den moed niet om er een eind van te gaan maken, hetgeen hem slechts een reis naar herwaart en eenige weinige miljoenen had behoeven te kosten.

Wanneer men de zaak wel beschouwt, vervallen al de fraaie declamatiën, waar men steeds mede in de weer is. Maar dit neemt niet weg, dat er altijd een geweldige hardheid is in de vervolging om Godsdienstbegrippen. - Het is hard den hervormde te dwingen tot de Mis, daar hij er afgoderij in stelt. Maar het is beleediging van zijn zijde als hij in een R.K. land predikt: *zij is afgoderij;* en waarom zal de Vorst, de Natie hem dat niet verbieden? Hier komt het toch eigenlijk op aan. 't Onderzoek der conscientiën is eerst ingevoerd toen men bevond, dat het proselyten maken niet gekeerd kon worden zonder dat. Mag de Hervormde dat in een Roomsch land, zoo mag het de Jood ook bij ons, en prediken: *Uw aanbidding van Jezus Christus is Afgoderij*. Zoo mag de Atheïst prediken: *alle godsdienst is dweeperij en bijgeloof;* de Maleier: *Sommonacodom is de eenige God, en de uwe een onding*. - Daar dit geduld wordt, is geen Christendom. Het '*compelle intrare*' is hard, en ik ben er geen voorstander van; maar dit weet ik, dat God een IJverig God is, en de Godsdienst niet tolerant zijn kan of mag. Ja, ik erken onbewimpeld, dat ik een kerk die verdraagzaamheid predikt en niet eenigheid, voor geen kerk houden kan.

'Om de Godsdienst was de Natie vermoord:' - zegt men. Eilieve! hoeveel protestanten waren er dan toch wel tegen de honderden Roomschgezinden. Zeker geen 1 tegen 50. Onderzoek in ieder familie, hoe groot het getal van de eenen en anderen waren nog in den aanvang der 17^{e} eeuw, en men zal bevinden, dat de Roomschen toen nog doorgaands ⅔ in de aanzienlijkste geslachten maakten; bij de burgerijen ⅗, ten platte lande ⅞ of meer. En toen waren reeds alle Roomsche Geestelijken, nonnen, en begijnen enz. uitgestorven.

Neen, de vervolging der hervormden gaf wel aanleiding, en strekte ten voorwendsel; maar het land, de Natie, was om de Godsdienst niet verdrukt, vervolgd of vermoord. 't Was vervolgd om weêrstand tegen maatregelen, ieder lastig, en waartegen men hen opzette uit inzichten, die een geheel anderen grond hadden, dan de miserabele historieschrijvers die er geen deel in hadden, wisten of gelegenheid hadden te leeren kennen; maar waarvan de oorsprong veel ouder is, en niet bij het volk ligt.

'*Zij vervolgde niet.*' - Wat is dan, het vernietigen van alle R. instellingen, het verbieden van den openbaren eerdienst der R., hun processiën, hun kleeding. Het uitdrijven der Jezuiten, omdat zij te eerlijk waren om een *eed* te doen, die hun plicht hun belette af te leggen, enz.? - ''t Was slechts (zegt men ons) den R. de macht te ontnemen om kwaad te doen.' - 't Was hen die met hun, die voor hun, goed en bloed gegeven hadden, berooven, onderdrukken, uitzetten, en van den troost des sterfbeds berooven, om niet nog meer te zeggen. 't Was het werk van de teef, die bij eene andere jongde en haar toen het hok uitstiet; en erger. - Op brandstapels komt het niet aan: die zijn slechts een andere *form* van te *beletten dat men geen kwaad doe*. - Het moest

zoo, het kon niet anders, en die het niet voorzag was dwaas, ik erken het; maar dit maakt de zaak niet onschuldig noch lofwaardig.

Wat het gezag van Willem I enz. betreft; - Willem I regeerde als Stadhouder, dat is met de macht van den Vorst; en niemand dacht om de Souvereiniteit in Staten te stellen of daarop over te brengen. Of er een Vorst was of niet, dit veranderde niets in de uitoefening van het gezag des Stadhouders; hij ging door, en alleen vervielen die gedeelten van 't gezag die de Vorst niet gewoon was geweest aan zijn Stadhouder over te geven. Eenigen van die trok hij zich aan, en dit was het natuurlijkste en kortste. Anderen communiceerde hij aan de Staten *ad evitandam invidiam*, en hij raadpleegde ze meer en meer, naar mate hij in harde of onaangename maatregelen, dienstiger achtte het haatlijke daarvan op hen te deriveeren. Maar niet hij deed den Staten eed, zij deden 't hem en den Gouverneurs die hij stelde: het opdragen van de Hoogste Overigheid gedurende den oorlog was een bloote formaliteit, om de revocatie van 's Konings procuratie uitgedacht. Van het republikeinsch onding had men geen denkbeeld tot de tijden van GROTIUS, toen men dit uit de Grieksche en Romeinsche historie begon op te delven en fraai te vinden. Tot zoo lang bleef het Jus publicum staan bij den *Herder en zijn schapen*, die nog in het placaat van afzweering figureeren; en bij niemand kwam op, dat de schapen zich-zelfs weiden konden of een hunner de herders-muts opzetten, en de fluit en staf in de hand geven: daar was men toen nog te wijs voor. - Zelfs had men zoo weinig begrip van een Staatsregering, dat men toen Leicester kwam hem alle gezag in handen stelde, tegen den wil van Elizabeth, die dit kwalijk nam. - Maar het was toen, dat men het begon te leeren (en aan

haar is het te danken) dat men toch ook met een Staatspartij in een land te vormen, een soort van regeering kon oefenen. Barneveld die bij Willems overlijden inderdaad zijn plaats innam, had dit eerst gevoeld, en dadelijk de zaak daartoe voorbereid, en van daar zijn haat tegen de Hervormde Geestelijkheid, die Leycester als Gouverneur aanhing tegen de andere partij. Een haat waarin alleen de vervolging gezocht moet worden, die hij tegen de rechtzinnigen aanving, (terwijl hij inderdaad zelf *rechtzinnig* en niet *Arminiaansch* dacht) en zijn opzet om hen door de Arminianen die de polygarchie en daarbij het gezag der wareldlijke overheid over de Kerk vleiden, te verdringen.

Met Graaf te worden veranderde het gezag van Willem I, niet, dan 1°. wat den titel betreft, van *procuratorio* in *suo vel proprio nomine;* en 2°. wat de zaak betreft, door eene geweldige inkrimping, waar men 't aan onderwierp bij de kommissie, in welke Barnevelts geest en overmacht doorstraalt. Maar hij had soortgelijke banden aan Anjou opgelegd, hij moest ze wel aannemen; en had hij blijven leven, hij zou wel raad geweten hebben er zich van te bevrijden.

Barneveld handhaafde zich onder den naam van Raad-Pensionaris, inderdaad in de plaats die hij ingenomen had, en Maurits werd Stadhouder, alleen om zijn naam (waar het nut of noodig was) te kunnen gebruiken; en het volk, was daar ook genoeg meê geblind om te vreden te wezen, en dacht door den Prins geregeerd te worden. Maar de vervolging tegen de Orthodoxen die (gelijk alles) buiten Maurits geschiedde, werd tot zijn kennis gebracht, en op zijn gemoed gelegd. Tot dus verr' was hij bloot Generaal geweest, en met alles te vreden, behalven als Barneveld nu en dan eens Overgeneraal wilde spelen; nu begreep hij, dat hij toch Stadhouder was, en toonde 't,

Het waar toen het oogenblik geweest van zich in zijns vaders rechten te doen stellen, men gaf hem reeds buiten 's lands den titel van Prins, Vorst, Koning, en hij wilde dat ook wel, maar wilde 't niet dan door vrije opdracht, en hij begreep niet dat een volk geen wil uit, en geen daad doet, dan als werktuig van een partij. Die partij intusschen aan te moedigen achtte hij beneden zich; en zijn broeder loeg hem uit, en cajoleerde zijn vijanden, denkende door dezen te verkrijgen, 't geen Maurits niet begeerde dan op een wijs, die hem eer aan deed. Maurits had inderdaad een edel character, en achtte niets dan de eer; niet de uiterlijke, maar die 't hart gevoelt, en dit had hij der Riddereeuw waardig. Fredrik Hendrik was sensueel, politiek, half Franschman, en veellicht dat zijne negotiatiën, zoo de vrede van Munster bij zijn tijd tot stand waar gekomen, aan eenige zaken eene andere vorm gegeven hadden; maar hij stierf ontijdig, even als zijn Vader, op 't beslissendste tijdpunt. Zijn zoon was een uitmuntend mensch, maar misplaatst in een republiek als de onze nu geworden was. - En van toen af werd het Stadhouderschap een ding, dat wel voor een tijd het Dictatoriaat kon vervangen, maar nooit een duurzame regeering opleveren; daar het zich door invloeden en aanmatigingen moest staande houden, die van de worsteling der persoonlijke bekwaamheden der Stadhouders en hunner tegenstreveren, en van duizend omstandigheden afhingen: maar dat bovendien, door den aristokratischen geest, die in alle staten heerscht maar bijzonderst bij den koophandel, eindelijk geheel ondergraven moest worden, en, instortende, het geheele staatsgebouw meênemen.

[Mijne gissing aangaande het ontstaan en de bestemming der Verkorte Historie, bov. bl. 13, zie ik geheel bevestigd in de Voorrede bij het I[e] Deel van BILDERDIJK'S *Mengelingen*. 1804. bl. XIV.

H.W.T.]

Mijne biografie, ten verzoeke van een vriend.

T*ί ἐξήλθετε θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον*. [MATTH. XI. 7: *Wat zijt gij uitgegaan te aanschouwen? Een riet dat van den wind ginds en weder beweegd wordt*.]

Het leven is mij, van zoo lang mij heugt, pijnlijk, lastig, en ledig gevallen. De meeste bijzonderheden heb ik al vroeg getracht te vergeten, en ik ben hierin voor een groot gedeelte, schoon minder dan ik wenschte, geslaagd.

Ik heb altijd lichamelijk, zedelijk en verstandelijk veel geleden, en hierop koomt alles neêr. Dat God mij dit tot weldaad bestemde, hiervan is mijn hart zoo zeer als mijn verstand overtuigd. Een oogenblik van tevredenheid met mijn gevoel, herinner ik mij niet, en geloof ik ook niet ooit gehad te hebben. Wat men vermaak noemt, heb ik nooit kunnen genieten, omdat het mij nooit genoegzaam aantrok, en mijn zielsbehoefte mij eindeloos drukte, en geheel mijn aandacht bleef vestigen. En deze onvatbaarheid voor hetgeen men genoegens noemt is mij altijd eene groote kwelling en de bron van duizend andere geweest. Ik heb altijd gevoeld in deze wareld niet t'huis te zijn, en wenschte waarheid, rechtheid, en inéénvlieting van zielen; maar ik vond logen, slingering en zelfzucht. In mijne Jonglingschap zocht ik deze laatste in mij-zelven te temmen, door lijdzaamheid en bedwang van driften; maar na eenige jaren oefenings begon ik daar trots op te worden, en schrikte voor wat van mij wierd: en nog hou ik hoogmoed bij al mijn gevoel van nietigheid voor mijn hoofdgebrek. Hierom heb ik oneer en smaad, altijd als gunsten van God kunnen aannemen; en mij er boven verheffen. De lof die ik van jongs af onmatig ontving, maakte altijd een geweldige en hatelijke tegenspraak, met hetgeen ik mij zelven oordeelde; en zij bragt veel toe, om

mij minachting voor mij-zelven, en vooral verachting voor hen die ze mij toezwaaiden, in te boezemen[1]. Zonder dat, ware ik een duivel in hoogmoed geworden: en nog, om dit niet te worden, moet ik geene vergelijkingen dan met zeer weinigen plaats geven, of ik vergeet mij. Voor geld en rijkdom heb ik van kindsbeen af altijd eenen zonderlingen en onberedeneerden afkeer gehad; en dees afkeer duurt nog, hoezeer ik in dit mijn zestigste jaar aan geen gebrek dan met ijzing denken kan. Onmatig ben ik uit den aart, omdat niets mijn behoefte vervult, zelfs voor geen oogenblik, en mijne ziel geene bepaling denken of lijden kan. Hiervan ook mijn haat tegen het: *Virtus in medio consistit*[2]. Gelijke haat heb ik tegen het afscheiden van middel en doel: mijne ziel laat geen middel toe, maar alleen doel; en van daar, dat die mij een voordeel uit eenigen arbeid spelt, mij het werk onmogelijk maakt. Ik geloof eene innige roeping tot handelen, en volg die; zij moge mij voeren, waar God wil: van Hem wacht ik alles, niets van mij-zelven: En mijn levensloop heeft mij door ondervinding in beide versterkt. En echter vrees ik telkens die overtuiging te verliezen. Ik bid in het leed om *vertrouwen;* dan, om *redding;* maar nooit (zoo veel ik weet) om het reddingsmiddel. Ook heeft bij mij nooit een *middel* gebaat 't geen ik óf voorzag óf uitdacht. In afhankelijkheid stel ik alle geluk; in individuële vrijheid, het grootste jammer voor den mensch, en voor alle schepsel. Ik kan mij de geheele zintuiglijke wareld wel niet anders dan als een verschijnsel voorstellen, waarvan de oorzaak en reden in het onzintuiglijke is. Echter is mij het phaenomenon van lichaamlijke

(1) Z. hier achter: over BILDERDIJK'S *Album*.
(2) ['De Deugd is in het midden.' - De bekende spreuk van HORATIUS: *Virtus in medio vitiorum est*.]

pijn een zeer vreeslijk ding, en ik bid telkens, bewaard te mogen blijven van ooit tusschen dit en zedelijk kwaad te moeten kiezen.

Ik voel mijne ziel lijden, door de weekheid en zwakheid van mijn lichaam, maar geloof dat zij bij sterker lichaam nog ongelijk meer zou lijden.

Ik beschouw mijn geheel doorgeworsteld leven als een staat van aantrekking van God en terugstoting van mijne zijde, waarin de Genade met het verderf in een eindeloozen strijd is. Die dit leest, bidde voor mij!

[Om het billijk leedgevoel over deze - meer character-confessie, dan Levensbeschrijving - eenigzins te verzachten, geve ik hier de beide volgende fragmenten, die ik met de Levensbeschrijving onder de papieren van mijnen Vader gevonden heb.

H.W.T.]

Wieland Agathodaemon.

'*Wer sich irgend einen besondern Zweck im Leben zu erreichen vorgesetzt hat, dem darf es nicht genug seyn, wär er auch der weiseste und beste aller Menschen, immer bloss seinem Karakter und Herzen gemäss zu handeln. Sein besonderer Zweck legt ihm in Rücksicht auf die Menschen mit denen er es zu thun hat, eine Rolle auf, die in ihrer eigenen Weise gespielt seyn will, und die, auch mit den grössten Naturgaben und Anlagen*, - ohne Kunst *nicht gut gespielt werden kann. Er hat Schwierigkeiten zu überwinden, oder ihnen aufzuweichen, Gelegenkeiten zu erhaschen, Umstände zu benützen. Die Meinungen, Leidenschaften und Zwecke der andere Menschen, die seinen Weg beständig durchkreuzen, erlauben ihm beynahè nie in der geradesten Richtung fort zu schreiten, sondern nöthigen ihn, gern oder ungern, zu Umwegen, die aber eben darum, weil sie sicher zum Zweck führen, der kürzeste Weg sind*.' (Boek 5, s. 247.)

Hier ligt het. *Den rol te spelen* vond ik beneden mij: en dus wilde ik nooit omwegen gebruiken, nooit uit den weg gaan, nooit iets anders bedoelen en iets anders toonen: maar mij te toonen zoo ik was, voor niemand te wijken, voor geen wederstand te buigen, ieders gunst of welwillen zoo openlijk te versmaden als ik ze innerlijk verachtte; en tegen te druischen, waar alles plooide: zie daar mijn ge-

heele leven! Voorts, liever de lieden tot vijand dan tot vriend te hebben, omdat ik geene diensten van hun wilde, en hun lage, onvaste denkwijze verfoeide: Goed te doen, maar niet om verplichting te maken, doch uit behoefte, en met inzicht om de lieden van mij te verwijderen; was mijn innige drift. Met één woord, Philanthrope in den volsten zin van het woord, uit behoefte van 't hart; edoch geen mensch kunnende om mij lijden, uit gebrek van alle overeenkomst in neiging, begrippen, zelfgevoel enz. enz. was ik altijd misplaatst, wanneer ik niet alleen was, en deed wat ik moest, om alles wat zich aan mij aankleven wilde, terug te stoten. Geen belang stellende dan in 't schoon, was ik gehecht aan 't geen ieder nietswaardige kleinigheden noemde: b.v. of het blad van een tafel een stroobreed meer of minder breedte had, in evenredigheid met zijn lengte, en verachte, ja verfoeide, al wat men tot voorwerpen van genoegen of eerzucht maakte. Het denkbeeld van een ampt was mij onlijdlijk: opzicht over anderen, vond ik zoo verr' beneden mij, als of men mij zwijnen te hoeden gegeven had. Zichzelven tot verrichtingen te verbinden, die iets anders dan 't schoon en 't recht tot voorwerp hadden, rekende ik, beneden niet slechts mij-zelven, maar beneden de waardigheid van den minsten hondenjongen. Ik zou niemand bang aanzien, omdat hij mij duizenden ontstolen had; maar een knecht den hals hebben kunnen breken, wegens het verzetten van een stoel op eene wijze die de symmetrie in een kamer verstoorde. Ik was altijd geneigd en gereed om ieder goed te doen, zonder onderscheid van vriend of vijand, maar brouilleerde mij oogenbliklijk met dien ik 't gedaan had, op dat er geene betrekking uit rijzen zou. Ik kon niet dulden, dat iemand een rol bij mij speelde, en niemand echter in zijn ongekunsteld naturel uitstaan. Een gesprek over geleerdheid en smaak was mij een wellust; maar ik vond nooit geleerden of lieden van smaak, of zij stelden

prijs op het geen buiten de kennis en 't schoon liep, en zoo dra ik dat bemerkte, waren zij mij onverdraaglijk. Al wie een ampt aannam verfoeide ik, als een uitvaagsel van 't menschdom. En niets kon mij doller maken, dan wanneer men er mij eenig toedacht. - Kon nu zoodanig een mensch onder de menschen leven? of konden menschen zich een denkbeeld van hem vormen? - Nog iets: mijn gantsche gedrag liep op 't zoeken van eene volstrekte onafhanklijkheid (dat is, ophouden van alle betrekking met de menschen) uit, en echter rekende ik 't geluk alleen in de onderlinge afhanklijkheid te bestaan. Maar mijn wijze van denken, van gevoelen, was zoo tegenstrijdig met die van alle anderen dat er geene betrekkingen mooglijk waren, dan die mij pijnigden: en van daar die contradictie, die mij altijd in mij-zelven kwelde.

[Wie zou zeggen, dat deze mondelinge en treurige zelfbekentenis, en de hier volgende brief, van een en denzelfden persoon zijn? - Maar die brief, was een antwoord, zeker op een deelnemend vriendelijke, Christelijk bemoedigende toespraak van mijn' Vader aan B. ten tijde van diens meest benarde omstandigheden en snerpende armoede (men zie den datum). De zelfbiecht was - gelijk ook het schrift aanduidt - door B. geschreven geheel voor zich-zelven; in eene opwekking van gevoel, bij hem ontstaan door het afschrijven der plaats uit WIELAND, die hem getroffen had en die hij wilde notéren; zoo als *die* dan ook met zijn' *duidelijke* (ik mocht zeggen, *exoterische*) hand geschreven is.

H.W.T.]

Hooggeachte Vriend!

Ja, ik leef nog en tegen alle verwachting, doch meen te gevoelen dat ik van dag tot dag afneme en mijne ontbinding nabij ben. Dank zij den Algoede bestemmer van ons lot voor het goede, of zegge ik liever (want wat van Zijne hand koomt is goed, onweêrsprekelijk goed) het zoete, en voor het zure, 't geen ik op mijn lastigen doornigen levensweg ondervonden heb! van achteren beschouwd, is 't mij beter geweest, nu te sterven, dan voor 50 jaren. Niet dat ik mij thans beter, zedelijk, hartelijk, Christelijk beter houde dan toen; maar ik gevoel beter dan toen, dat ik niets ben, niets heb, dat men goed noemen mag; en deze winst is mij een schat. Zonder die, wat waar Jesus kruisdood en Zijne verzoening voor mij?

Lieve Vriend, ik heb U altijd geacht, geëerd, en lief gehad, en ik dank U voor uw hartelijk vriendschapsbewijs. Ik weet dat mijne verwachting ook de uwe is; en zie daar ons voor de Eeuwigheid verbonden. Wie den ander voorgaa, maakt weinig verschil. Gerust werp ik mijne zorg (ook ten aanzien van die mij, boven eigen lijf en leven, dierbaar zijn) op den eenigen Verzorger, wiens hand altijd open is, en die zijne gaven in bekrompener of ruimer maat toedeelt naar hij elk nuttigst kent. Veel laat ik over, dat ik gaarne afdeed; maar misschien is het spinrach, wat ik voor zijden-weefsel hield, en het afbreken weldaad voor mij niet-alleen. Hoe het zij, van jongs af was ik, door Gods genade, altijd gewillig te sterven, en nog acht ik dien overgang uit dit aardsche leven, gewin. De weldadige Heiland zal mij niet verlaten, hoe min ik er recht op heb. - Vaarwel, en groet alle braven van mij.

Ik blijf met de oprechtste hartelijkheid

Amst^{dm}.,

den 6^{e} v. Grasm^{d}. 1813.

de Uwe

(get.) BILDERDIJK.

Bilderdijk's album.

Bij mij berust het *Album* of de *Vriendenrol* van BILDERDIJK. Volgens den smaak van dien tijd, een langwerpig-octavo-deel, tamelijk dik, verguld op snee en plat, en op dat plat aan de voorzijde:

> *Vriendenrol* van
> WILLEM BILDERDIJK; - op de achterzijde:
> *Aangelegd*
> MDCCLXXXI.

Voorin had hij geschreven met groote letteren, zijn *Semper Idem*. Dan volgen verzen van BERN. DE BOSCH, JAN DE KRUYFF, TH. VAN LIMBURG, J.V. SPAAN(1), CAROLUS VLIEG, REYNIER VAN SPAAN, JOHAN VAN HOOGSTRATEN, G. BEYER, allen van het laatst van 1781; dan HENDRIK VAN DER BURCH, Louwmaand 1782; PIETER VREEDE, Sprokkelmaand 1782, CATHARIENA REBECCA WOESTHOVEN (BILDERDIJK'S *Lilith*), 19 van Bloeimaand 1784 (het jaar van haar ongelukkig huwen, en van denzelfden dag), W.P. TURNBULL DE MIKKER; iets later in Mei, JAN SCHARP; nog in dat jaar PIETER JOHANNES UYLENBROEK; daarop, ongedateerd, JOHS. KINKER; onmiddelijk daarna, 25 Oct. 1791, EVERT HERM. PUTMAN (een Oranje-gans tusschen de zwanen -); dan nog drie VEREULS, J.J., W.H. en A. VEREUL, allen in Februarij 1792: - allen met, als om strijd, fraaije letters; maar ook meest allen, als om strijd, loftuitende, verheffende, vleijende: - al die versen, of zeker meestal, onuitgege-

(1) Hierbij geschreven, door BILDERDIJK:
Qui depuis....! mais alors il était vertueux.
VOLTAIRE.

ven; sommige zeer belangrijk. - Dan komt er alleen nog een Engelsch gedicht, vier quatrains, van C.W. SCHWEICKHARDT (BILDERDIJK'S *Eva*), ook vol bewondering, maar ook van teedere *hingebende* neiging - reeds was hare schrijfhand naar die van B. gevormd - 12 Junij 1796: maar zij had er nog bij geschreven:

L'encens des vils flatteurs vous est insupportable,
En user envers vous seroit impardonnable!

En nu schreef B. op het volgend blad:

Genoeg gevleid, ja, al te veel!
Den dwaas vermaak' dit laf gestreel;
In God en waarheid is mijn lust:
Bij dezen vindt de boezem rust.
BILDERDIJK.

En al het verdere van het dik boekdeel na deze weinige bladeren, bleef ledig.

H.W.T.

[Ik voeg hier nog slechts dit eene stuk bij, door B. vertrouwelijk geschreven, kort na de overweldiging des Vaderlands door den toen op 't vasteland van Europa algeweldigen Keizer Napoleon, van wiens heerschappy toen, menschelijker wijze, nog geen einde te voorzien was.]

Amsterdam, d^n. 9^n. v. $Herfstm^d$. 1810.

Aan den heer en m^r. van Wijn,
Ridder, Archivarius, enz.

Vergeef zoo ik U lastig valle. Het is niet om U aandoeningen te verdubbelen, die wij zeker gelijkelijk gevoelen, en die het best is te verdoven wanneer zij onvruchtbaar zijn. Het is om Uw gedachten in te nemen omtrent iets dat ons allen belangrijk is. Wij zien duidlijk, dat door de vereeniging met het Fransche Rijk onze Holl. taal welhaast wijken moet uit de Rechtbanken, Gerechtshoven, en schier alles, wat tot het Algemeen Landbestuur t'huisbehoort. Wat is daarvan te wachten, vooral in een tijd waar het Holl. karakter door zoo veel verbasteringen en vooral door de toemenging van zoo oneindig veel vreemdelingen van allerlei Natiën, gantsch versmoord ligt? Het Fransch wordt eerlang onze eigen landtaal en onze schoone Moederspraak gaat met geheel onze Nationale Letterkunde te niet.

Ik beschouw de zaak als onkeerbaar, wat de algemeene behoudenisse der taal door 't gebruik betreft: maar veellicht is er echter iets te doen, ter verhindering dat zij niet ten eenenmale verloren ga. Zou het wel onvoeglijk zijn, indien door onze 2° Klasse des Instituuts hiertoe eenige stap gedaan wierd? Ik heb hier reeds eenigen tijd over

gedacht, doch wilde geen voorstel daarover doen, zonder vooraf eerst met het gevoelen van UwHEG. bekend te zijn; en ik bid U, mij hieromtrent uw oordeel en voorlichting niet te willen onthouden. - Immers is onze taal door zich-zelve van het hoogste gewicht voor de Geschiedenis, voor de algemeene taalkennis, inzonderheid wat die der noordlijke takken betreft, ja, ik durf zeggen, ook ten aanzien der Oostersche talen. Wat heeft alle de Fransche Etymologisten zoo deerlijk van den weg geholpen, dan de enkunde van onze taal. Wat doet de tegenwoordige uitgevers der gedenkstukken van Oudduitsche poëzij zoo mistasten dan die zelfde onkunde? En zoo ooit de Etymologie eene grondige Wetenschap worden zal als men thands in Frankrijk wil, dat zij inderdaad is en zijn moet, wie zal haar op vaste grondslagen stellen, of wie daar partij van trekken, zoo de oudste der Duitsche taaltakken, die tevens de grondlage en sleutel van 't Engelsch en zelfs van het Fransch is (voor zoo verre 't eerste geen overgenomen Fransch, en het laatste geen overgenomen Latijn of Italiaansch, en eenige niet zeer talrijke eigenlijk Keltische wortels bevat), in ons Hollandsch vergeten wordt. Behoorde men dit niet - of zou het niet van nut kunnen zijn, dit - onder 't oog van eene Regeering te brengen, die zoo weinig zij zich dan ook aan onze belles-lettres *qua tales* gelegen moog laten zijn, toch betoont, de wetenschappen te begunstigen en te willen bevorderen; en bij wie steeds het oude vooroordeel heerscht, (dat zoo licht te weêrleggen is) als ware onze taal slechts een nietig jargon van 't ellendig Half Wendisch Hoogduitsch verbasterd? - Wat dunkt U? Ik wil niets doen zonder het goedvinden van den eerbiedwaardigen Nestor onzer Klasse, voor wien niemand met oprechter hoogachting bezield kan zijn, dan die de eer heeft etc.

[Voorzeker! wie BILDERDIJK beschuldigt van geen vaderlandsliefde gehad te hebben, die doet hem evenzeer onrecht - of liever, miskent hem evenzeer omdat hij hem niet kan begrijpen - als wie B. van politieke weifelarij of *weêrhanerij* zou willen betichten, om eenige beleefde uitdrukkingen jegens de Vorsten onder welke hij leefde of hunne betrekkingen. Men moet hierbij, onder andere en in 't algemeen deze *vier* punten in 't oog houden: 1. 't Is onverstand, eene poëtische phrase te willen gaan uitpluizen, ziften en toetsen, als ware 't eene clausule in eene uiterste wil of notariëel contract. 2. B. eerbiedigde in elk Heerscher, de *objective* Oppermacht, - Gods beschikking, Gods wil, *le droit Divin*, waarbij dan geene vraag van menschelijke (staatsrechtelijke) legitimiteit kon of mocht zijn. (En eilieve! hoe was de zoogenaamde *legitimiteit* der Hollandsche Graven, der latere Staten enz. tot stand gekomen? immers door aanmatiging en usurpatie, of door geweld -). 3. In Koning LODEWIJK vond hij voor 't eerst zijn ideaal eenigzins in wezen: een welwillend Vorst, die de Natie lief had en wenschte gelukkig te maken - en deze Vorst was te gelijk zijn personele weldoener, die hem vergoedde wat hij voor 't oude Stamhuis had opgeofferd; die hem, lang balling en armoedig en onzeker (*incertus rerum suarum*), in een onbezorgden en vereerenden toestand plaatste; en hem blijken gaf van personele genegenheid, die B's ligtbewogen hart verteederden en innig aan dien weldoener verbonden (en toch ontveinsde hij aan dien Koning niet, dat zijn eigenlijk ideaal van *Nederlandsch* Koning was, een uit het oud-Nederlandsch Huis van *Oranje*). 4. Alle lusten hebben hare lasten. B. was nu eenmaal onbedacht en onbewust Hofpoëet, *Poët lauréat*, geworden. De Fransche *entourage* aan het Hof van Koning LODEWIJK, (men dulde nog hier de Fransche termen) - B. beleefdelijk accueillerende en

complimenterende, waarvoor B. misschien niet ongevoelig genoeg was - trachtte hem ook te *exploiteren;* en zoo prêteerde zijne argelooze muse zich wel eens tot wederkeerige haar afgevergde beleefdheden van gelegenheids-gedichtjes, die zij achtte *sans consequence* te zijn[(1)]. Invectives tegen 'het trouwloos Albion' behoefden haar niet afgevergd te worden; die gaf hy, Nederlander en Amsterdammer, van zelve. Bij de beruchte *Ode aan Napoleon* handelt men te kwader trouw, door niet steeds de explicatie door B. er van gegeven en de onverminkte uitgave in het oog te houden.

Doch om B. juist en billijk te beoordeelen, moet men hem personeel en van nabij gekend hebben. En hoe velen leven er van de zoodanigen? *Vel duo, vel nemo* (JUVEN. 'Een paar, of wel niet één.') Ik heb ruim tien jaren lang, dagelijks huiselijk, vertrouwlijk met hem omgegaan; doch steeds *à la qui vive*, om 't geen zoo moeilijk was, mijne zelfstandigheid *vis à vis* van hem te bewaren. Kort na zijn overlijden gaf ik een vrijmoedige characterschets van hem in eenen vriendenkring en las die voor

(1) Van gelijke herkomst is B's geheel ongelijksoortig werk, *Exposition et dèfense de la thèorie de l'organisation végétale* de M. BRISSEAU MIRBEL in 't Fransch en Nederduitsch, met gekleurde platen, in 't licht gegeven in den Haag, 1808. gr. 8°. BRISSEAU MIRBEL, in Frankrijk toenmaals onderdrukt en ter zijde geschoven, had een beschermer gevonden in Koning LODEWIJK en eene aanstelling aan diens Hof: sedert heeft men ook in Frankrijk zijne verdiensten erkend. Het thans verouderd systema van planteu-physiologie zelf daargelaten; heeft B. in dit werk - het zij dan meerendeels een *casus pro amico* geweest - een geenszins vergeefschen noch onverdienstlijken arbeid gedaan. Dit zeg ik niet uit mij-zelven; maar uit den mond van een volkomen bevoegd rechter, mijn hooggeachten Ambtgenoot en Vriend, Prof. DE VRIESE alhier.

in eene Maandvergadering der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde: doch ik mag daarvoor hier geene plaats innemen. -

Derhalve, hier nog slechts dit van hem-zelven, tot bladvulling:

- *Πολλά μοι ὑπ᾽ ἀγκῶ-*
νος ὠκέα Βέλη
ἔνδον ἐντὶ Φαρέτρας
Φωνᾶντα συνετοῖσιν· ἐς
δὲ τὸ πᾶν, ἑρμηνέων
χατίζει.
PIND. *Olymp.* II, 159.

'k Heb noch macht van pijlen wapperen,
En, die wetenschap bezit,
Hoort haar in den koker klapperen
Eer de boog zo drijft naar 't wit;
Maar die Duitsche Icpelschrapperen,
Door hun distelvoer verhit,
Als zij met de tanden knapperen,
Knaauwen slechts op 't ezelsbit.
Roemt dan, hoop van keviesnapperen,
Op een schampschoot buiten 't wit,
Zwermgeraas van kermisklapperen
Voor een boerenkroeg of kit!
Lang reeds kende ik al die dapperen,
Samenhangende als een klit,
Bij de Duitsche schoenenlapperen
Vleugelmannen in 't gelid;
Wien de wind der orgeltrapperen
In de voze vingers zit;
Zwijmelwijn- en giftdranktapperen,
Met een breinkas zonder pit.

1824.

B.]

Nadere nalezing en bijvoegselen.

Eerste deel.

Bladz. XV. r. 8-11.

'De oud-Oranjelieden waren steeds even min genegen om zich te laten despotiseren, als de Oranje-Vorsten immer genegen waren, of immer kunnen zijn, om dat te doen.'

Over de oude Oranje-partij z. de derde mijner *Drie Voorlezingen over de voormalige Staatspartijen in de Nederlandsche Republiek*, uitgegeven te *Leiden* bij *v.d. Heuvell*, 1849. - Over het 'immer kunnen zijn' (en bl. XIX '*par impossible*') ben ik in der tijd berispt in de *Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis*, 1834, bl. 34, 35. De brave man bedacht niet, dat er geene krachtiger afmaning is - en toch op heuschen en beleefden toon - dan wanneer men aan iemand openlijk en luide zegt, dat hij nimmer, dat hij onmogelijk, tot eenig bepaald kwaad zou in staat zijn: ook was hem toen wel niet - als het mij was - voor den geest, het krachtig en edel gezegde van PAPINIANUS L. 15. D. *de condit. instit.:* 'quae facta laedunt pietatem (etc.).'

Bladz. XXIV. r. 3-12.

'Men gelieve de ongelijkheden in de spelling, soms ook der eigen namen[1], niet aan mij te wijten; maar te gelooven, dat ze..... doorgaans ter zelfde plaats in het oorspronkelijke Handschrift, dat woordelijk bij de drukproeven vergeleken is, alzoo gevonden worden.'

(1) Zoo ook hier, in dit Deel, bl. 24, *Barnevelt* en *Barneveld*.

Desniettemin heeft *Prof.* SIEGENBEEK in zijne *Redevoeringen* en *Verhandelingen*, Dordr. 1836. bl. 316, goedgevonden te schrijven 'dat deze zoogenaamde Geschiedenis, uit niets anders bestaat, dan met een losse hand, bij overhaasting, ten behoeve van jeugdige beoefenaars van het Regt, beslagen lessen, die door den Schrijver sedert nimmer herzien, en, blijkens de ongelijkheden in spelling, welke schier op iedere bladzijde voorkomen, naar een slordig geschrift gedrukt werden, en derhalve hare uitgave, volgens het eenstemmig oordeel van alle bevoegde rechteren, met uitzondering van eenige weinigen, die of door partijdigheid geheel verblind zijn, of bij de uitgave dier lessen een onmiddellijk belang hadden, der nagedachtenis van den, als dichter en taalgeleerde, met regt, toegejuichten BILDERDIJK groote oneer aandoet.'

Ik heb er op te antwoorden:

1. Dat deze lelijke geëmbrouilleerde verwarde periode een' Hoogleeraar in de welsprekendheid groote oneer aandoet. (B.v. volgens de blijkbare constructie worden tot de 'bevoegde rechteren,' ofschoon dan als 'uitzondering,' ook geteld die 'weinigen, die of door partijdigheid geheel verblind zijn, of (enz.).')

2. Over den titel van *Geschiedenis d.V.* in plaats van Lessen of Voorlezingen over de Geschiedenis d.V. ben ik meermalen aangerand. Voor alle antwoord kon ik er mede volstaan, dat ik ook hierin BILDERDIJK'S eigen schrift gevolgd ben, en alzoo de beschuldiging, zoo ze eene is, op hem neêrkomt. Doch voor hem moet ik aanmerken, met verwijzing tot hetgeen ik reeds gezegd heb in de Voorrede bij het Eerste Deel, bl. XI, dat de naam van Geschiedenis niet zoozeer moet genomen worden *objectivè*, naar den vollen eisch der geschiedkunde als wetenschap, - maar *subjectif*, in betrekking tot -, en in tegenoverstelling aan -, het academisch Collegie van *Prof.* SIEGENBEEK,

de 'zoogenaamde' *Historia Patriae* - die toch ook Geschiedenis des Vaderlands heette, ofschoon de Hoogleeraan de eerste en grootste helft der Geschiedenis, tot aan de regeering van het Bourgondische Huis, in zijne lessen geheel niet aanroerde of hoogst oppervlakkig behandelde[(1)].

3. Dit geeft dan juist de opheldering en verdediging van hetgeen door *Prof.* S. elders aan dit werk van B. verweten, en aangevoerd wordt als waarom het geene *Geschiedenis d.V.* zou mogen heeten. (Het eerste, is de min deftige stijl, en enkele uitdrukkingen in den gemeen-zamen toon van het dagelijksche leven; - maar het andere:) dat de behandeling der verschillende gedeelten onevenredig is: '*quod singulae ejus partes inaequali admodum ratione elaboratae sunt. Sic quinque priora volumina historiam Comitum complectuntur usque ad annum* 1555, *quo Carolus V. imperium abdicavit. Tria sequentia patriae historiam exponunt, inde ab a*^{o} 1555 *usque ad annum* 1648*; duo sequentia illam continuant, inde ab a*^{o} 1648 *usque ad annum* 1702*; duo postrema denique eam ab a*^{o} 1702 *usque ad annum* 1813 *persequuntur. Ex hac indicatione satis patet, posteriores historiae partes multo majori brevitate, quam priores, fuisse expositas; id quod in lectionibus, unius anni Academici spatio inclusis, excusandum est, in veri nominis historia nequaquam ferri potest*'[(2)].

(1) Zoo nog in zijn Leerboek, uitgegeven in 1839, onder den uitdrukkelijken (en thans niet misleidenden) titel van *Schets eener Geschiedenis van den Oud-Nederlandschen Staat, van den aanvang der Grofelijke Regeering van* Filips van Bourgondië, *of het jaar* 1433, *tot aan de slooping van dien Staat door den inval der Franschen, in het begin van het jaar* 1795, *met eene* Inleiding *over de vroegere Staatsgesteldheid en geschiedenis der zeven, later, door de Unie van Utrecht Vereenigde Gewesten.* 520 bladz. - waarvan aan die *Inleiding* slechts 34 ten deel vielen.

(2) *Oratio - habita d.* 23 *Septemb. an.* 1847. p. 45, 46.

In hoever dit laatste waar zij, en het 'te dulden zij,' (d.i. verschoonbaar: - *geduld* moet het wel worden!) dat in een' academischen cursus het eerste gedeelte onevenredig omslachtig, en deswege dan het latere, veelal gewichtiger, naar dezelfde mate onevenredig kort en oppervlakkig behandeld worde - moge de Hoogleeraar zelf weten! Zeker is het, dat deze *niet* de aanleiding was tot de ongelijke behandeling in BILDERDIJK'S *cursus;* maar dat *Prof.* S. aan B. als euvel aanwrijft, wat juist eene verdienste was en wat hij hem had moeten dank weten. Immers, de *drie* eerste Deelen van dit werk er afgerekend, zal op de onevenredigheid van behandeling, en verhouding, deels van de jaartallen, maar toch ook van het gewicht der tijdperken, geen billijke aanmerking te maken zijn: maar de drie eerste Deelen moesten dienen, niet slechts om WAGENAAR te recht te wijzen, maar vooral ook om voor de toehoorders van Prof. S. aan te vullen, wat deze - ofschoon onbezwaard zijn collegie als *Historia patriae* doopende - hun willekeurig onthield, het eerste en grootste deel der geschiedenis, en dat waarop volgens B. de grondige kennis ook van het latere berustte (z. I^{e} Deel bl. 13), en zonder hetwelk, vooral 'voor jeugdige beoefenaars van het Regt,' het collegie geheel onvoldoende was.

4. - 'Sedert nimmer herzien,' zegt *Prof.* S. - Hier mag ik vragen: hoe weet hij dat; met welk recht zegt hij dat? heeft hier ook eene persoonsverwisseling plaats? *Prof.* S. placht in zijne zoogenaamde *Historia patriae* een *Latijnsch* opstel te *dicteren;* met zulk een geheel geschreven *dictaat*, en waar, bij het opstellen, de taal meer *gesoigneerd* is en op gekuischten stijl gewerkt, kan het al ligt gebeuren, dat het dictaat, eenmaal *geacheveerd*, al wordt het jaarlijks op nieuw gedicteerd, 'nimmer herzien' worde. Met BILDERDIJK'S opstel kon dit het geval niet zijn. Hij heeft zijne lessen over de Geschiedenis des Vaderlands

meermalen gehouden: wel steeds volgens denzelfden *legger* of opstel *en gros:* maar '*herzien*' moest hij het wel, telkenmale op nieuw; want hij *dicteerde* het niet; het was hem een leiddraad bij mondelinge vrije voordracht; daartoe moest hij wel zich voorbereiden althans door zijn opstel na te gaan en te overdenken (met een dicteerdictaat is dit niet noodig, zoo men niet wil -): en dat B. dan in zijn opstel verschikte en er aan toevoegde, daarvan draagt het de blijken: van veranderd gevoelen, dit beken ik, niet zoo zeer.

5. - 'Blijkens de ongelijkheden in spelling - naar een slordig afschrift gedrukt.' - Antw. *a*) B. heeft voorzeker minder gelet op de eenparige spelling in het opstel van den leiddraad zijner lessen, als *Prof.* S. op de phrasiologie van zijn dictaat. Hij was, waar hij niet voor het publiek schreef, ongestadig in zijne spelling. Hij hechtte niet zoo veel daaraan, als *Prof* S. (natuurlijk) doet. Maar *b*) ik heb mij beijverd, ook in die bijzonderheden, B. letlerlijk te volgen, (z. hier bov. bl. 45) en den afschrijver voor de pers, van het HS. dat ik van des drukkers inkt vrijwaren wilde, gelast, naauwkeurig B. in alle afwijkingen en eigenheden te volgen. Die kopyist was een kundig man, M^r^. in de beide Rechten, den Hoogl. S. zoo wel als mij bekend en denkelijk ook door hem wel gebruikt, M^r^. P. DE KR. Het is mogelijk, dat die hier en daar, in deze meer dan duizend folio-paginaas - *opere in longo* - gefaald hebbe: maar toch zeker niet zoo, dat hij dezen blaam van *Prof.* S. verdiend hebbe. - *c*) Het past mij, voor mijn verongelijkten huurling in de bres te springen, en te belijden, dat, ware er gegronde beschuldiging van slordigheid, de meeste op *mij* zou neêrkomen. Immers, ofschoon het werk in de proef gezet werd naar het afschrift van M^r^. P. DE KR., heb ik zelf elk blad druks - niet met die kopy, maar met B's *eigen handschrift* vergeleken, en

de afwijkingen die ik vond (ze mochten dan aan den afschrijver of aan den zetter te wijten zijn; wat mij om 't even was) dáárnaar gecorrigeerd. - En nu ik toch aan het bekennen ben, moet ik *d*) er bij belijden, dat mij in dit *taedieus* en met mijnen aart weinig strokend letterziften, wel wat kan ontgaan zijn. Immers, van het Eerste Deel des werks is een *tweede druk* gemaakt; hiertoe heb ik mij de moeite gegeven, vooraf wederom elk blad bij B's eigen HS. naauwkeurig te vergelijken; en bij die gelegenheid, helaas! menig klein verschil in spelling of zinsnijding of groote (*capitale*) en gewone voorletters van woorden, ontdekt. Maar ofschoon ik dit, en tevens alzoo de meerdere correctheid dier tweede oplage (waartegen toch enkele nieuwe drukfeilen weer overstaan) *bibliographisch* moet opmerken; durf ik toch in spijt van *Prof.* S. verzekeren, dat de eerste en meer algemeene uitgave van dat Deel niet min bruikbaar is dan de tweede, herziene.

Genoeg en meer dan genoeg over dien eersten uit- en aanval. Had *Prof.* S. het daarbij slechts gelaten! maar neen; nog in 1847, in eene plechtige Oratie, zijne Jubeloratie wegens vijftigjarig Hoogleeraarschap, kon hij niet nalaten BILDERDIJK en diens geschiedwerk in het openbaar aan te randen. Eerst, in een lange plaats in de redevoering zelve (p. 20, 21) trachtte hij te betoogen, *editum* BILDERDIJK II *opus ad patriae historiae studium emendandum parum aut nihil contulisse* (of eigenlijk dit niet: Hij zegt, *ex dictis facile patet ed. Bild. opus*, me judice, *ad p.h. st.* (etc) Hier had, of het betoog, of het *me judice*, kunnen wegblijven; want op het individuëel partijdig oordeel van *Prof.* S. kwam weinig aan.) Maar in de *adnotatio*, werden nog vijfdehalve bladzijden, p. 15-19 toegewijd aan eenige(*aliqua*) *ulterior explicatio et probatio* van hetgeen over B's geschiedwerk gezegd was. Wat dat ‘gezegde’ betreft, mag ik toch met genoegen opmerken en den Lezer doen opmerken,

dat de Heer S. in 1847 niet meer zoo geheel versmadend sprak, als in 1839. Toen, had de uitgave van dat werk 'der nagedachtenis van B. groote oneer aangedaan' (en ware dus wel beter achterwege gebleven). Thans, *Oratio* p. 21 oordeelde de Heer S. zelf: '*editum B^{ii} opus ad p.h.s. em. parum contulisse:*' '*weinig* toegebracht heeft.' - Dan toch *een weinig?* dan toch *iets?* dan is niet al mijne moeite vergeefs geweest! Want dit *parum* is hier geene redekunstig verzachtende figuur, voor 'niets;' of 'minder dan niets.' Integendeel, de Orator bedoelde meer dan hij zeide: *parum* beteekende *haud parum*. Hij zelf had zoo even gezegd, p. 20: '*Fateor - multa his lectionibus contineri, quae ad antiquam Hollandiae conditionem, ad jus feudale et ad universum Comitum tempore jus publicum illustranda haud parum valeant.*' Dit nu waren juist de dingen waarin WAGENAAR meest terechtwijzing noodig had, en welke *Prof.* S. gewoon was geheel niet te behandelen; ofschoon ook zijn Collegie over de V.G. strekken moest *in usum juris studiosorum*, voor welke het zelfs, naar het Kon. Besl. van 2 Aug. 1815, een dwang-collegie was. - Wat er volgt p. 20 sq. van de *plura*, waarin B. aan godgeleerde of politische vooroordeelen zou hebben toegegeven, en waar dan de overledene WISELIUS bij aangehaald wordt[(1)]; hierop denk ik mij even min in te laten als op den breeden commentarius dien de Heer S. in zijne *adnotatio* l.c. er op geeft. Die toch is slechts een flaauwe naklank van de *Wagenaar en*

(1) De 'groote bewondering' van W. voor B. is een tijd lang geëclipseerd geweest, ten tijde en ten gevolge van het schrijven van W. tegen DA COSTA; met wien zelf evenwel W. naderhand broederlijk in de Tweede klasse van het Kon. Ned. Instituut gezeten, ja diens keuze bevorderd heeft. - B. was ook in dien tijd zeer verstoord op W. en maakte een lelijk schimp-epigram op hem: naderhond is ook die vriendschap hersteld.

Jacoba van 1835, waarover ik toen reeds het mijne gezegd heb, achter bij het VII[e] Deel.

Doch neen! die lange *adnotatio* eindigt, als met een epigrammischen trek, met een beroep op eene krachtiger autoriteit, dan die van wijlen WISELIUS, ja van S. zelf: Hij schrijft (p. 49): '*Haud mullum a mea differt lata de hac* Historia *a doctissimo* GROENIO *sententia in* Prolegomenis *ad alteram Vol. I.* Archivorum gentis Arausiacae Nassavicae *editionem, pag.* 31-34.'

Et tu, BRUTE! - Zou waarlijk een man als de Heer GR. V. PR. zoo *brutaal* ondankbaar geweest zijn jegens wijlen zijn grooten Leermeester; wiens lessen hij - getuige vooral zijn *Handboek* - met zoo veel vrucht had bijgewoond; ja zonder wiens omverrammeyen, sloopen en opruimen van het wanstaltig, doch kunstig en volledig, Aristocratisch-Arminiaansch monstergebouw van *Wittiaansch-Wagenaarsch-Siegenbeeksche* Geschiedenis, hij zijn helder; methodisch, apodictisch *Handboek* - ik durf het zeggen - zóó niet had kunnen schrijven? - Ongeloofelijk, onmogelijk! - maar ook niet waar! - Doch de Heer S. heeft voorzichtig slechts de helft aangewezen van hetgeen de Heer GR. over B. en diens onsterfelijke, nooit volprezene verdienste jegens de Vaderlandsche geschiedkunde gezegd heeft. - Evenwel, en dit moge *eenigzins* tot vergoêlijking van *Prof.* S's ontveinzing strekken - de Heer GR. onderscheidt BILDERDIJK'S verdienste jegens de geschiedkunde des Vaderlands in het algemeen, van B's geschreven leiddraad voor zijne lessen, door hem zelven, gelijk wij boven zagen, betiteld als *Geschiedenis des Vaderlands*, en alzoo door mij in het licht gegeven.

De waarheidlievende Lezer gelieve evenwel, om te weten hoe de Heer GR. V.P. zijnen Voorganger en Leermeester in de Geschiedenis onzes Vaderlands beoordeele, alvorens te lezen de plaats door *Prof.* S. aangewezen,

wat vroeger aan te vangen, en op p. 24-26 te zien, welke verdienste, als van een waar Reformateur, de Heer GR. aan B. toekent[(1)]; en p. 26-28, in welken veel gezuiverden toestand onze Geschiedkunde zich sedert bevindt (en ook de Heer GR. ze van B. ontfangen had).

Dan mogen voorts de HH. S. en GR. samenstemmen in de vorm te laken van het uitgegeven werk, of het zijn *naam* te betwisten: - de Heer G. moge het noemen een *récit superficiel, entremêlé d'observations acerbes et d'invectives parfois très-inconvenantes;* en eene *composition informe et bizarre* (p. 31): hij verzacht dit aanmerkelijk, als hij er op volgen laat (p. 33): *pour apprécier cet ouvrage, il faut se rappeler son but spécial. C'est une ébauche; une récapitulation des principaux faits, assaisonnée de remarques piquantes:* en als hij dan evenwel p. 34 spreekt van de droogheid of dorheid: *l'aridité de ces cahiers*: beroep ik mij daartegen op hemzelven, - op de *remarques piquantes qui les assaisonnent*. Ja op de *observations acerbes* zelve en de *invectives*, al zijn die dan soms *inconvenant*. Over *aesthetick* disputeer ik met de HH. S. en GR. niet; vooral niet over dit werk, waar B. zelf het mij niet vergen of dankwijten zou. - Erger is GROEN'S beschuldiging p. 33 van *erreurs graves et fondamentales, qui font révoquer en doute la compétence de l'écrivain*. Doch hiervan brengt hij slechts twee voorbeelden bij - die ik geen van beide toegeef (daarover nader, bij de plaatsen zelve). Maar ook hier moet ik protesteren tegen het epigrammatisch slot, waar de Heer GR. op eens, met stoute beslissing, het geheele werk voor reeds verouderd, onnut,

(1) (Alwaar ook p. 25 het getuigenis aangehaald wordt van KEMPER - toch ook wel voor *Prof.* S. een competent rechter: - ‘het is niet te ontkennen (NB.) dat B's verdiensten aan onze Vaderlandsche Geschiedenis zeer groot zijn.’

en onbruikbaar verklaart; - p. 34: '*ces cahiers ont fait leur temps; cet écrit ressemble déjà à une armure antique, objet curieux, mais inutile dans nos luttes et qu'on en transporte de l'arsenal au musée*.' Wilde ik hier beeld tegen beeld stellen, zou ik dit noemen, den rijkbeladen reiziger eerst plunderen, en dan vermoorden, opdat hij niet verklappe: - doch nu herinner ik slechts aan NIEBÜHR'S Romeinsche Geschiedenis, die steeds verdienen zal gelezen en bestudeerd te worden, al wordt op haren grond meer dan één geschiedwerk opgetrokken, dat tot haar staat als B's geschiedwerk met deszelfs *apparatus*, tot het methodisch, compact en toch duidelijk, eenparig afgerond *Handboek* van den Heer GROEN V. PR. Even goed kon ik zeggen, dat men nu niet meer noodig had dat gekeurslijfd en stroef Handboek te hanteeren, na het lief, even onderhoudend als leerzaam Verhaal van *de voornaamste Gebeurtenissen van Noord-Nederland*, van M^r. J. VAN LENNEP.

Doch in één opzicht kan ik het door den Heer GR. V. PR. toestemmen, ja het staven uit eigen personele wetenschap; wanneer hij schrijft, p. 33 en v.: 'BILDERDIJK *avoit déclaré une guerre à mort à cette histoire stéréotypée qui avoit pris possession des esprits. Dans la chaleur du combat, il se laissoit entraîner parfois à frapper plutôt fort que juste, et on lui en voudra moins peut-être, si, comme il est probable, il avoit le dessein, non de faire adopter aveuglement des convictions opposées, mais de provoquer un examen nouveau et de sérieuses recherches. C'est par cette ardeur de polémique, qu'on peut expliquer la critique perpétuelle et violente de* WAGENAAR; *celui-ci sembloit avoir posé des bornes aux recherches, et ces bornes il falloit les renverser. Pour ce rapport les leçons de* BILDERDIJK *ont rendu de grands services*.' - Maar die *leçons* zijn de *cahiers*, en die *cahiers* - d.i. *dit* uitgegeven werk - zijn derhalve nimmer 'verouderd' (*ont fait leur temps*), zoo lang

WAGENAAR'S *Historie* zal blijven gelezen worden; en dit zal en moet die toch: dit heb ik erkend en duidlijk aangewezen reeds bij het Ie D. Voorr. bl. XVIII. 5). Of de *Geschiedenis des Vaderlands* door AREND, of eenige andere naderhand, beide WAGENAAR en BILDERDIJK te samen overtollig maken en opruimen zal, moge het nageslacht beslissen.

Doch wat betreft het wel eens opzettelijk door B. *geoutreerde*, weet ik, dat hij het beeld placht te gebruiken van een rijsje dat scheef groeide, en dat men wilde dat recht zou groeijen. Dat zal men immers, zeide hij, niet rechtöp buigen; maar men zal het even ver naar den anderen kant overbuigen, opdat de tegenstrevige kracht bezwijke en het boompje recht opschiete.

Te recht heeft de Heer GR. V. PR. het ingezien en uitgedrukt, ‘WAGENAAR *sembloit avoir posé des bornes aux recherches; et ces bornes il falloit les renverser*.’ Datzelfde geeft ook de oplossing van B's gestadig en dikwijls hatelijk aanranden van de *Siegenbeeksche* spelling. Jalousie, dat de taak der spelling-regeling niet aan hem ware opgedragen geweest, kon hier niet in het spel komen; B. was immers toen uitlandig en in zijne waarde als taalkundige minder bekend: maar hij kon niet verdragen, dat nu dit gedeelte der taalstudie als verstorven was; dat men meende te kunnen volstaan met S. na te schrijven; en zelfs diens doorwrochte *Verhandeling* niet meer bestudeerd wierd, sedert S. zijn *Woordenboek* der spelling gegeven had. ‘SIEGENBEEK'S spelling is zoo kwaad niet,’ zeide hij: ‘maar als men heden *mijne* spelling met openbaar gezag wilde ijken en *decreteren*, ging ik morgen *er tegen* schrijven.’

Bladz. (XXXVI.) ‘Wagenaar.’

Ook over het plaatsen van dit versjen, als *motto* voor het geheele werk, is men mij hard gevallen: - en ik

moet bekennen, BILDERDIJK had het daartoe niet aangewezen; het was een eigenmachtige daad van mij, en misschien niet goed passende bij de blijvende bruikbaarheid die ik zelf in WAGENAAR'S *Historie* erken, en bij de achting die men, in onpartijdig oordeel, aan zijn geschiedwerk niet slechts, maar ook aan zijn persoon verschuldigd is. - Evenwel, het versjen is reeds van 1789, lang vóór dat B. aan deze Voorlezingen dacht; en niets duidt aan, dat hij daarna zijn oordeel over W. verzacht hebbe: ja, wanneer men nagaat, hoe B. zich doorgaans in dit werk over W. uitlaat, dunkt mij dat men dit versjen, als kort begrip en resultaat van B's oordeel over W. en zijnen arbeid, hier niet zoo kwalijk geplaatst zal vinden.

Maar die berispingen zelve nopen mij, behalve dat de volledigheid het vordert, dat ik wat nader in oogenschouw neme wat, sedert het begin mijner uitgave van dat werk van B., drie Schrijvers van naam opzettelijk over WAGENAAR en zijne waarde als geschiedschrijver - met aanmerking ook van BILDERDIJK'S uitlatingen over hem - gezegd hebben. Het zijn de HH. SIEGENBEEK, GROEN VAN PRINSTERER en DE WIND.

I.M. SIEGENBEEK, *Verhandeling over* JAN WAGENAAR *als schrijver der Vaderlandsche Historie;* in de Werken van de Tweede Klasse van het Kon. Nederl. Instituut, IVe Deel, bl. 65-92, 1827.

Met dit stuk, ofschoon ex professo ten voordeele van WAGENAAR, en tegen B. geschreven, zal ik mij niet opzettelijk inlaten; om drie redenen:

Vooreerst: ik zelf draag leed over den eenigzins scherpen toon, dien men wellicht in de vorige bladzijden tegen *Prof.* S. zal meenen gevonden te hebben. Maar dat was eene ‘afgeperste verdediging.’ Niet slechts BILDERDIJK en de geheele waarde van dit werk, maar ook (in de

Redev. en Verh.) ik zelf als uitgever er van, waren schamper aangerand. Die ballen moest ik af-, en waar ik konde, terugkaatsen. Doch over WAGENAAR, die eigenlijk ons geen van beide personeel aangaat, wil ik niet hardebollen met een' ouder Ambtgenoot, wien ik hooggeacht heb als Geleerde, reeds sedert ik als Student te Leiden, het genoegen had hem zijne beide intrêe-Oratiën aldaar(1) te hooren houden; wien ik sedert ook als mensch heb leeren beminnen, en met wien ik - behoudens de lastige geschilpunten over BARNEVELD en JAN DE WITT en WAGENAAR en BILDERDIJK - steeds gaarne vriendschappelijk verkeerd heb.

Ten *Tweede:* Gelijk de zaken in die Verhandeling - vroeger alhier Voorlezing - geput zijn uit WAGENAAR'S *Leven* door, P. HUISINGA BAKKER, kan ik de declamatoire applicatie er van ter zijde stellen, en voorts verwijzen naar (III).

Ja, ten *Derde:* ik zou vreezen, aan hetgeen ik tegen WAGENAAR en die Verhandeling in te brengen had, door het ophalen, zelf, te kort te doen. Immers, toen ik de Voorlezing van dat stuk, in de vorm eener publieke les in het Groot Auditorium der Academie alhier, met al de emphase waarvoor de Redenaar vatbaar was, voorgedragen, geduldig en met onvertoogen gelaat - althans niet hinderlijk meesmuilende - had aangehoord, ontfing ik terstond de belooning, dat een bedaard en schrander en algemeen om zijne rechtschapenheid geacht Haagsch Rechtsgeleerde, oud vriend van *Prof.* S. en van mij, doch van het voormalig zoogenaamd patriotsch gevoelen, die op die aangekondigde publieke les overgekomen was, terstond na het einde, nog in het Auditorium, na mij toekwam en met eene naïve openhartige verlegenheid mij zeide: 'Vriend! ik had nog

(1) SIEGENB. *Gesch. d. Luidsche Hoogeschool*, IIe D.T. en B. bl. 241.

nooit geweten, dat er *tegen* WAGENAAR zoo veel te zeggen was!' - Ik dacht hierbij aan de anecdote, die CICERO verhaalt, van den pleiter, wien de Provincie-Praetor een advocaat toegevoegd had, maar die er op zeide: 'Eilieve, mijnheer de Praetor! geef dien advocaat aan mijne wederpartij, en geef er mij dan maar geenen.' (*de Orat.* L. II. c. 69.)

II. GROEN V. PRINSTERER, *Archives* (etc.) Tweede Eerste Deel, 1841, p. 30, 31.

'Le travail de WAGENAAR a été durant de longues années l'objet de panégyriques outrés. On se félicitoit d'avoir le récit complet de nos annales; puis l'écrivain appartenoit à la clientelle de la Régence d'Amsterdam, et la prédilection manifeste pour ses patrons étoit un titre aux éloges des modérateurs de l'opinion publique. Il y eut compensation plus tard; car l'on concoit que, dans la lutte contre les traditions aristocratiques, son ouvrage ait été l'objet des plus violentes attaques. En bonne justice, WAGENAAR ne pouvoit échapper à la sévérité de la critique. Il a traité le Moyen Age sans les connaissances requises et surtout avec une profonde ignorance du Droit Feodal, qui néanmoins est la base de tant de droits et de rapports. Il a considéré la République d'après le point de vue étroit des États de la Hollande. Son talent de rédaction est médiocre, le style lourd et diffus. Toutefois on ne sauroit l'accuser de mauvaise foi; et, s'il est aisé de rassembler dans sa longue histoire une quantité de bévues et d'erreurs, qui maintenant nous semblent même ridicules, l'équité l'exige qu'on lui rende le témoignage qu'à son époque il a fallu un labeur prodigieux pour composer un ouvrage lequel, encore de nos jours, malgré tant de critiques, n'a pas été remplacé de manière à ce qu'on puisse entièrement s'en passer.'

De Verhandeling van *Prof.* S. tot verdediging en lof van W. is van 1827: men ziet, ze heeft op den Heer GR. V. PR., toch een zelfstandig en oordeelkundig man, weinig indruk gemaakt. Het is dan zonderling te zien, met hoe beleefde behoedzaamheid *Prof.* S. later, in 1847 zijn voormaligen toehoorder te rede stelt, in de *adnotatio* bij zijne *jubel-oratie*, p. 43, - en zoowel WAGENAAR'S onafhanglijkheid en vrijheid, als zelfs zijn stijl, tegen GROEN'S scherpe beoordeeling tracht te verdedigen. Nog zonderlinger evenwel, dat *Prof.* S., na zoo vele overleden geleerden, meestal uit de vorige eeuw, loftuiters van WAGENAAR, opgesomd te hebben, nog noodig vond den Heer GR. V. PR., wien naauwlijks iemand hier zou vermist hebben, er bij te halen, met de woorden: '*Porro non omittendum esse censeo de* WAGENARIO *judicium, quod tulit doctissimus* GROENIUS A PRINSTERER *in magni pretii* Prolegomenis, (*etc.*)' Hier mag men zeggen: '*si tacuisset* SIEGENBEKIUS, *cautius egisset*.'

Over de beide punten zelf, waarover *Prof.* SIEGENBEEK den Heer GR. V. PR. weêrspreekt, handel ik straks nader.

III. *Verhandeling over den invloed van* WAGENAAR'S Vaderlandsche Historie *op de beschouwing en beoefening onzer geschiedenis*. 31 bl. in. 4°. (gedrukt van wege de Tweede klasse van het Kon. Nederlandsch Instituut).

M^r^. S. DE WIND, Vicepresident van het Gerechtshof en President van het Genootschap van Wetenschappen in Zeeland, is, behalve door menig anderen verdienstelijken arbeid, vooral ook als Nederlandsch Geschiedkundige gunstig bekend door zijne *Bibliotheek der Nederlandsche Geschiedschrijvers*, (I^e^ D. 1835.) en andere werken.

Hij is leerling, vriend en geloofsgenoot van SIEGENBEEK, en mag dus geacht worden voor diens *idole*, WAGENAAR, gunstig gestemd te zijn. Zoo veel te meer goedkeuring en achting verdient derhalve de bezonnen en kalme rede-

nering en de onpartijdige waarheidsliefde welke doorstralen in dit geschrift. Nog niet openlijk uitgegeven, is het stuk zeer weinig bekend geworden, en verdient dus te meer, dat ik er wat langer bij stilsta.

De Heer DE W. gaat uit van de oordeelkundige vraag: 'of er niet een aanmerkelijk verschil bestaat tusschen de Geschiedenis zoo als zij wezenlijk is voorgevallen, en de Geschiedenis gelijk zij is voorgesteld?' - en leert te recht (bl. 3) de *objective* Geschiedenis (de eigenlijke en waarachtige Geschiedenis) onderscheiden van de *subjective* (d.i. zoo als ze bij de Geschiedschrijvers bestaat en door hen te boek gesteld is). Evenzeer te recht past hij dit toe, niet slechts op de oudere, maar ook op de nieuwere geschiedenis; en had het niet vragenderwijs behoeven uit te drukken, 'of het ook niet zou kunnen gelden bij de Geschiedenis van ons eigen Vaderland?' - 'De voorname Spaansch- en Staatsgezinde Schrijvers der Geschiedenis van den afval der Nederlanden van de Spaansche kroon mogen allen waarheidslievende mannen geweest zijn, maar ieder hunner heeft de Geschiedenis gevormd naar hetgeen *hij* voor waarheid hield en naar *het licht* waarin hij die waarheid beschouwde.' (bl. 4.)[(1)].

(1) In eene aanteekening hierbij vermeldt de Heer DE W. uit SCHELTEMA's *Verhandeling over het bewerken van de Geschiedenis der Nederlanden*, hoe S. te gelijker tijd in huis had, onuitgegevene gedenkschriften van twee zeer aanzienlijke voormalige Regenten, den Zeeuwschen Staatsman V. LICHTENBERG, over 1770-1796, en den Utrechtschen, ABBEMA, over 1775-1788. - 'Beiden waren brave, wijze, mannen, en hadden hetgeen zij beleefd en gezien hebben, met bedaardheid beoordeeld, en met eene gemoedelijke, godsdienstige waarheidsliefde en bescheidenheid beschreven' - en toch was er een verbazend en verwarrend onderscheid in de wijze van zien en de voordracht der zelfde zaken. - (NB. Ik heb het aanwezen dier geschriften hier op nieuw in herinnering gebracht, om de bezitters, in het belang onzer Geschiedkunde dringend aan te sporen, om toch die kostbare bijdragen tot de inwendige geschiedenis onzer Staatsgeschillen van het laatst der achttiende eeuw niet langer te verduisteren. Hoe treffend steekt in zulk opzicht de Engelsche stoutmoedigheid af bij de Nederlandsche kleingeestigheid! - Wat mij betreft, de uitgave van het werk van den Zeeuwschen Prinsgezinden Regent, en dat van den Utrechtschen aristocraat, zou mij even aangenaam wezen, en gaarne even getrouw en belangeloos door mij bezorgd worden, als vroeger die van de eigen-*Levensbijzonderheden* van wijlen den Luit. Generaal KRAYENHOFF.)

'Bij Geschiedschrijvers die geenen beslissenden en blijvenden indruk hebben te weeg gebragt, is de nadeelige invloed hunner gedachte minder merkbaar..... Maar geheel anders is het wanneer een Geschiedschrijver..... na eenig tijdsverloop alle zijne voorgangers verdonkert en als wegdringt, wanneer alle tegenspraak met der tijd vergeten wordt en geheel ophoudt, wanneer de tijdsomstandigheden te samenloopen om eene wijze van voorstelling als de éénige ware, als de volstrekte ontwijfelbare te doen voorkomen: dan kan de vraag ontstaan, of die invloed niet te groot en daardoor in sommige opzigten nadeelig is geweest; of niet de Redactie dier Geschiedenis, [de *subjective* Geschiedenis] voor het algemeen, bijna eenzelvig geworden is met [de *objective* Geschiedenis] de "Geschiedenis zelve?" (bl. 5). - De Heer DE W. brengt dit thuis in het bijzonder tot den grooten opgang dien de *Vaderlandsche Historie* van WAGENAAR hier te lande gemaakt heeft; en zal 1) de oorzaken daarvan opsporen; 2) den invloed daarvan nagaan; en 3) eene enkele aanmerking als gevolgtrekking daaruit afleiden.' (*ald.*)

I. Het eerste punt behandelt de Heer DE W. bl. 6-19. Die opgang is niet toe te schrijven aan bejag van WAGENAAR zelven of van zijnentwege; of aan beroemdheid van zijnen naam als schrijver, dien W. toen in de daad nog niet

had. Geboren in October 1709, en reeds vroeg begonnen allerlei soort van geschriften te vertalen en saam te stellen, heeft hij voor het eerst zich als Schrijver op den titel van eenig werk genoemd bij de uitgave van zijn *Amsterdam*, in 1760; en eerst in October 1759 zich openlijk genoemd als Schrijver der toen voltooide *Vaderlandsche Historie;* ofschoon hij sedert 1754 langzamerhand als zoodanig bekend was geworden.

'De eerste deelen van het werk (de Historie der Graven), waren wel gunstig ontvangen, doch vonden echter geenzins die ongemeene toejuiching die later aan het geheele werk is te beurt gevallen;' blijkens (*a*) de herhaalde uitgaven: 'Nog in 1790 werd er eene nieuwe uitgave gedaan door J. ALLART,' die reeds bij het Eerste Deel eene Inteekeninglijst kon voegen van 3184 exemplaren' (bl. 10)(1).

(*b*) 'De ongehoorde winst dien de Uitgever TIRION op het werk behaald heeft, en die toch op een tot dus ver in ons Vaderland ongehoord debiet moet berust hebben.' 'De Uitgever TIRION heeft van dit werk, behalve de latere opbrengst van het regt van copij, eene zuivere winst erlangd van honderd en zestig duizend gulden.' (bl. 8)(2).

(*c*) Het algemeen berusten - na weinige jaren van tegenspraak en strijd - in WAGENAAR'S denkbeelden, en onderwerpen aan zijn gezag. 'Na weinige jaren scheen die tegenspraak als vergeten: die met WAGENAAR niet instemden, of de zaken en personen uit een geheel ander oogpunt beschouwden, konden tegen den stroom niet op-

(1) (Doch tot *dien* opgang had krachtig medegewerkt een bluf-prospectus, opgesteld door J.H. SWILDENS.)

(2) 'WAGENAAR heeft voor elk Deel niet meer dan ƒ1000: en alzoo ƒ20000 in het geheel genoten.' (*ald.*) - De Heer BODEL-NYENHUIS heeft uit den mond van Mr. JACOBUS SCHELTEMA opgeteekend, dat de som van TIRION'S winst honderd acht en zestig duizend gulden zou geweest zijn.

roeijen.' (bl. 9). 'Velen zelfs gingen in hunne bewondering zoo verre, kenden aan W. een zoo groot gezag toe, dat zij hem als het model van een' volmaakt geschiedschrijver voorstelden, en zich diets maakten, en anderen zochten diets te maken, dat niemand het in de kennis der Vaderlandsche geschiedenis verder brengen kon, dan WAGENAAR'(1). 'De geleerdste, de diepste kenners onzer Geschiedenis, wier stemmen, niet zonder reden, van gezag gerekend werden; vereenigden zich in den uitbundigsten lof van dit werk' (bl. 9)(2) - en 'het is zeker, dat er geen geschiedkundig werk in onze taal bestaat, waarvan zoo vele exemplaren in omloop zijn(3).

(1) SIEGENBEEK, aangeh. bij DE WIND, bl. 9.

(2) DE W. noemt ze aldaar op, veelal naar SIEGENBEEK: - en haalt in een nootje bl. 10, zonder blijk van afkeuring en tegenspraak BILDERDIJK'S gezegde aan: 'dat zelfs de geleerderen *overbluft* werden door de hoogte waartoe WAGENAAR'S naam bij het blinde volk geklommen was.' - Bij de voorname en kundige lieden die WAGENAAR prezen en aanmoedigden, mag ook gevoegd worden de Thesaurier Generaal HOF. Z. het *Leven van* JAN WAGENAAR, *door* P. HUISINGA BAKKER, bl. 63; en over dezen HOF, Z. SIEGENB. *Gesch. d. Leidsche Hoogeschool*, IIe D.T. en B. bl. 24, en TE WATER en SCHELTEMA ald. aang. en voorts mijn Vaders opdracht, aan 's mans Weduwe, van het *Syntagma Dissertationum ad Philosophiam moralem pertinentium*. Dat er evenwel ook toen reeds wijze lieden waren, die de gevaarlijke strekking van WAGENAAR'S werk doorgrondden, is mij gebleken bij inzage der historische Aanteekeningen - sedert in het Koninglijk Archief gekomen - van den grooten Staatsman, W. *Graaf* VAN BENTINCK, over wien Z. SIEGENB. aang. werk bl. 22 en de ald. aangeh. Schrijvers.

(3) DE W. bl. 7 aant. vermeldt eene Hoogduitsche vertaling van WAGENAAR: - en eene, door hem niet geziene, in het Fransch, 1757-1792, 8 vol. in 8°. Die Hoogduitsche vertaling is mij onbekend; WAGENAAR prijst ze, in het Voorberigt van zijn Register-Deel: maar ik ken en bezit wat hij de Fransche vertaling noemt. Deze evenwel is geene eigenlijke *vertaling*, maar eene compilatie op eigen hand; het is de *Histoire générale des Provinces-unies, par MM.* D. *et* S. (DUJARDIN et SELLIUS. V. BARBIER, *Dict. des oeuvres anon. et pseud.* num. 8194, en SAXE straks aanteh.), ofschoon W. veelal woordelijk er in vertaald is. De laatste helft van het laatste Deel dezes werks is belangrijk voor de geschiedenis der Nederlandsche Jansenisten en hun Utrechtsch Aartsbisdom. - Over den geleerden avanturier en zwerver SELLIUS, Z. SAXE *Onom.* P. VI. p. 457, 458 et citt. en het *Nouv. Dict. histor.* in V.

II. 'Vanwaar toch, vraagt de Heer D.W. deze ongehoorde opgang?' - en vindt het antwoord in de samenwerking van twee oorzaken: (*a*) de wezenlijke verdiensten van het werk; (*b*) den geest waarin het hetzelve geschreven is, in verband met den loop der tijdsomstandigheden.'

(*a*) Omtrent de eerste dezer oorzaken vergenoegt DE W. zich met te verwijzen naar de '*voortreffelijke*' Verhandeling, door den Hoogleeraar SIEGENBEEK in de Klasse voorgedragen (vroeger, als publieke les te Leiden, zie boven bl. 57) 'en door haar waardig gekeurd om in hare Werken (IVe Deel) te worden opgenomen'[(1)]. Hij herhaalt kortelijk en bescheiden, en behoudens de *reserves* door S. zelf gemaakt (zie bov. bl. 51), den lof door S. aan het werk gegeven - tot den loggen en breeden stijl incluis! (*le stile lourd et diffus*, GROEN V. PR. bov. bl. 58) - weêrlegt de aanmerking tegen W. gemaakt, uit de twintig stukjes *Bijvoegselen en Aanteekeningen*, en door nog twee Deelen *Nalezingen*[(2)]; - en besluit met de uitspraak, dat die

(1) Bluf-uitdrukking, tegen den gewonen geest van den Heer DE WIND. Wij weten immers, dat het opnemen eener verhandeling door een geacht lid aangeboden, in de werken van een geleerd Genootschap, niet ligt geweigerd wordt; maar toch, al is het stuk vooraf in handen eener Commissie geweest en op dier gunstig bericht geplaatst, op zich zelf niets bewijst voor de inwendige waarde, noch de critiek behoeft af te schrikken. Het was dus genoeg geweest te vermelden, waar die Verhandeling te vinden was.

(2) (De Heer D.W. had hierbij de zinstorende drukfout mogen aanwijzen in die retractatie van V. WIJN, alwaar staat 1 Junij, maar dat wezen moet 10 Junij, gelijk bij WAGENAAR, X[e] D. goed gedrukt is.)

Historie 'ook nu nog *onmisbaar* is, zelfs voor hen die met den Schrijver niet zeer ingenomen zijn:' (bl. 11-13) wat ik zelf zeer gaarn erken, bov. bl. 55, en elders.

(*b*) 'Doch niet minder vordert *de geest*, waarin het werk geschreven is, te dezen [tot verklaring van dien grooten opgang] onze aandacht' (bl. 13). Dien geest vindt de Heer DE W. daarin, dat WAGENAAR (*a*) 'ernstig begeerde om te schrijven *ter goeder trouw* en naar hetgeen hij voor waarheid hield:' (*b*) en W's 'zucht, ja vast besluit, om de *geheele* waarheid te zeggen' (bl. 13-17): doch hij erkent (bl. 21-23) 'dat men als bijoorzaak van dien verbazenden opgang, ook den geest des tijds, wanneer W. schreef - den tegenstand tegen het Stadhouderlijk bewind na den dood van WILLEM IV - niet mag voorbijzien.' - 'Wanneer men dien tegenstand en den geheelen geest van het tijdperk van 1702 tot 1795 beschouwt, valt het van zelf in 't oog, dat de tijdsomstandigheden allergunstigst waren, om WAGENAAR'S Geschiedenis als met den dag in opgang te zien toenemen.'

Hierbij moet ik aanmerken, 1. Dat, welke ook de verdienste van WAGENAAR'S Geschiedenis, als geleidelijke en tamelijk volledige voordracht van het geheel onzer geschiedenis, van de vroegste tijden af tot op zijnen tijd toe, moge wezen; naar mijne overtuiging evenwel de blijkbaar *anti*-Oranje, of Staatsgezinde, (*pseudo*) patriotsche geest en toon des werks, niet als bij- of secondaire, maar mede als principale oorzaak te beschouwen is van den opgang dien het gemaakt en den invloed dien het geoefend heeft. Zoo ook nog, 'niettegenstaande de tallooze exemplaren die door de beide uitgaven van 1749 en 1770 hier te lande in omloop waren'[(1)], de 3184 (en

(1) Van de vier eerste Deelen moest, wegens de vermeerderde navraag, eene tweede oplage geschieden. DE W. bl. 7, (zoo ook van het Eerste Deel van BILDERDIJK'S *Gesch. d. Vaderl. z.* boven bl. 50).

meer-) exemplaren van den nieuwen druk van 1790 (bl. 10). Immers bij de aankondiging hiervan was kunstig de *reactie*-geest opgewekt tegen den Pruissischen breidel (bl. 21), die in 1789 den tegenstand tegen Oranje bedwongen had.

2. Dat de Heer DE W. zelf, verstandig en eerlijk, het gene hij van WAGENAAR'S beide gemelde hoofddeugden zegt, in verdere ontwikkeling wijzigt en tempert. Immers reeds wanneer hij aanvangt te schrijven over '*den geest* waarin het werk geschreven is,' zegt hij (bl. 13): 'WAGENAAR was, wat *zijne denkwijze* betreft, dit wordt algemeen erkend, niet geheel onpartijdig.' - Hij erkent overtuigd te zijn, dat WAGENAAR geene bestemde begrippen omtrent partijdigheid of onpartijdigheid eener Geschiedenis had. 'Hij verwart dezelve al dikwijls met bescheidenheid en bedaardheid of *moderatie*, en hij zocht de onpartijdigheid waar zij niet te vinden was, in het niet uitkomen voor zijn gevoelen.' (bl. 16) - doch zoo, dat hij zelf wel eene bepaalde opinie omtrent het recht of onrecht, en de moraliteit der personen en zaken had; maar die niet uittede, doch door zijne wijze van voorstelling ongemerkt aan den Lezer bijbracht, ja in hem opwekte, zoodanig dat die meende zelf ze uit te vinden (en dus, natuurlijk, ze te sterker vasthield en te inniger in zich opnam). Dit erkent WAGENAAR zelf zeer naïf, ja hij beroemt er zich op (bij DE W. bl. 17, 18). 'De groote kunst van 't schrijven eener historie, gelijk die van ons Vaderland zou behooren te zijn, schijnt mij hierin gelegen te zijn, dat iemand ons de personen en gevallen, zoo levendig, zoo natuurlijk en zoo volkomen afschildere, als of wij ze zelven zagen: wanneer wij doorgaans de oogmerken ligtelijk ontdekken zullen, zoowel als de Historieschrijver, en niet minder dan hij kunnen oordeelen van het prijsselijke of schandelijke. Ondertusschen zullen wij het genoegen hebben, dat wij zelven, onder 't lezen, iets

uitvinden en opmerken, 't welk wij den Historieschrijver niet behoeven dank te weten; *dien 't genoeg moet zijn, dat hij ons aanmerkingen heeft leeren maken, zonder dat wij weten, dat wij het van hem geleerd hebben*.' - Met recht laat de Heer DE W. hierop volgen: 'WAGENAAR wenschte onpartijdig te schrijven: maar nu dacht hij onpartijdig te zijn, zoo hij zijn gevoelen niet ronduit verklaarde, maar uit zijn verhaal zelf deed uitkomen: en hij zag voorbij dat het eenige onderscheid tusschen beide deze schrijfwijzen was, dat bij de eene, hetgeen hij partijdigheid noemde, naakt lag, en bij de andere zich in een bescheiden kleed verborg: hij zag voorbij dat in het eerste geval de Lezer gewaarschuwd wordt; terwijl hij het in het laatste geval niet merkt, en zelfs met zeker welgevallen de eer der conclusie aan zich zelven toekent.' - 'Het is dus te bejammeren dat WAGENAAR geen meer bestemd begrip gehad heeft omtrent onpartijdigheid.' Zoo ook bl. 20: 'de partijdigheid kan ook *in de voorstelling zelf* gelegen zijn, en op deze klip is WAGENAAR, naar het mij althans voorkomt, gestruikeld. Volgens zijn aangenomen stelsel voor Geschiedschrijven zegt hij niets, maar hij laat alles doorstralen. Zonder zijn eigen oordeel voor den Lezer bloot te leggen, plaatst hij de geheele zaak in zoodanig licht, dat de gewone Lezer er van zelf het besluit uit trekt, 't welk met *zijne* denkwijze overeenkomt: - hij streefde naar onpartijdigheid, doch hij bedroog zich in den weg derwaarts; hij zocht dezelve waar zij niet te vinden was, en hij zag voorbij dat zoo hij dan toch door middel *zijner voorstelling* op den Lezer trachtte te werken, dit op hetzelfde nederkwam, maar nog gevaarlijker was dan het ronduit verklaren van zijn gevoelen'[(1)]. - En

(1) BORGER, in zijne Verhandeling *de Officio Historici*, hierbij door DE W. zelf in aanteek, aangehaald, noemt dit runduit, bedrog: 'ut scriptor *tucitus fallat*.'

nogmaals erkent en zegt dit de Heer DE WIND bl. 25, 26: ‘Er is dan toch in zijn geheele werk, een zweem van partijdigheid tegen de Grafelijke en Stadhouderlijke Regering. Ondanks zijne gematigdheid, straalt deze door. In dien geest, en volgens zijne straks aangeduide wijze van schrijven, is onze Geschiedenis door hem voorgedragen. Wij hebben dus eene Redactie onzer Geschiedenis, die van zelve dien indruk te weeg brengt, dat eigenlijk de Stadhouderlooze tijdperken die der *zegepralende* vrijheid schijnen, en de overige, de tijden dat men op zijne hoede moest zijn tegen de uitbreiding van het gezag der Stadhouders, en met arendsoogen toezien op het behoud der Privilegiën, Regten en Vrijheden. Dit oogpunt is zeer zeker voor een juist begrip onzer Historie te eenzijdig. Intusschen is door WAGENAAR'S Redactie dit begrip bij het algemeen, zonder het te merken, heerschende geworden, en van hier dat partijdig inzigt in onze Geschiedenis 't welk ook nu nog het algemeen kenschetst. Ik zeg *partijdig* inzigt, en zoo ik hoop te regt;’ en dit ontwikkelt en staaft hij dan in verscheiden punten, *ald.* en *bl. 26*, en zegt tot besluit er van: ‘Ziet daar het groote nadeel, 't welk de te groote invloed van WAGENAAR'S *Vaderlandsche Historie*, naar het mij voorkomt, heeft te weeg gebragt.’ - En bl. 29: ‘zoo ik mij niet bedrieg, bestaat over het algemeen die te groote invloed nog.’

Dit brengt hem tot de vraag: ‘hoe deze te temperen,’ - en alzoo tot BILDERDIJK'S *Geschiedenis des Vaderlands*. Deze zoude voor tegenwigt kunnen dienen (zegt hij, bl. 29) indien niet (*enz.* waarover straks). ‘Als Leesboek voor het groote publiek - als Leerboek voor Nederlandsche Jongelingen, om daaruit een juist en onzijdig begrip der Geschiedenis te putten, hiertoe achten wij dit werk geheel ongeschikt.’ - Maar ik herhaal

gaarne, wat ik meermalen erkende, dat niemand BILDERDIJK'S werk dáárvoor uitventen mag, en B. dit zoo min als iemand gevergd heeft: ja soms heeft willen *overdrijven*, om slechts den bijgeloovigen eerbied voor WAGENAAR te verwrikken (bov. bl. 55); en dat BILDERDIJK *even min moet gelezen worden zonder* WAGENAAR, *als* WAGENAAR *zonder* BILDERDIJK. Ik wil dus met den Heer DE W. even min redetwisten over eenige scherpe uitdrukkingen over BILDERDIJK, als over zijne bewondering van SIEGENBEEK'S verdediging van WAGENAAR (z. bov. bl. 64): het is mij genoeg, en dankbaar neme ik het voor profijtelijk aan, dat hij (*a*) erkent (bl. 27) dat ook BILDERDIJK ter goeder trouw kan hebben geschreven, en niets gezegd dan hetgeen hij voor waarheid hield: en (*b*) dat voor den eigenlijk gezegden beoefenaar onzer Geschiedenis dit werk ongetwijfeld eene belangrijke zijde heeft; en dat daarin zoo veel met scherpzinnigheid aangewezen en afgeleid is, dat de Geschiedvorscher genoopt wordt, om ook de meest vreemde voorstellingen van B. aan de waarheid te toetsen. - ‘Daartoe (dus eindigt hij, bl. 31, na zijne gezegde met eenige voorbeelden gestaafd te hebben) ‘daartoe is nu voorzeker belangrijke stof voorhanden. De studie der Geschiedenis en het gezond begrip derzelve, kunnen niet anders dan daarbij winnen. Op die wijze kan dan de te groote invloed van WAGENAAR, of, om de woorden van een geacht Lid der Klasse te bezigen[(1)], “het schier blinde geloof, hetwelk hem onder ons nu zoo vele jaren is bijgebleven, plaats maken voor heilzaam wantrouwen, niet om hem te verwerpen, maar om hem met omzigtigheid te gebruiken.” Op die wijze kan dan ook het werk van BILDERDIJK, hoedanig men er over denke, den weg helpen

(1) De Heer WISELIUS, Voorrede van het werk: *Afdanking van het Krijgsvolk in* 1650. (Brussel 1818). bl. VII.

banen, tot eene meer kritische, meer wijsgeerige, en vooral waarlijk onzijdige beoefening onzer Geschiedenis.'

Ten aanzien der partijdigheid - of onpartijdigheid (!) van WAGENAAR als Geschiedschrijver, verklare ik mij - en ik mag zeggen, in den geest van BILDERDIJK - met de concessiën, of, wil men, met de verdediging, van den Heer DE WIND voldaan. En wanneer nu ons beider geachte vriend SIEGENBEEK, evenwel nog zich onderstaat in zijne Jubel-oratie bl. 20, WAGENAAR openlijk te roemen als 'een voortreffelijk man en zoo zeer als iemand geheel onpartijdig' - (of, 'zoo onpartijdig als immer iemand:' *illustrem et si quis alius nullis partibus addictum virum*), dan moet men dit niet opvatten, als had de zedige SIEGENBEEK de onbeschaamdheid gehad van met die phrase te willen te kennen geven, dat W. als Geschiedschrijver *geheel en volkomen* onpartijdig zou geweest zijn: - ach neen! het blijkt, vooral uit de vergelijking zijner Voorlezing-Verhandeling, gedrukt in de Werken der Tweede Klasse van het Kon. Ned. Instituut - dat men hier drukken moet op de woordjes '*si quis alius;*' en die verklaren uit de leer van de HH. SIEGENBEEK, VAN KAMPEN, en DE WIND (bl. 19), 'dat een Historieschrijver niet onpartijdig behoeft te zijn, *noch zijn kan*.' Ik meene het tegendeel niet slechts betoogd, maar bewezen te hebben in mijne *Drie Voorlezingen* over onze voormalige *Staatspartijen* (Leiden, 1849). De *objective*, de *ware* Geschiedenis is slechts één, zoo als ze bekend is bij den alwetenden en heiligen God! en nu moge men zeggen: 'de mensch is geen God;' - die ontschuldiging geldt alleen in zoo verre, als al de eigenlijke bijzonderheden der feiten, en al de innigste motiven en roerselen, verstandelijke en zedelijke, der daden, alleen naakt en bloot liggen (*Hebr.* IV. 13) voor het oog van God en alleen *volkomen* beoordeeld kunnen worden door Zijne Wijsheid, Billijkheid en Liefde (Ps. 103. 14). Even-

wel moet de mensch, en vooral de Geschiedschrijver, die optreedt als de leeraar van tijdgenoot en nageslacht, ja als de vertegenwoordiger van Gods strafgericht, zich beijveren, eerlijk en oprecht, 'met geheel zijn hart, en geheel zijne ziel, en geheel zijn verstand, en geheel zijne kracht'[(1)] zich beijveren om, volgens den eisch van onzen Heiland en Zaligmaker, 'volmaakt te zijn, gelijk de Vader die in de Hemelen is, volmaakt is' (*Matth.* V. 48). - De tegenovergestelde leer, ze moge ontsproten zijn waaruit ze wil, wat ik hier liefst niet zielkundig wil onderzoeken, houde ik voor een schadelijk wanbegrip, waarvan het naast gevolg zou zijn, dat een verstandig en eerlijk Geschiedschrijver steeds genoodzaakt zou zijn twee tegenstrijdige Geschiedschrijvers tegen elkander over te lezen (BILDERDIJK tegenover WAGENAAR), en dan moeten trachten uit hunne verschillende voorstellingen, der feiten zoowel als der beginselen, de objective, de wezenlijke waarheid uit te zoeken: waar hij toch ligt op een dwaalspoor kon gevoerd worden, door de betere vorm en schrijfwijze (b.v. BRANDT tegen BAUDARTIUS[(2)]) en vooral ingenomen door eenen valschen schijn van onbevangenheid en goêlijkheid (*moderatie*) van een van beiden, in tegenoverstelling van den andere.

Maar van den Heer DE WIND, die in de *subjective* quaestie de verkeerde en schadelijke partijdigheid eerlijk toegegeven niet slechts, maar schrander betoogd had, acht ik het onbillijk, ja onjuist, wanneer hij bl. 29 zegt: 'BILDERDIJK'S *Geschiedenis des Vaderlands* zoude voor tegenwigt (tegen WAGENAAR'S nog steeds te grooten invloed) kunnen dienen, indien niet dit werk door eene onbepaalde par-

(1) *Marc.* XII. 30.
(2) Z. WAGENAAR zelven, bij HUISINGA BAKKER, bl. 37, 38.

tijdigheid voor de andere zijde, den Lezer eene nog veel verkeerder voorstelling onzer Geschiedenis geven zoude.' Naar mate B. zijne opinie meer duidelijk, meer krachtig uitspreekt, ja soms met zekere drift, die een gevoel van overdrijving opwekt, is hij *minder* gevaarlijk dan WAGENAAR: overdrijving - gelijk partijdigheid, *waar die bemerkt* wordt - wekt bij een verstandig Lezer terstond mistrouwen. Bij B. bemerkt men terstond, 'of men STRADA dan wel VAN METEREN, BAUDARTIUS of UYTTENBOGAERT voor zich heeft' (DE WIND, bl. 18): W. daarentegen, insinueert en instilleert zoetjes zachtjes zijn denk- en zienswijze in het gemoed des Lezers, ja gelooft dat daarin de groote kunst des Geschiedschrijvers gelegen is: en hij doet dit ter goeder trouw, wat ik den Heer DE W. gaarn toegeve; maar is toch, wat de Heer DE W. van zijne zijde erkent, even daardoor gevaarlijk en schadelijk: - *ik* zeg, *te* gevaarlijker; meer dan BILDERDIJK.

Nu zou ik nog eene ondergeschikte, incidentele of annexe quaestie kunnen aanvangen met den Heer DE W. - over *hatelijkheid* (of niet) bij WAGENAAR, bij BILDERDIJK, (bij SIEGENBEEK,) en bij mij. - DE WIND zegt, bl. 21: 'Dezen zweem van partijdigheid' (lees deze *soort* van p. - want dat is niet een *schijn*, maar eene *species*, en wel eene zeer gevaarlijke, z. boven) wil ik gaarne in WAGENAAR'S Geschiedenis erkennen. Ook hij heeft de zware proef doorgestaan dat zijne vertrouwelijke Brieven na zijnen dood uitgegeven zijn. - Zijn braaf en eerlijk gemoed ligt in die Brieven zoo duidelijk bloot, dat ik hem steeds zal beschouwen als van hatelijkheid verwijderd zoo ver als het licht van de duisternis. Een geleerd man heeft gemeend uit sommige *kleine trekjes*, die eigenlijk niets schenen te zeggen, maar het gemoed des lezers vergiftigden, tot hatelijke partijdigheid te kunnen besluiten; doch ik moet erkennen dat de twee of drie voorbeelden,

welke men als bewijzen daarvan opgeeft, wal verre gezocht schijnen en mij althans in geenen deele hebben overtuigd.' Doch ik heb mij - en den Lezer - bij de hoofd- en eigenlijke quaestiën, over WAGENAAR'S partijdigheid en de soort en strekking daarvan, en over BILDERDIJK'S bruikbaarheid, reeds te lang opgehouden, om mij in te laten tot woordzifterij en fijne ontleding van de eigenlijke, algemeene, objective *notie* - of wel meer bijzondere, subjective, meer laxe, min streng (min hatelijk) bedoelde en aangewende *acceptie*, dier qualificatie. - De Heer DE W. die in WAGENAAR 'nimmer hatelijkheid zal erkennen,' beschuldigt BILDERDIJK van 'meest partijdige, ja soms onverschoonlijke voorstelling van personen en gebeurtenissen - en ze soms in een *hatelijk* daglicht te stellen' (bl. 27, 28); en erkent toch (bl. 27), dat 'B. ter goeder trouw kan geschreven hebben, en niets gezegd dan hetgeen hij voor waarheid hield:' - Het *hatelijk* daglicht beteekent dus hier niet anders, dan dat, waarin men, volgens BILDERDIJK'S *criante* - en dus tegen zichzelve waarschuwende-aanwijzing, de personen (of zaken) domgeloovig beschouwende, ze welligt onbillijk zou gaan veroordeelen. Welnu, WAGENAAR van *hatelijkheid* beschuldigende, wil ik daarmede geenzins gezegd hebben, dat hij eenige zaak of persoon valsch voorgesteld hebbe, 'wetende dat het valsch was:' ik laat ook hem zijne goede trouw, ja zijn begrip van *konst* (bl. 66). Maar ik gevoelde mijn gemoed geschokt door -, en wilde slechts mijn' afkeer uitdrukken van - de konstgreep, om een stellig gevormd (en mij verkeerd schijnend) begrip aan den argeloozen, oprecht waarheidlievenden lezer gluipenderwijs te *willen* inenten, ja bij hemzelven als eigen begrip te willen verwekken: eene schrijf- en handelwijze, door den Heer DE W. zelve als schadelijke partijdigheid erkend; door mij, met eenigzins scherpe uitdrukking, genoemd het gemoed des

lezers *vergiftigen* (DE W. bl. 21). Over de beide voorbeelden (in D. II en D. X) dier mij hatelijke, d.i. door mij, naar *mijn* waarheids- en rechts-gevoel verfoeide *konst*, bij den Heer DE W. *ald.* vermeld, moet ik den Lezer verwijzen tot hetgeen ik aldaar hoop te zeggen.

Maar bij de mij gegeven aanleiding mag ik nu reeds vermelden de *Uitdaging aan den Schrijver van de Vaderlandsche Historie, als onpartijdig Historischrijver, eerlijk man, en goed patriot. Wegens het Gezegde in het XIXe Deel van zijn Werk, rakende het Huis van Orangen*. Te Leeuwarden, bij ABRAHAM FERWERDA, en H.A. DE CHALMOT, *en Compagnie*. 1758. Het betreft bl. 166, 167 van dat Deel, alwaar WAGENAAR de vrienden van den Prins van Oranje (WILLEM IV) schijnt te insimuleren, van tegen d. 24 Junij 1738 geruchten en bewegingen onder de Gemeente verspreid of aangestookt te hebben, die konden leiden om door een *coup de main* den Prins tot Stadhouder te doen verklaren. W. houdt zich zeer op de ruimte, doch zoo, dat niet zonder reden de Uitdager, bl. 20, 21 hem te gemoet voert, en zijne konstige wijze van geschiedschrijven aldus kenschetst: ‘Zoudt gij hebben willen, dat... een Schrijver, die... 't leven der doorluchtige mannen afschetste, tot u komende of ten minsten van uw Werk sprekende, hij op deze wijze zich uitdrukte, en aan de nakomelingschap een dusdanig denkbeeld van u persoon gave:’

‘De Autheur der Vaderlandsche Historie was een man van verdiensten als History-Schrijver: Maar behelst zijn werk goede zaaken, dat heeft hij gants verdonkert, door de Haat, die *zommige willen* dat hij het Huis van Orangen toedroeg; en *volgens eenige* hadt men hem door beloften, giften en gaven zoo lafhartig gemaakt, van met gretigheid alle gelegentheden te zoeken om zijn verbitterde gal tegens de Princen van Orangen uit te spuwen;

maar bij mangel van genoegzame kennisse, durf ik het niet verzekeren[1].'

Alvorens geheel van WAGENAAR af te stappen, moet ik nog iets zeggen: I. Over het door BILDERDIJK hem toegevoegd smaadwoord van *broodschrijver*[2]. II. Over WAGENAAR'S onafhankelijkheid of gebondenheid in zijn schrijven.

Wat het *eerste* betreft: WAGENAAR'S schoonbroeder en Levensbeschrijver vermeldt volstrekt niet, dat W. immer iets voor eenigen letterarbeid genoten heeft; dus ook niets van de ƒ29,000 voor de Vaderlandsche Geschiedenis: doch alles toont aan, en dit laatste verzwijgen versterkt het vermoeden, dat W. eigenlijk de habituëel bezoldigde Schrijver voor den Uitgever TIRION was. Immers, W. was onbemiddeld: 'zijn Vader was Schoenmaker en had een goed aantal kinderen' *Leven*, bl. 4. - W. was tot na zijn dertigste jaar, van beroep slechts kantoorbediende (*ald.* bl. 3, 6, 20). - Hij geraakte zeer jong aan het vertalen en schrijven voor de drukpers, en over zeer verschillende onderwerpen; alles voor TIRION (ald. bl. 13-20). - Den *Tegenwoordigen Staat der Nederlanden* '*deed* TIRION door W. *opstellen*' bl. 18-20. - W. noemde zich als Schrijver bij geen zijner Werken vóór zijn vijftigste jaar (*hier*

(1) Kort na die *Uitdaging* moet verschenen zijn het blaadje: *Iets men weet niet wat, of aanmerkingen over 't karakter van Historieschrijver in 't algemeen, en over de* V.H. Verkort *in 't bijzonder, door* VERIDICUS VAN BEDBURG, 8 bladz. op 8°. - De *Uitdaging* is breed en bits beantwoord, mij dunkt door WAGENAAR-zelf, in een *Brief aan den Uitdager van den Schrijver der Vaderlandsche Historie*, te Amst. bij F. HOUTTOYN, 1759, 24 bladz. gr. 8°., alwaar in 't slot in een P.S. de Schrijver zich van dien VERIDICUS V.B. met een kort schimpwoord afmaakt.

(2) '*Een Schrijver van beroep, die, aangespoord door 't voordeel*' 1^{e} D. bl. (XXVI).

boven bl. 62); om vrij te blijven, zegt HUISINGA BAKKER; maar toch zeker ook om dat het veelal een *inglorius labor* was.

Doch men versta mij wel: - aldus BILDERDIJK'S gezegde stavende, wil ik hiermede niets ten nadeele van den braven WAGENAAR gezegd hebben. Broodschrijven, ofschoon nog niet onder de patentplichtige Bedrijven opgenomen, is een *metier comme un autre*, en op zichzelf eene eerlijke broodwinning: wel veelal treurig en vernederend; doch zoodanig schijnt de betrekking tusschen W. en zijn' Uitgever geenzins geweest te zijn. TIRION had alle reden om W. aan 't lijntje en te vriend te houden (z. hier bov. bl. 62): Verachtelijk wordt het eerst dan, wanneer men om den broode onzedelijke dingen schrijft of vertaalt, of ook, arbeid onderneemt waarvoor men niet berekend is: - en de schimp op WAGENAAR als broodschrijver is wreed aan B. vergolden door JAN ALLART, toen B. in 1810 en 1811 in bittere armoede gestort, ten behoeve van dezen, voor bloedgeld, en voortgezweept, een gedeelte der Fransche Wetboeken, hoezeer bij hem gehaat, vertalen moest[1].

Van meer gewicht is de *tweede* vraag; en hier moet men onderscheiden, (*a*) des Schrijvers character, en (*b*) zijne uiterlijke omstandigheden, van vrijheid, vrees, of hoop.

Wat het eerste betreft, geef ik gaarn aan WAGENAAR'S vrienden en verdedigers al den lof toe, hem deswege ge-

(1) DA COSTA, *Overzicht van het Leven en de Werken van* Mr. WILLEM BILDERDIJK (enz.) bl. 106-111. (Ook in V.D. AA'S *Vervolg op* WITSEN GEIJSDEEK'S *Woordenboek der Nederduitsche Dichters*.) - De Heer D.C. zegt, ‘eene vertaling der Fransche Wetboeken:’ het waren evenwel niet alle; ik meen, de *Code Penal* en *C. d'Instruction Criminelle*, of een dier beiden, doch ook eene Verzameling van Rechts-formalieren.

geven. Hij gaf blijken te zijnen koste, zich niet te willen laten opdringen om te schrijven wat tegen zijne overtuiging streed, HUISINGA BAKKER, bl. 36-41. - Maar iets anders is het, of W. geheel vrij was om al te schrijven wat hij wilde, en zóó als hij wilde, onbelemmerd door ontzag, vrees, hoop of dankbaarheid, of censuur. Hieromtrent nu is op te merken: 1. W. schreef naamloos en trachtte onbekend te blijven om vrijer te blijven, zegt H.B. en ik wil het gelooven: doch H.B. zegt ook bl. 35, dat hij zich weinige jaren kon schuilhouden; slechts tot in 1754, zegt de Heer DE WIND, bl. 6, dus tot de helft zijns werks: en wie een weinig weet van de Amsterdamsche Regeering van dien tijd, beseft ligtelijk, dat Heeren Burgemeesteren, zoodra zij er belang in stelden, wel konden te weten komen, wie dat werk bij TIRION uitgaf of voor hem schreef. En nu werd WAGENAAR met het begin vaa 1757 aangesteld tot *Stads-Courantier* (H.B. bl. 47) - en verloor dus zijne zelfstandigheid! - *Prof.* SIEGENBEEK, *Verhand.* bl. 89, verzwijgt deze betrekking; waar in October 1758 bijkwam het ambt van Stads-Historieschrijver. Naar waarheid moge dus *Prof.* S. vermelden, ‘dat W. eerst ruim een jaar na de voltooijing van zijne *Vaderlandsche Historie* met den aanzienlijken post van eerste Klerk ter Secretary begunstigd werd’ (waartegen hij toen van het Courantierschap ontslagen werd. H.B. bl. 48): men ziet, het is niet ‘de geheele waarheid;’ want juist in het j. 1757 waren de laatste Deelen der Historie verschenen (H.B. bl. 62) - op welke voor de Amsterdamsche Regeering nog al iets aankwam.

Voorts kan ik uit eigen kennis hierbij eene aanmerkelijke omstandigheid verhalen. De Geschiedkundige H. VAN WIJN vereerde mij, sedert ik het genoegen had hem te leeren kennen, met mij op te nemen in de vriendschap en het vertrouwen die sedert vele jaren tusschen hem en

mijnen Vader - beide mede-oprichters der *Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde* - bestonden. Gaarne bediende ik mij hiervan, om den waardigen man te vragen over bijzonderheden betrekkelijk de Vaderlandsche Geschiedkunde, die hem personeel bekend konden zijn. Zoo mede, nopens de zelfstandigheid en onafhanklijkheid van WAGENAAR - de omstandigheid van het Courantierschap wist ik toen nog niet. - VAN WIJN, uitbundig in den lof van WAGENAAR, en 'zich gelukkig prijzende van in zijne jeugd aan de voeten van dien grooten GAMALIEL te hebben gezeten'[(1)], erkende en roemde volmondig in WAGENAAR, de *'prima dos Historici,' ne quid falsi dicere audcat* (*velit*); 'zelf te schrijven dat hij wist onwaar te zijn, dat zou W. tot geenen prijs gedaan hebben! - Maar wat betrof de *"altera dos:" alle* waarheid te durven zeggen;' dit was zoo gaaf niet. 'Elk blad der Geschiedenis' - zeide mij VAN WIJN: (hij zeide niet, van wanneer af; doch ik denk, wel reeds van de stribbeling van 1754, dus van het X[de] Deel af, - moest vóór den afdruk in Burgemeesters-kamer komen.' - Hij voegde er wel weêr bij, dat WAGENAAR zich, om lief noch leed, eene onwaarheid zou hebben laten opdringen: - toegestaan! maar ik durf nu weer elk verstandig Lezer, die zich met zijne verbeelding in dien quarré-pruik-tijd en in WAGENAAR'S plaats, zelfs als nog eenvoudig burger en houtkooper en buiten alle uitzicht op gunst of bevordering, verplaatsen kan, vragen, of niet zulk eene bloot *negative* censuur ('niets te laten drukken, ten zij' enz.) - al ware't, dat er nimmer tegen iets eenige aanmerking van H. Ed. Gr. Achtb. gevallen ware - een zeer belemmerenden, het zij dan verstijvenden of verlammenden, invloed op zijne pen gehad zou hebben?

(1) (De spreekwijze is uit *Handel.* XXII, 3).

Maar is dan niet aan WAGENAAR geweld aangedaan en in het laatste Deel zijner Historie een viertal bladzijden, bl. 421-424, op hoog gezag uitgeligt? - Niet slechts vermelden sommige overgedienstige auctionarissen, als eene bijzonderheid, dat in de exemplaren die zij te koop veilen, die bladzijden ontbreken: maar zelfs de Geleerde G.M. in het *Letterl. Maandschr.* 1849. N°. 10, bl. 652, 653, schrijft het volgende: ‘Bekend is het, dat in het twintigste Deel van WAGENAAR, in 1789 uitgegeven, de paginering van bl. 320 op 324 overspringt: “Omdat,” “schreef mij in der tijd W. MESSCHERT,” de regeering van “Amsterdam hier eenige bladzijden heeft doen verdrukken.”’ - Dit zou dan geweest zijn niet slechts *over-drukken*, maar onder-drukken, *supprimeren;* zoodat wij die vier bladzijden van WAGENAAR'S geschrevene zouden missen. - Doch vereenigde berichten van de Heeren C.L. SCHÜLLER en FR. MÜLLER stellen mij in staat tot geruststellende terechtwijzing, - in dezer voege:

1. In 1789 is geen Deel van WAGENAAR uitgegeven. De uitgave van ALLART ving eerst aan in 1790, en haar Twintigste Deel kwam eerst uit, in 1796: het zou dan eene daad, niet van de Aristocratische Regeering, maar van het Revolutionair Bewind moeten geweest zijn. - Maar 2. Er is niets gesupprimeerd, er ontbreekt niets: de zin loopt geheel door, in het voor Amsterdam zeer onverschillig verhaal van de Regeerings-verandering in Groningen in 1749. Bl. 320 eindigt met *Ge-* en 325 begint met *magtigden:* uitgeligt van tusschen die bladen kan er niets zijn. Het is eene bloote, in de cijfering boven aan de paginaas niet zeer ongewone *drukfout*. - 3. Niet slechts in de derde uitgave (1796) van dat Deel, maar in *alle* uitgaven, ontbreken die bladzijden (d.i. die getalen). De nummerfout moet reeds in de eerste uitgave geschied zijn, en bij de herdrukken heeft men dit wel moeten navol-

gen, al heeft men het opgemerkt, omdat er anders verschil van bladgetal zou ontstaan zijn; terwijl men in alle uitgaven, wijsselijk en tot groot gemak voor de gebruikers, de paginering egaal heeft behouden. 'Nu wordt er van die lacune (schrijft mij de Heer FR. MÜLLER) door vele menschen met veel ophef gesproken, en mij is zelfs door twee anders bevoegde personen verzekerd, dat in het exemplaar der Leidsche Bibliotheek die bladzijden in HS. bijgevoegd waren. Ik heb daarop dat Deel zelf nageslagen, doch vond niets.' - Geen wonder; zie n°. 3. - Dezelfde brief van den Heer F.M. die deze dwaling hielp wegruimen, behelsde nog eene bijzonderheid - en leidde mij tot eene ontdekking - die evenwel niet WAGENAAR'S arbeid, maar het *Onmiddelijk Vervolg op* WAGENAAR betreft; weshalve, en om deze uitweiding niet nog langer te maken, ik hierover tot de Nalezing op het XIIde Deel van B. verwijze.

Nog slechts ééne aanmerking over het Werk van WAGENAAR. De geleerde EV. WASSENBERGH in zijne *Laudatio funebris* 10. SCHRADERI (Leov. 1784) schrijft, 'dat deze, alleen in het Eerste Deel van WAGENAAR, meer dan driehonderd flaters had ontdekt, enkel gesproten uit ongenoegzame Latijnsche taalkennis'[(1)]. Wat er van die feilen-lijst geworden is, weet ik niet: ik heb een MS. dictaat van SCHRADER over de *Historia Belgii Foederati*, maar dat begint met het Oostenrijksche Huis (doch het gaat tot de Vrede van Aken): in dit dictaat wordt WAGE-

(1) P. 17. '*Propositum Schrudero fuit, Societati artium Trajectinae, cui adscriptus erat, mittere Catalogum, inter Societatis opera vulgandum, Errorum ad minimum* trecentorum *quos in solo* primo *Historiae patriae* Wagenarianae *volumine a se detectos esse affirmabat. Eorum autem omnium fontem dictitabat Linguae Latinae imperitiam.*'

NAAR geheel niet aangehaald, maar alleen de oudere Geschiedschrijvers.

Eindelijk nog slechts dit: - Zonderling, naar mij dunkt, zal de opmerkzame Lezer opzien, bij de ongelijke en tegenstrijdige bejegening, die BILDERDIJK in verhouding tot WAGENAAR wedervaart van de HH. GROEN V. PR. en DE WIND, op eene wijze die men het minst had zullen verwachten. Terwijl de Heer GR. het werk van WAGENAAR voor nog steeds onmisbaar verklaart, veroordeelt hij BILDERDIJK, als reeds geheel verouderd (!) en onbruikbaar, tot de *Rustkammer*. Z. hier boven bl. 58 verg. bl. 54. De Heer DE W. daarentegen, ofschoon BILDERDIJK'S werk niet erkennende als een voldoend tegenwicht om WAGENAAR'S te grooten invloed te temperen, kent er evenwel eene blijvende waarde aan toe, voor den eigenlijk gezegden beoefenaar onzer Geschiedenis (bl. 27); tot nadere toetsing van een aantal hoogstgewigtige punten (bl. 28) en om den weg te helpen banen tot eene meer kritische, meer wijsgeerige, waarlijk onzijdige beoefening onzer Geschiedenis (bl. 31 en hier bov. bl. 70)[(1)].

Zeer bevreemdt en dubbel leedwezen baart mij het gezegde van den Heer AREND, *Alg. Gesch. d. Vaderlands*, II D. bl. 289: 'BILDERDIJK wordt door velen een te groot en te beslissend gezag toegekend, dan dat het niet nuttig, ja zelfs noodzakelijk zijn zou, 's mans veelvuldige scheve oordeelvellingen, in het belang der geschie-

(1) Ik heb de Verhandeling van den Heer DE WIND, *over den invloed van* WAGENAAR'S *Vaderl. Hist.* (enz.) gebruikt uit een apart afdrukje mij door den geachten Schrijver geschonken. Eerst later heb ik mij berinnerd en bevonden, dat ze het Zevende Deel opent van de Werken der Tweede Klasse van het Kon. Ned. Instit. Dit, tot verbetering van hetgeen ik schreef bov. bl. 60: maar alzoo die Verhandeling vooraan in dat Deel staat, blijft de door mij gedane aanhaling der bladzijden voldoende.

denis zelf, aan te toonen en te ontzenuwen.' Leed doet het mij, en geen genoegen, te vernemen dat aan B. door velen een te groot en beslissend gezag zou worden toegekend. Dit zou evenmin mijne begeerte zijn, als het de bedoeling van B. zelf was; die juist zich ten doel gesteld had, om tot toetsing en kritiek van de Wagenaarsche (*enz.*) scheve voorstellingen op te wekken; gelijk ik vroeger en hier meermalen duidelijk gezegd en betoogd heb. Doch waarlijk! ik wist niet dat het met B. reeds zoo ver gekomen was! en het doet mij vooral leed, een door mij zeer geacht man als de Heer AREND in dat denkbeeld te vinden: omdat het natuurlijk in hem eene geneigdheid moet opwekken, om B. steeds te wantrouwen en gaarne tegen te spreken; om diens '*te* groot en *te* beslissend gezag' te verzwakken en te ondermijnen: maar even hierdoor leiden kan tot tegenoverstaande scheve oordeelvellingen. Alle vooringenomenheid, het zij tegen of voor, is schadelijk, en strijdig met den zuiveren waarheidszin die den Geschiedschrijver moet bezielen: z. hier bov. bl. 70, 71; en ik hoop in het belang zelf van het gemeld, zeer bruikbaar en veelal verdienstelijk werk, dat de Schrijver zich steeds dáárvoor zal weten te wachten en zich te bedwingen.

De vorige bladen waren reeds afgedrukt, toen mij toevallig weer in handen kwam, wat mijn welmeenende en voor mijn welzijn steeds bezorgde vriend M^r. JACOBUS SCHELTEMA, in 't laatst van 1832 en in het voorjaar van 1833 mij geschreven had, eerst afmanende, smekende, dreigende, tegen de uitgave van dat geduchte werk van BILDERDIJK, (ook met voorstel van afkoop, z. I D. Voorr. bl. XXI.) - maar toen niets daarvan ingang vond, en hij het Eerste Deel ten geschenke had ontfangen, wijdloopige aanmerkingen op een gedeelte daarvan. - Weldra bepaalde zijne geheele aandacht zich weder tot den strijd over de

plaats van uitvinding der Boekdrukkunst (waarover z. de naauwkeurige beschrijving van zijn Leven door zijnen waardigen bloedverwant en kweekeling P. SCHELTEMA, Amst. 1849. bl. 155-164). De teneur zijner gemelde brieven aan mij was weer geheel dezelfde als die van 1830 over mijne Proeve van Verdediging van d. 22 Januarij 1798, (z. mijne *Drie Voorlezingen* enz. Leiden 1849. bl. 49-53); maar ook hier vermeldde S. nu en dan wel eens eenige historische bijzonderheid; en als zoodanig moet ik, ook in betrekking tot bov. bl. 62 het volgende hier opnemen: ‘Hoezeer ik WAGENAAR'S ijver en kunde prijs, wil ik geen blinde goedkeurder van alles zijn. W. moet beoordeeld worden met in achtneming van zijnen stand en opvoeding - van zijn tijd, de stad zijner inwoning, enz. en ook naar dat deze of gene personen, vrienden enz. hem patrocineerden, hielpen of bijstonden enz. Hij was geenzins baat- of schraapzuchtig. Ik heb het uit den mond van de Dochter van TIRION, dat W. maar ƒ1000 heeft gehad voor elk Deel, en TIRION heeft er ƒ168,000 aan verdiend - ten minste door verworven. NB. behalve de opbrengst van de kopy. - WAGENAAR was in zijn geheele leven een bescheiden braaf man en hierdoor algemeen geacht en bemind. Ik heb iemand als vriend gehad, die van 1756 tot 1772 dagelijks met hem verkeerde.’

(Omvang en) *Oude gedaante des Lands. Batavieren-Germanie. Franken. Oude of Franken-geschiedenis. De Karolingen. Van de Leenen. Van 't Keizerlijk gezag. Vervolg der oude Geschiedenis*. (verkeerdelijk gezegde) *Deensche Regeering* (Z. BILD. bl. 166.) Bladz. 17-166 en *Opheld. en Bijvoegs.* bl. 226-234, bl. 289-344.

De geleerde Recensent van BILDERDIJK'S werk in de *Vaderl. Letteroefeningen*, merkt aan (1833. N°. 8. bl. 353, 354) dat B. over al deze onderwerpen vollediger en grondiger had kunnen handelen, uit de oude en nieuwere Schrijvers, die hem niet onbekend konden zijn. Doch men moet in het oog houden, dat B's doel niet was eene volledige, zelfstandige, in haar zelve voldoende geschiedenis te leveren, gelijk WAGENAAR, en gelijk nu de Heer AREND; maar dat hij de *Wagenaarsche* algemeen bekende, en bij zijne Leerlingen ook de *Siegenbeeksche communis lectio*, onderstelde; en alzoo, waar hij niet aan te vullen of te bestrijden en te weerleggen had, de onderwerpen slechts even had aan te roeren, zoo veel als vereischt werd om een onafgebroken overzicht van het geheel te geven.

Maar sedert BILDERDIJK, of, wil men, sedert de herkregen onafhankelijkheid des Vaderlands, is de studie en kennis van deszelfs Oudheid- en Geschiedkunde, in al derzelver Deelen, verbazend aangewakkerd en heeft een geheel nieuw leven bekomen: en onze Zuidelijke naburen en bloedverwanten, wier geschiedkunde, van de vroegste tijden af tot in de zeventiende eeuw toe, en zelfs later, met de onze zeer naauw verhecht is, zijn in dit streven - meer bijzonder nog sedert hun eigen herkregene zelfstandigheid - geenzins achterlijk geweest, ja mogen zich boven ons verheugen in die onbekrompen ondersteuning en me-

dewerking hunner Regeering, die van de onze, ik beken het, niet te vergen of te verwachten is. Het is mij niet mogelijk geweest, die bij allerlei anderen verplichten arbeid, slechts een klein gedeelte mijner aandacht aan onze Letter- en Geschiedkunde en aan dit werk van B. kon en mocht toewijden, om wat men de *literatuur* noemt, in allen deele bij te houden; en na te gaan en te behoorlijker plaatse aan te teekenen, wat over eenig dezer onderwerpen of een enkel, dikwijls zeer klein gedeelte van eenig derzelve, hier o elders, in afzonderlijk boekwerk of brochure, in academische dissertatiën of commentatiën, of in de werken van eenig geleerd Genootschap; of in eenig tijdschrift, provinciaal of ook plaatselijk Jaarboekje, ja soms in dagbladen-mengelwerk, in het licht gegeven was. Het bijeengaderen en schrijven van dat alles, slechts sedert het jaar 1814, en disponeren in geschikte vakken, vooral met beredeneerde en zooveel mogelijk beoordeelende opgave, ware nu reeds een arbeid, waarmede een kundig liefhebber van het Vaderland en diens geschiedkunde, die de vrije beschikking over zijn tijd had en gelegenheid om zich den *apparatus* te verschaffen, onze Letterkunde een onschatbaren dienst zou doen: - maar als *Emeritus* (*plus quam*) *Septuagenarius* mag ik mij dien niet onderwinden, al moge ik deze Nalezing enz. ten einde brengen - en ook dan, en inmiddels, heb ik nog andere, en hooger en edeler plichten. - Te minder, evenwel, bekommert mij dit gemis, omdat, gelijk de rijke en zeer verdienstelijke *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschied- en Oudheidkunde* van den Heer I.A. NIJHOFF veel van den bovengemelden apparatus behelzen, zij ook in de bij elk Deel gevoegde *Aankondigingen en Berigten*, het voornaamste van wat men de Literatuur noemt, in zich bevatten. Doch het ware wel te wenschen dat, gelijk achter bij het *Mengelwerk* van wijlen M^{r}. J. SCHELTEMA - zelf een rijke bron van kleine

historische bijdragen - een volledig Register gevoegd is, zoo mede de Heer NIJHOFF een eigen slotstukje van een Deel zijner Bijdragen wijden mocht, zoo niet aan een volledig alphabetisch Register, dan toch aan eene deels alphabetische, deels methodisch gerangschikte opgave van al de bijzondere ingrediënten zijner Verzameling.

Eene opgave van oudere en latere Schrijvers tot aan 1840, over de oude gedaante onzes lands en den loop der rivieren, gaf D^r^. C. LEEMANS, bij zijne straks aanteh. *Romeinsche Oudheden te Rossem*, bl. 153-156. (*Ald.* 'over den ouderen loop der rivieren in ons land: den Rijn, de Waal en de Maas, de grachten van Drusus en Corbulo' bl. 1-30, en 'over de kaart van PEUTINGER, het reisboek van ANTONINUS, en de twee groote Romeinsche krijgswegen in ons land' bl. 31-47); voorts in zijne *Romeinsche Oudheden te Maastricht*, bl. 1=11 ('over de Romeinsche krijgswegen in het gedeelte van Neder-Germanië' - ook volgens de *Tabula Peutingeriana* en het *Itinerarium Antonini*).

Het is jammer, en bij een man van zoo naauwkeurige studie en fijnen smaak als D^r^. C.L. bevreemdt het mij, dat die opgave van Schrijvers geheel wanordelijk en alles behalve chronologisch gerangschikt is. In dit opzicht, gelijk trouwens in de geheele rijke ethnologisch- geo- en topo-graphisch-historische literatuur voor de Geschiedenis der Nederlanden, maakt zich verdienstelijk de Hoogl. L.C. VISSCHER, in zijne *Bronnen en Bouwstoffen voor de beoefening der algemeene Geschiedenis van het Vaderland*. Utrecht 1846.

Het ethnologische en geographische loopt in onze historische literatuur in-één. Want ofschoon in regelmatige historisch-statistische beschouwing, de bodem op zichzelf afzonderlijk in aanmerking komt, alvorens men nog de bewoners als 't ware daaröp plaatst en met hen zich inlaat,

is het toch waar, dat de Geschiedkundige den bodem eens lands voornamelijk beschouwt, om en in verband met de bewoners: terwijl ook de bodem zelf door den arbeid dergenen die er op gevestigd waren, aanmerkelijke veranderingen kan hebben - en bij ons heeft - geleden; en zoowel de physische als opzettelijke veranderingen in den bodem aangebracht, wederkeerig op de bevolking gewerkt hebben.

Ofschoon reeds aangehaald door de Heeren LEEMANS en VISSCHER, verdienen hier nog opzettelijk vermeld te worden, J. VAN DOORNINCK, *Commentatio de Frisiae terminis*, bekroond door de Letterkundige Faculteit van *Groningen* in 1834 (*coup d'essai, coup da maître*); en SCHAYES, *les Pays-Bas avant et durant la domination Romaine, ou Tableau historique, géographique, physique, statistique et archéologique de la Belgique et de la Hollande depuis les premiers temps historiques jusqu'au* 6 *me siècle*. Brux. 1837. 2 Tomes, alzoo bij hem T. II. pag. 499-558, gevuld zijn (in engen druk en kleine letter) met de opgave, meestal van de enkele titels, eener verbazende menigte van Schrijvers over den ouden toestand der Celten, Germanen, Belgen, Bataven, en andere oude volkeren in de Nederlanden, vòòr en onder de heerschappij der Romeinen[1]. Niet minder hebben eenige latere Hoog-

(1) De Heer SCHAYES had zich tot dit werk voorbereid door zijn ‘Mémoire sur les documents du moyen âge relatifs à la Belgique, avant et pendant la domination Romaine, en reponse à la question suivante (de l'academie royale de Bruxelles): quelles ressources trouve-t-ou dans les chroniqueurs et autres écrivains du moyen âge pour l'histoire de la Belgique avant et pendant la domination Romaine, en laissant concorder ces matériaux avec les données chronologiques dont on ne conteste pas l'authenticité, et en discutant la valeur de ces témoignages historiques. Nouv. Mém. des prix de l'acad. de Brux. T. XII.’

duitsche Geleerden ons hunne vlijt gewijd; als A.B. WILHELM, *Germaniën und seine Bewohner aus den Quellen dargestellt*. Weimar 1823, V. WERSEBE, *über die Völker- und Völkerbundnisse des alten Teutschlands*. Hanover 1826, maar vooral LEOP. V. LEDEBUR, in velerlei werken, jaren lang, waaromtrent ik hier geen nader verslag behoeve te doen, alzoo dit nog breeder dan ik het hier zou kunnen geven, gedaan is door Prof. LAUTS, in NIJHOFF'S *Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde:* ook mag ik er nog bijvoegen de Nederlandsche vertaling van ARENDS, *Natuurkundige Geschiedenis van de kusten der Noordzee*, vertaald en verrijkt door D^r^. R. WESTERHOFF. Gron. 1835, 1836, drie Deelen (D^r^. LEEMANS had slechts het Hoogduitsche werk aangehaald) - en de *Natuurlijke Historie der Provincie Groningen*, I^e^ D. 1^e^ st. door D^r^. R. WESTERHOFF en G. ACKER STRATINGH, Gron. 1839: niet vervolgd, doch vervangen door de *Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands*, door G. ACKER STRATINGH, Gron. (In het IIe D. 1^e^ st. ald. 1849: de Bewoners, tot aan de vestiging der Romeinen hier te lande) en G.A. VENEMA, *Nieuwe eenvoudige verklaring van de veranderingen die de Kusten van ons Land langs de Zee, de Wadden en groote stroomen ondergaan*, Gron. 1849. 50 bl.: door mij nog niet gezien; maar volgens aankondiging belooft de Schrijver in een volgend stukje te handelen over ons Land zelf; den oever, de delta's, de lagunen of wadden, en den oeverwal d.i. de duinketen. - Nog moet ik vermelden: ZOEPFL, *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*, 1^e^ B. (2^e^ Aufl. Stüttg. 1844) s. 19. ff. en de Schrijvers ald. aang., en de *Aloude Geschiedenis der Belgen en Nederduitschers*, door M^r^. P. BLOMMAERT, Gent, 1849. - Het heeft mij zeer leed gedaan, dat eene Verhandeling, ingeleverd op eene prijsvraag over de veranderingen die de gedaante onzes lands, in haar bodem en stroomen, in den loop der eeuwen ondergaan had,

eenige jaren geleden uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, onbekroond is gebleven. Herhaalde malen hoorde ik bij die Maatschappij de berispende advijsen der strenge beoordeelaars lezen; waaraan de Vergadering zich wel moest gedragen; doch het scheen mij uit die advijsen zelve toe, dat de Schrijver zich vele verdienstelijke moeite had gegeven, en hard behandeld werd.

BILDERDIJK gaf bij dit Deel twee kaartjes; een van oud-Nederland, een ander van het Graafschap *Teisterband* - (over welk, aan het einde van dit Deel, bij bl. 341-344, en in verband met eene later gevonden HS. *nota* van B. over en tegen V. SPAEN'S *Inleiding tot de Hist. v. Geld.* 1e D.) - Beide kaartjes zijn hard berispt: doch het aantal grootere of kleinere kaarten en kaartjes van den ouden toestand onzer kusten, wateren, en landen, is *legio;* elk Schrijver heeft het zijne, naar zijne conceptie(1). Voor de Staatkundige geschiedenis, hoedanige BILDERDIJK, voor aanstaande Rechtsgeleerden en Regenten, meest bedoelde, komt het minder aan op den ouderen toestand, vòòr KAREL *den Grooten* en de afscheiding der Frankische en Duitsche Monarchiën. Maar zoo veel te meer verlang ik dat de Heer L. PH. C. VAN DEN BERGH gevolg kunne geven aan zijne belofte, of voornemen, of wensch, aangaande den toestand onzes Lands, Volks en Regeering, in de eerste helft der middeleeuwen, d.i. bij hem tot aan het einde der Elfde eeuw. Men zie hieromtrent zijne Verhandeling: *de Nederlandsche Wateren vóór de Twaalfde Eeuw*, in het VIIe Deel van NIJHOFF'S *Bijdragen*, die *over den oorsprong*

(1) Ik vind met lof vermeld, doch heb niet gezien: P.C. VAN DER ELST, *Atlas de l'État géographique et politique des XVII Provinces des Pays-Bas aux différentes époques de l'Histoire*. 1831. Vijftien kaarten, en beschrijving.

en de beteekenis der Plaats-namen in Gelderland, in het VIe Deel dier *Bijdragen*, en zijne oproeping in den *Algem. Konst- en Letterbode* 1850. n°. 29. bl. 34-38.

Bepaalde aanmerkingen op de kaartjes van BILDERDIJK heeft de Heer J. SMITS JZ. gegeven in de *Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis*, verz. door SCHULL en V.D. HOOP J^r. III D. 1834. bl. 74-76. (De laatste aanmerking is deze: 'De oude *Maas* van *Heusden* af was veel breeder rivier, dan zij op deze kaart voorkomt, dezelve werd te voren met zeeschepen bevaren, zelfs die van *'s Hertogenbosch* dreven langs dezelve handel met *Denemarken;* (zie VAN HEURN, I. 220) hier is zij als eene smalle kreek geteekend.' Ik moest dit uitschrijven, om de volgende weder-intrekking hiervan, door den Heer SM. in HS. gevoegd bij een mij gedienstig geschonken afzonderlijk exemplaar zijner *Nalezingen en Aanteekeningen:* 'VAN HEURN grondt zijne stelling op een paar brieven van Koning WLADEMIR, uit de XIVe Eeuw, waar in deze aan die van 's Hertogenbosch vrijheid geeft om in zijn land (Denemarken) te mogen handelen en er hunne *fitten* op te slaan - hij vermeende dat dit Hutten van takken gevlochten moesten zijn, waarin die goederen van Noord-Brabandsche Landbouw of Nijverheid afkomstig, opgeslagen wierden.

'*Fitten* beduiden eigenlijk *factorijen*, welke zoowel op inkoop als verkoop betrekking hebben - het is welligt nog een overblijfsel van dit voorregt, dat er eene oude associatie te *Luyksch-Gestel* bij *Eindhoven* bestaat, welke bij afwisseling eenige van hunne leden in Jutland, Holstein etc. zendt, welke aldaar een uitsluitend privilegie hebben om koperen ketels en ander koperwerk voor de Melkerijen, Huisraad etc. te verkoopen. Wij geloven dan ook minder aan het drijven van Zeehandel te 's Hertogenbosch, waartoe ook *de Dieze* zeer ongeschikt was.')

Doch ik moet hier in haar geheel laten volgen de kri-

tiek die mijn geleerde vriend M[r]. VAN DEN BERGH mij, op mijn verzoek, wel heeft willen mededeelen, bij particulieren, doch *ostensibelen*, brief:

'Hooggeleerde Heer!

'Bij de onderstelling dat een opzettelijk onderzoek naar 's lands vroegeren toestand, mij misschien daaromtrent eenige opheldering verschaft heeft, vereert Ge mij met de vraag, of BILDERDIJK'S schets der oude geographie ter inleiding zijner geschiedenis, mij voorkomt in allen deele juist te zijn. Het doet mij leed dat ik die vraag ontkennend moet beantwoorden; maar daar de wetenschap in de laatste 25 jaren vooral de middeleeuwen van alle zijden beschouwd en onderzocht heeft en dat met ijver en voorliefde, is het geen wonder dat men thans tot andere resultaten gekomen is, dan toen B. zijne Geschiedenis begon te schrijven. Vergun mij dan eenige bedenkingen te opperen, mij bij de lezing ingevallen; ik onderwerp die gaarne aan uw beter oordeel.

'Die schets van 's lands vroegeren toestand is daar zoo achteloos, zoo luchtig heengeworpen, dat ik ze niet beter weet te vergelijken dan bij het werk van den schilder die op zijn doek het verste verschiet met enkele penseelstreken aangeeft en de voorwerpen half in één laat smelten zonder ze duidelijk te scheiden, ten einde den blik des aanschouwers niet van de hoofdgroepen op den voorgrond af te trekken, en ook omdat de aard der zaak het meêbrengt. Hoe duister en verward nu ook de berigten der oude Schrijvers zijn, hier worden ze nog veel duisterer door des Schrijvers streven om ze door de etymologie te verklaren; de namen van volksstammen, landstreken en plaatsen worden diensvolgens op de willekeurigste wijze geduid en daarnaar hunne woonplaatsen en gelegenheid

aangegeven. En hoe zijn dan nog die afleidingen! ik zou ze bijna *Becanisch* noemen, scheen het niet, dat B. er nu en dan (zie b.v. bl. 233 de noot) zelf den draak meê steekt, en nogtans vervalt hij gedurig weder tot zijne liefhebberij en offert er de historische berigten aan op. Zoo moeten de Taxandri als *tas-zanders* aan een zandigen duinkant, de Sicambren als *zeekanters* aan onze stranden, de Bructeri in de *broeklanden* van Overijssel gewoond hebben, en de naam der Sturii wordt afgeleid van de *stieren* in ik weet niet welk bosch. Daaraan is het ook toe te schrijven dat hij (tegen beter weten aan, zie bl. 344) het landschap Teisterband ten N. en O. van den Rijn en ten Z. van de Maas uitstrekt, terwijl dit namelijk naar de *deinzing* of *deizing* van eerstgenoemden stroom den naam zou hebben.

'De beide kaartjes in dit werk maken dan ook, mijns bedunkens den ouden toestand des lands in geenen deele duidelijk. Zij hebben vooreerst de fout van schier alle onze oude kaarten, dat zij geen bepaald tijdpunt voorstellen; en bovendien is de aanduiding van wateren en gouwen ten gevolge der etymologiën en andere hypothesen, veelal in strijd met de historische berigten. Zoo ligt (om dit met enkelen aan te toonen) op de kaart van bl. 208 Kennemerland veel te noordelijk, Texel aan Westfriesland vast, bij Alkmaar stroomt een riviertje de Hegge en een ander de Zuid-hardes-hage of Hegge loopt omtreeks Noordwijk in zee. Friesland ter weêrszijde van het Flie ligt nog enkel door eene smalle rivier gescheiden, die een oostelijken zijtak heeft met den naam *Chimenolosare*, het Boerdiep of de Burdine is niet benoemd, en de Eems eindigt reeds in den Dollart van 1277. Welk tijdpunt wordt nu op die kaart afgebeeld? niemand zal het kunnen raden. Daarenboven zijn de eigennamen van stroomen en plaatsen even wijfelend, even onjuist; de Laubachi heet hier *Lawer*,

de Medemelacha *Medemelek*, en Hemelum *Himenloheim;* en nevens de middeleeuwsche namen *Kalling* en *Schaldia* (l. Scaldis), staan de latere *Goy*, Gorinchem, Briel en anderen.

'De nieuwste nasporingen van ACKERSDIJCK, V. DOORNINCK, ACKER STRATINGH, en LEDEBUR, hebben veel dat in 1817 nog duister was, opgeklaard, bijzonder ten aanzien der middeleeuwen, doch ook wat het Romeinsche tijdvak betreft. Over den loop der wateren van de 7e tot de 12e eeuw mag ik mij misschien beroepen op eene verhandeling die ik eerlang over dat onderwerp hoop uit te geven, vooral daarom, dewijl daarin alle de berigten der tijdgenooten deswegens verzameld en onderling vergeleken zijn, die meermalen met de meeningen der latere geleerden strijden.

'Ik kan dus (onder correctie) niet zien dat de gegevene schets der oude en middeleeuwsche geographie, den lezer een duidelijk en waar tafereel van den staat des lands voor oogen legt; de Schrijver heeft de moeite ontzien zelf vlijtig uit de bestaande bronnen te putten, en zonder dat is geene ware en getrouwe voorstelling denkbaar. Daar wij echter tot nog toe geen handboek der middeleeuwsche, laat staan der veel duisterer oude geographie onzes lands bezitten, is men genoodzaakt zich met de hier en daar verspreide bijdragen te behelpen; want het veelzins gebrekkige werk van ALTING (hoe verdienstelijk ook voor den tijd waarin het geschreven werd) kan thans wel niet meer ten grondslag dienen.

'Ik geloof dus dat de Schrijver, die verlangde tot de eigenlijke geschiedenis te komen, slechts gezocht heeft zich door dit oudste tijkvak heen te worstelen, met de minste moeite voor zichzelf en de minste verveling voor zijne lezers of hoorders,' (*enz*).

Deze laatste aanmerking schijnt mij zeer juist, en ze bevestigt de mijne, boven bl. 84 en 89.

Ondanks mijn gezegde, dat het hier minder aankomt op de alleroudste tijden; en dat ik geenzins al de latere literatuur wil aanvullen, en vooral niet, voor zoo ver ze vermeld is in de rijke *Bijdragen* van NIJHOFF (z. bl. 85), moet ik toch mij eene uitzondering veroorlooven aangaande ééne hulpwetenschap der oude Geschiedkunde. Onder het schrijven dezer bladzijden gewierd mij van wege den Heer D^r^. en Conservator L.J.F. JANSSEN, een afdruk (uit het *Jaarboek voor het Kon. Nederl. Instituut* voor 1850) zijner *Redevoering over den vooruitgang in de beoefening der monumentele Vaderlandsche Oudheidkunde, gedurende de laatste vijf-en-twintig jaren, gehouden in de openbare vergadering van het Kon. Ned. Instituut van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten, den* 4^den^ *April* 1850. Dit wekte mij op om, na het bijeenzoeken van mijn eigen voorraad, mijn Vriend D^r^. J. te verzoeken, mij wel te willen opgeven, welke afzonderlijke geschriften tot dat vak behoorende (voornamelijk ook van hem zelven,) uit de latere jaren er bestonden, en welke daarvan in de *Bijdragen* van NIJHOFF al dan niet vermeld waren. Het resultaat onzer optelling volgt in de (kort-opgegevene) titels, terwijl de bijgevoegde (N.) verwijst tot *Aankondigingen en Berigten* in de gemelde *Bijdragen*.

1833.	Dr. J. *Grafheuvelen der oude Germanen*. Arnh. 1833.
1836.	Dez. *Gedenkteekenen der Germanen en Romeinen, aan den linker oever van den Neder-rijn*. Utr. 1836.
1838, 1839.	*Wandelingen ter opsporing van Bataafsche en Romeinsche Oudheden, Legenden enz.* door Ds. O.G. HELDRING. Amsterd. 2 stukjes.
1840.	Dr. J. *de Germaansche en Noordsche monumenten van het Museum te Leiden* (ald. gedr.)
1841.	*Dez. Beschreibung eines Römischen Ziegels* (enz.) Leiden 1841. (N. IIIe Dl.)
1842.	Dez. *Musei Lugd. Bat. inscriptiones Graecae et Latinae*. Lugd. Bat.
1842-1846.	Dez. *Oudheidkundige mededeelingen*. Leiden, 4 stukjes. (N. IVe en VIe Dl.)
1842.	Dr. en Directeur C. LEEMANS, *Romeinsche Oudheden te Rossum*. Leiden.
1843.	Dez. *Romeinsche Oudheden te Maastricht*. Leiden.
1844.	Dr. J. *Een Romeinsche tegel met Latijnsch Cursiefschrift*. 's Gravenh. (niet in den handel.)
1844.	Dez. *Nederlandsch-Romeinsche Daktyliotheek*. Leiden (N.) - 1e Supplement, ald. 1846.
1844.	*Kaart van de in Nederland, Belgie en een gedeelte der aangrenzende landen gevonden Romeinsche, Germaansche of Gallische Oudheden; benevens de Romeinsche en andere oude wegen, enz. begonnen door wijlen den Hoogleeraar* C.J.C. REUVENS, *voortgezet en uitgegeven door* Dr. C. LEEMANS *en* Dr. L.J.F. JANSSEN, *te Leiden*. (N. Ve D.)(1).

(1) Ofschoon ik mij niet kan inlaten met de bijzondere stukken in bekende Verzamelingen geplaatst, moet ik toch vermelden het *Verslag, betreffende eenige Oudheden, in de Provincie Gelderland, kwartieren Zutphen en Veluwe gevonden;* aan de Maatschappij van Wetenschappen te *Haarlem* medegedeeld door Mr. A.C.W. STARING VAN DEN WILDENBORCH -

1845. D[r]. J. *De Romeinsche Beelden en Gedenkstukken van Zeeland*. Middelburg.

omdat het verborgen is geraakt in het Elfde Deel van hare *Natuurkundige Verhandelingen*, uitgegeven in 1822, (*ald.* bl. 441-455.)

Doch hierbij behoort nu: *De Godsdienstleer der aloude Zeelanders*, (enz.) door J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, ald. 1845; want de atlas van XIX platen behoort gemeenschappelijk tot beide werken; - en zoo zou ik terugklimmende komen tot de oude mythologie en Sagenleer onzer voorouderen in VAN DEN BERGH'S *Kritisch Woordenboek*. Utr. 1846. enz.

hier moet ik afhouden, en mij vergenoegen met aan te halen het echt critisch opstel van mijnen Ambtgenoot en Vriend Mr J. DE WAL, *over de beoefening der Nederlandsche Mythologie, naar aanleiding der jongste daartoe betrekkelijke geschriften*. Utr. 1847.

Thans heb ik mij ruimte gemaakt om, zoo veel noodig, de bijzondere aanmerkingen na te gaan, op dit Eerste Deel van B's Geschiedenis gemaakt, hetzij in de Recensiën, in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, (door M[r]. S. DE WIND); in de *Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis*, (afkomstig van den Heer J. SMITS JZ.;) en (in vorm van Brieven) in *den Vriend des Vaderlands*, (door D[o]. AB UTRECHT DRESSELHUIS): of die van elders tot mijne kennis zijn gekomen - of ook aanvullingen die ik zelf noodig acht. Die van den Heer SMITS, in de *Bijdragen tot B. en M.-kennis*, gaan meestal over het eiland van *Dordrecht*, en zijn ook gedeeltelijk slechts toestemmend en goedkeurend: de laatste ga ik geheel voorbij; de critische of aanvullende, in de drie Tijdschriften, zal ik veelal slechts volledigheidshalve aanwijzen, zonder mij tot kritiek derzelve in te laten; maar dus ook ze overlatende aan het oordeel van elk, wien het *resp.* onderwerp moge aangaan.

Alzoo eerst, over de *oude Gedaante des Lands*, bl. 17-26 en bl. 225-230: dan over de *oude Bewoners*, bl. 27-54 en bl. 231-234.

Maar hierbij heeft BILDERDIJK bl. 237-288 ingelascht ‘een Historisch-Geographisch overzigt van alle de Provinciën van het Koningrijk der Nederlanden, behalve *Holland, Henegouwen, en Vlaanderen. Holland* behoefde hier geen nader overzigt, als zijnde van zelf het hoofdonderwerp. *Henegouwen* schijnt opzettelijk weggelaten te zijn, daar het van zelf bij den overgang van het Graafschap van Holland en Zeeland in het Huis van *Henegouwen*, een

groot aandeel in deze Geschiedenis verkrijgen zou. Maar waarom *Vlaanderen* hier niet, even als de overige gewesten, afzonderlijk beschouwd is, valt moeijelijker te raden. Misschien omdat *Zeeland*, 't welk van alle de Provinciën met verre weg de grootste uitvoerigheid behandeld is (bl. 256-282), reeds gelegenheid had gegeven tot een overzicht der twisten met *Vlaanderen*. - Van de andere Provinciën zijn *Gelderland, Friesland* en *Brabant* eenigzins uitvoerig, de overigen slechts kortelijk vermeld.' *Vad. Letteroef.* 1833. n°. 9. bl. 385, 386. - Doch hetgene door BILDERDIJK over die bijzondere Gewesten gezegd is, heeft vooral betrekking tot derzelver politischen toestand en geschiedenis onder de Grafelijke regeering, het onderwerp der volgende Deelen. Ik heb dus dat geheele gedeelte, bl. 235-288, zoo veel de bijzondere toelichting en aanvulling betreft, als 't ware hier uitgeligt en overgebracht aan het eind van dit Deel: doch moest hiervan den Lezer vooraf verwittigen.

Oude gedaante des Lands.
Bladz. 17-26, en *Opheld. en Bijvoegs.* bl. 225-234.

Bl. 23. 'De Rhijn-arm (enz. -) niet droog houden kon.'

De Heer SMITS (*Bijdr. v.B. en M.-k.* III. 36, 37) stemt dit gevoelen van B. over den Rhijn-arm toe; doch heeft eenige aanmerkingen over het binnenwater in de steden *Leiden, Amsterdam* en *Dordrecht*.

Bl. 23, 24. '*Drusus* - *Corbulo* - de Vliet.'

'Dat de *Vliet* als eene binnenvaart gegraven is tot bevordering van handel en scheepvaart, is zeer mogelijk, maar als een middel tot afleiding van het Rijnwater, gelooven wij te mogen betwijfelen, en ik houd dus dezen geenzins voor de gracht van CORBULO, maar hecht meer aan het gevoelen van CLUVERIUS, dat deze gracht moet

gezocht worden in eene doorgraving van de *Lek*, en de leiding van het Rijnwater door die rivier naar de *Waal* of *Maas*, welke doorgraving misschien wel het meeste tot de verlamming van den Rijn-arm, die van *Wijk te Duurstede* tot *Katwijk* liep, heeft bijgedragen. Of wij intusschen thans gelukkiger zijn zouden, zoo er nooit gegraven of gedijkt was, betwijfel ik.' SMITS, *Bijdr.* bl. 38, 39.

Bl. 24, 25. 'Naauwlijks was de loop van den Rhijn - na kunnen gaan.'

'Op gelijke wijze - den Biesbosch hielp bewerken.'

'Dit *naauwlijks* moet men niet in eenen te engen zin nemen; er verliepen tusschen den tijd van DRUZUS en het ontstaan der Zuiderzee ten minste acht eeuwen, en tusschen CORBULO en den *Biesbosch* bijna elf eeuwen.' SMITS, bl. 39.

Bl. 227. 'De *Portus Iccius* moet geweest zijn tusschen *Sluis* en *Duinkerken*.'

DRESSELHUIS, in den *Vriend des Vaderl.* XII[e] D. 1833. bl. 653. 'B. plaatst die Zeehaven tusschen *Sluis* en *Duinkerken*, en daarin wil ik hem gaarn bijvallen, ofschoon de aanwijzing naauwkeuriger zou geweest zijn, indien er voor *Sluis Ostende* gezegd ware. - Er ware echter zeer gemakkelijk een veel klemmender argument [voor B's stelling] bij te brengen geweest. De *Portus Itius* kan niet wel ergens elders geweest zijn, dan dáár, waar het tegenwoordige *Lamberts-Ide* gevonden wordt; hetgeen eertijds een goede zeehaven was, door en na den vloed van 1115 verzand, en sedert vervangen en in vergetelheid gebragt door het nabijgelegen *Nieuwpoort, Neo*- of *novus Portus*, ook Nieuw-Ide of *novus Itius* geheeten.'

Bl. 228. 'Zeeland bestond niet in zoo veel eilanden als thands' (*enz.*)

Hiertegen komen op, korter DE WIND, *Vad. Letteroef.* 1833.

bl. 389, 390; breeder, DRESSELH. *Vr. d. Vaderl.* bl. 654. - en tegen hetgeen er onmiddelijk volgt

'Geweldige overstroomingen - verzonken zijn.'

Dezelfde ald. Bl. 655-658. - Beider aanmerkingen zijn te uitgebreid, en te veel van locaal belang, om ze hier over te nemen: ik moet dus den belangstellenden Lezer derwaarts verwijzen.

Bl. 228. 'De *Cimbrische vloed*.'

Hiervoor verdient nog steeds gezien te worden de Verhandeling van C. NOZEMAN, (laat) uitgegeven in het Tweede Deels Eerste stuk der *Verhandelingen* van de *Maatschappij der Nederl. Letterkunde*, 1814.

Bl. 229. 'Hende - Voorn - Nesse.' Bl. 230. 'Hont.'

Deze namenafleidingen en verklaringen worden weêrsproken door DRESSELH. *Vr. d. Vaderl.* bl. 656, die ook voor *Hont* (tak der Schelde) eene andere afleiding heeft dan B. of ook (weer eene andere). J. BOSSCHA, straks aanteh.

Bl. 230. 'De gracht van *Otto* kan gelegenheid gegeven hebben tot de instorting der zee.'

Aldus ook - volgens het oude gevoelen - Prof. J. BOSSCHA, in *Nederl. Heldend. te Land*, bl. 67; doch hij wordt weêrsproken in de *Vaderl. Letteroef.* 1833. n°. 8. bl. 356, en *Vr. d. Vaderl.* bl. 657, volgens een hooggeprezen, doch niet openlijk uitgegeven *Deductie* van L.F. DE BEAUFORT. Ja de Heer DRESSELHUIS eindigt met zich te voegen bij hen, die thans de geheele *Otto's* gracht houden voor eene hersenschim.

Batavieren. Bl. 27-35.)

GERBR. BRUINING, *Commentarius perpetuus in Julii Caesaris* (*etc. etc.*) *tradita de rebus Belgicis, Batavicis* (etc.) *ab antiquissimis inde temporibus, ad annum aerae Chris-*

tianae MCXL. Lugd. Bat. 1818. VIII en 299 pag. gr. 8°.[(1)]. - NIC. CARBASIUS, Spec. acad. inaug. *de institutis juris publici et privati inter Batavos*, publ. def. Lugd. Bat. d. 5 Febr. 1819. 128 pag. - G.P. SEYN, *Spec. litt.* continens *quaestiones historicas*, def. Lugd. Bat. d. 7 Martii 1846. 84 pag. - J.M. SCHRANT, Oratio (rector.) *de Arminio Cheruscorum, et Claudio Civili, Batavorum ducibus, inter se comparatis*, hab. d. 8 Febr. 1844. L.B. 50 pag.[(2)].

(1) Opgedragen aan KEMPER en mij, tot dank dat wij, als Curatoren der Fundatie van THYSIUS (waarvan Z. SIEGENB. Gesch. der Leidsche Hoogesch. II D. bl. 17, 18) den armen Geleerde, als *Custos* dier Bibliotheek, vrije inwoning in het gebouw (met het gebruik der boeken zelve) verschaft hadden. Z. 's mans *Levensloop*, door hemzelven, op mijne aansporing beschreven, en uitgegeven te Dordrecht bij BLUSSÉ, in 1830, 420 bladz. gr. 8° (*Curieus* om te lezen, voor den kenner van den maatschappelijken en letterkundigen toestand, maar vooral ook voor de Staatszaken en geschillen in ons land vóór 1787, de emigratie der patrìotten in 1787, en de zaken na 1795).

(2) Ongelukkig is de reactionaire uitval van den geleerden Dr. ACKER STRATINGH in zijne *al. Staat en Gesch. des Vaderl.* IIe D. 1^{e} st. bl. 140, alwaar hij zegt: ‘om naar (de oude *Batavieren* en hun eiland) ons geheel land in *Batavia* en ons volk in *Bataven* te herdoopen, was eene der ijdelheden van den Republikeinschen geest, die er vooral in het laatst der vorige eeuw heerschte.’ Is hij dan zoo onkundig - of zoo *factieus* verblind - om onze Geschiedenis en hare Letterkunde van de straks herwonnen nationale vrijheid en zelfstandigheid af, te ignoreren of te negeren? H. GROTIUS, *de antiq. reipubl.* Batavicae; *Batavia* op Java, 1617, 1621 (WAGEN. X. 399); J. VAN SOMEREN, *Batavia* 1657; VAN LEEUWEN, *Batavia Illustrata;* A. PARS, *Index Batavus*, enz. enz. - En mocht men dan ook eens afleeren, *republikeinschen* geest te noemen, wat *democratische* woelgeesterij is; volgens de eenvoudig-duidelijke onderscheiding van HEEREN, z. bij mijne *Drie Voorlezingen*, Leid. 1849, bl. 178-180. *Republikeinsche* geest is constitutionele geest; wat daar tegen over staat, is de *servile*. Trouwens, dat gevaarlijk en schadelijk verward dwaalspraken verneemt men telkens, zelfs in de Vergadering der Staten Generaal.

Bl. 26 (ond. aan). 'In dezen staat vindt hen Caesar' (enz. bl. 27, 28).

Hiertegen z. D[r]. HERMANS, *Betoog dat er uit de* Commentarii de Bello Gallico *van* Julius Caesar *volstrekt geen bewijs kan worden getrokken, als of die Veldheer of zijne Krijgsoversten in Noord-Nederland oorlog zouden hebben gevoerd;* in het *Geschiedkundig Mengelwerk over de Provincie* Noord-Braband 1839; doch ook afzonderlijk uitgegeven. 's Hertogenbosch 1839. 23 bladz.

Ueber die Belgen des Julius Caesar (enz.) is een *geographisch-kritischer Versuch von* K.C. *Freih.* V. LEUTSCH, Giess. 1844, 136 S. '*nebst der einzig richtigen Karte* (zegt hij) *der Römischen Provincien:* Belgia I. *u.* II., *und* Germania I. *u.* II.'

Bl. 31 (ond. aan). 'De *Nehalennia* en den *Hercules Magusanus*.'

Van deze zeg ik niets meer, na de werken van AB UTRECHT DRESSELHUIS en JANSSEN, en VAN DEN BERGH, en J. DE WAL, boven aangeh. bl. 96, en zijne *Moeder-godinnen*, Leid. 1846. - Ja toch nog iets, om te beöorkonden de *Goden-Dämmerung* der NEHALENNIAAS, d. 10 October 1848; waarover men zie de dagbladen der eerstvolgende dagen, en de '*Nehalennia*, Zeeuwsch jaarboekje voor 1849,' bl. 159-168. Juist van pas waren de naauwkeurige afbeeldsels en beschrijvingen in druk bezorgd van wege het Zeeuwsch Genootschap (boven bl. 95), en zoo ziet men, dat de pen en de plaatdruk de eenige ware onsterflijkheid ook der godinnen is: - (namelijk, der Heidensche: trouwens wij Christenen kennen geene *godinnen*.)

Ald. en bl. 32. 'Van daar dat Caligula' enz.

Hiertegen z. den Heer SMITS, *Bijdragen* enz. bl. 40.

Bl. 35. 'Op eene doorgebroken brug van *Nabalia*.'

Hierover Z. SMITS, ald. bl. 41.

Bl. 35. 'Geen blijk is er' enz.

Z. hiertegen AREND, *Geschied. d. Vaderl.* I. bl. 198 aant.(3). - Doch dit geldt slechts het territoir: de Batavieren zelve verdwijnen bij BILDERDIJK even ongemerkt en spoorloos als in de Geschiedenis zelve. Want te recht heeft de Heer DOORNINCK aangemerkt, *Comment.* p. 35 *adn.* dat de vaste garnisoenen van (zoogenoemde) BATAVIEREN-benden, in verafgelegen streken, in de *Notitia Imperii*, van de eerste helft der vijfde eeuw, niet aanwijzen dat toen de Batavieren als natie nog bestonden. - (Wanneer men op een auctie-catalogus vindt: 'G. VAN LOON, *Hoe en waar de* Batavieren *uitgeroeid zijn*, Leid. 1744,' dan bedenke men, dat het slechts eene onkundige opgave is van den titel zijner '*aloude Regeeringswijze van Holland*.') - Alzoo nu deze zaak voor BILDERDIJK voor zijn oogmerk in de behandeling onzer Geschiedenis van geen belang was, heeft hij zich hier kunnen gedragen aan hetgeen men hierover in het breede geredekaveld - doch niet tot klaarheid gebracht vindt bij VAN LOON en WAGENAAR, en bij ENGELBERTS en VAN WIJN in de *Bijvoegselen* en de *Nalezingen* op WAGENAAR'S Eerste Deel, die hier, gelijk in 't algemeen over al wat W. van de *Batavieren* zegt, moeten vergeleken worden: en uit welke proeve men reeds terstond kan zien, hoe WAGENAAR op zich zelf thans in de daad onbruikbaar is buiten die *Bijvoegselen* en *Nalezingen*.

Germanie. (Bl. 30.)

Hierbij behoort TACITI *Germania*, met al deszelfs overrijke literatuur, waartoe nog schier elke *Mess-Catalog* bijdragen levert. Een aanmerkelijk gedeelte is in de Boekerij

der Maatschappij van Nederl. Letterkunde te Leiden. z. den *Catalogus*, met verwonderlijke moeite en naauwkeurigheid vervaardigd voornamelijk door D^r^. J.T. BERGMAN, II D. bl. 342-345 en bl. 624. Mijn hooggeachte Ambtgenoot J.M. SCHRANT is sedert lang bezig, eene nieuwe uitgave der *Germania* van TACITUS, in het Latijn en Nederduitsch, met rijke aanteekeningen, te bearbeiden. Maar de stof wast tegen de hand aan: moge hij ze meester kunnen blijven en den nuttigen en gewenschten arbeid voltooijen!

Ald. 'in de zomerdroogten veelal waadbaar.'

SMITS, *Bijdr.* bl. 41. 'Deze waadbaarheid is thans in drooge zomers nog op vele plaatsen dezelfde, en hangt veelal af van de vroegere of latere invalling der warmte, die de sneeuw en het ijs in sommige jaren vroeger op de Zwitsersche gebergten doet smelten; in 1831 was de *Rijn* in den zomer op vele plaatsen bijna droog.'

Franken. (Bl. 37-54 en bl. 289.)

Eene menigte kleine aanmerkingen of aanvullingen hierbij heeft de Heer SMITS, *Bijdragen*, bl. 41-43; die ik hier slechts in het algemeen aanwijzen, niet ééne voor ééne nagaan kan.

Bl. 38. '*Taxandrie*.'

Men zie hierbij DRESSELHUIS in den *Vriend des Vaderl.* 1833. N.X. bl. 793 v. en voorts de *mededeeling door eenen achtingwaardigen Grijsaard uit* Rotterdam *toegezonden* (enz.), ald. N. X, bl. 869 v. - Die achtingwaardige Grijsaard was M^{r}. W.C. ACKERSDIJCK, wiens doorwrochte *Nasporingen omtrent het Landschap, in vroegere eeuwen* Taxandrie *genoemd*, later, in 1837, uitgegeven zijn in de *Nieuwe Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, Ve D. 1^{e}; st. (en waartoe ook behoort het

reeds vroeger medegedeelde omtrent *Pladella villa*, als *Bladel* in de Meijerij van 's Hertogenbosch, in de gemelde Verzameling, IIe D. 2^{e} st. bl. 141 (en volgg.). - Zijn resultaat is, 'dat het landschap Toxandrie, later Taxandrie geheeten, genoemd naar de Taxanders, wier woonplaats PLINIUS heeft aangeduid in Belgisch Gallie, aan de boorden van de Schelde, zich heeft uitgestrekt over de Brabandsche en Luiksche Kempen, tot in Noord-Braband, hetwelk een voornaam deel daarvan uitmaakte, en dat daaronder ook begrepen was eene streek, die later tot de provincie Holland behoord heeft, en tevens dat hetzelve landschap sedert de eerste tot de twaalfde eeuw der Christelijke jaartelling vermeld wordt.' (Bladz. 81.)

Ald. Bl. 38. aant. '*Dea Sandraudiga*.'

Z. BILDERD. *Brieven* IIIe D. bl. 36-41; JANSSEN in NIJHOFF'S *Bijdragen*, IVe D. bl. 157 volg. en de Schrijvers ald. aang. bl. 159; en ACKERSD. *Taxandr.* bl. 174, v.; VAN DEN BERGH, *Mythol. Woordenb.* in v. en DE WAL, *Mythol. Septentr. monum. epigr. Lat.* p. 176. n^{o}. CCXLII.

Bl. 38-41. ('Een aantal volken.')

Z. Een *Oudheid- en Aardrijkskundig onderzoek* [gedeeltelijk ook tot een vroeger tijdperk behoorende] *over de* Morini, *de* Menapii, *den* Portus Itius, *de* Taxandri *en de* Salii, door N. WESTENDORP, (in de *Verhandelingen der Tweede Klasse van het Kon. Nederl. Instituut.* 1827.) - Over *Cimbren* en *Teutonen, Gothen* en *Germanen, Celten, Gallen* en *Belgen*, derzelver afstammingen en vertakkingen, verhuizingen en versmeltingen, en alzoo over de vroegste bewoners dezer Landen, gelijk van Frankrijk en de Britsche eilanden, is veel, en met vereeniging van geographische en etymologische geleerdheid, geschreven door J.C.P. RICHARD, wiens werk ik gebruikt heb in de Hoog-

duitsche uitgave, *Naturgeschichte des Menschen-Geschlechts, m. anmerk. u. zus. v.* N. WAGNER *u.* F. WILL. Leipz. 1842. IIIe B. 1^{e} abth. aldaar bijzonder *von den Deutschen Nationen.* S. 384-458. - Z. ook nog ZOEPFL, 1^{e} B.S. 23-53.

De *Anglen* (BILD. bl. 70) zijn sedert 't j. 1842 door D^{o}. MOLHUYSEN, (in NIJHOFF'S *Bijdragen*, IIIe D.) uit Jutland naar onzen Nederrhijn verplaatst; en zullen van daar, met zeevarende *Saxen* aan de kusten, het Engelsche rijk hebben gesticht (bl. 136) - en alzoo de rijke, voor Taalen Geschiedkunde even belangrijke *Angel-Saxische* literatuur verwekt hebben - ? -

Bl. 43. 'De *Anonymus Ravennas.*'

'De naam van dezen Geograaf is bekend. Hij was GUIDO, Priester te *Ravenna*, en leefde in de 9^{e} Eeuw.' DE WIND, *Letteroef.* 1833. bl. 389. uit MURATORI.

Bl. 44. r. 1. '*moor, zee.*'

Z. BILDERD. Gesl. d. Naamw. IIe D. bl. 250.

Ald. 'Volgens onze Institutiones Justinianeae.' JUSTIN. *Inst.* L. II. T. I. § 25. (*conf.* GAJ. *Comm.* II. § 79.)

Bl. 45 Aant. 'de muren.'

Z. de *Bijvoegs.* bl. 289. (en hierop hebbe men doorgaans te letten -).

Bl. 46. 'de *Salische wetten*.'

Z. beneden, bij bl. 131.

Bl. 49. *Bagaudi* '(wie deze?')

Antw. 'geen Volk; maar eene zamenspanning, eene confederatie der Gallische Boeren tegen de Edelen, meer dan eene halve Eeuw vóór de komst der Franken in Gallie.' DE WIND, *Letteroef.* bl. 389. (en BOLH. door hem aang.)

Oude of Frankengeschiedenis. (Bl. 55-98 en bl. 289-296.)

Bl. 56, 57. '*Slaven, Wilten*.' Bl. 62. v. '*Warnars*.'

Over de Slaven, Wilten *en* Warnen, *vroegere bewoners dezer Landen*, M^r^. D.J. VAN LENNEP, in de *Verhandel. der Tweede Klasse van het Kon. Nederl. Inst.* - Over de *Wilten* ook M^r^. J. VAN LENNEP bij zijne *Nederl. Legenden*. I^e^ D. bl. 57 en v.

Ald. aant. '*Witlam* in Zeeland.'

'*Witlam* lag aan de *Maas:* de plaats waar, is tot nog toe onzeker geweest; en dat het bepaaldelijk in *Zeetand* lag, wordt door niemand gemeld.' DE WIND, *Letteroef.* bl. 389.

Bl. 58. aant. '*de Loire* - die weldra weer een grens van *Frankrijk* worden zal.'

'Zonderlinge prognosticatie' zegt DE WIND, bl. 389; en ook SMITS, *Bijdr. t.B. en M.-K.* bl. 41. zegt, 'voorspellingen zijn gevaarlijke dingen.' Hij zelf maakt evenwel de aanmerking: 'schoon de Fransche revolutie en centralisatie alles heeft in het werk gesteld, om de volken en natiën van *Frankrijk* ineen te smelten, zoo is de afscheiding der verschillende natiën aan de beide zijden der *Loire* zeer merkbaar in zeden, gewoonten, dialect, wederkeerigen haat en spot, en zal wel altijd onuitwischbaar zijn. Vergel. CAPEFIGUE, *Histoire de Philippe Auguste*(1). Paris 1832.'

Bl. 57. '*Neder-Saxen*.'

Mijne aanteekening hierbij wordt goedgekeurd door SMITS,

(1) (Aldus moet er gelezen worden, in de *Bijdr.* is de citatie misdrukt.)

Bijdr. bl. 42; berispt door DRESSELHUIS, *Vriend d. Vaderl.* bl. 797, die bij deze gelegenheid uitweidt in Neder-Saxen, zoodat hij bl. 800 zelf vreest er in te verdwalen.

Bl. 62, 63. '*Hermegiskel.*'

'*l'Histoire est de la fable convenue,*' zegt VOLTAIRE: en naardemaal een heir van deftige Schrijvers, vóór en na BILDERDIJK, Franschen, Duitschers, Nederlanders, dit avontuurlijk verhaal bevestigen en staven - men zie ze geschaard bij AREND I. bl. 298: - ja, er weer gevolgtrekkingen uit afleiden, (MÜLLER, bij MOLHUYSEN, in NIJHOFF'S *Bijdr.* III. 64.) - zoo zijn wij dan veroordeeld, zoo niet het voor waarheid te houden, althans het in de Geschiedenis op te nemen. Prof. VAN LENNEP, in zijne aang. Verhand. bl. 184 v. erkent wel (bl. 185), dat het verhaal, op de reis naar Constantinopel wat aangegroeid moge zijn, doch vindt er vele kenmerken van echtheid in, vooral ook in de namen die PROCOPIUS opgeeft, als zijnde beide *Duitsch; atqui*, de Warnen waren oorspronkelijk Duitschers. Maar daartoe moet hij *Hermegiskel* in *Hermangisckel* herdoopen. - Voorts moet men bij die geheele *nubes* - non *testium*, sed *adstipulantium* - wel in het oog houden, dat alles in dezen eeniglijk aankomt op de ééne plaats van PROCOPIUS.

Bl. 68. '*Wicus Portus* (Wijk te Duurstede).'

Hier schijnt B. in al te goed vertrouwen WAGENAAR (I. 338) gevolgd te zijn. Z. *de Bijvoegs. op* WAG. 1e st. bl. 82, en VAN DE WALL, in de Werken van de *Maatsch. d. Nederl. Letterk.* I[e] D. (in qu.) ald. aang.

Over Wijk te Duurstede zelf, als toen, en later, beroemde handelstad, Z.V. ASCH VAN WIJCK, *het oude Handelsverkeer der stad Utrecht*, II[e] st. bl. 179 en de Verhand. van V.D. NOORDAA, ald. aang. Over de opdelvingen in den omtrek der tegenwoordige stad in deze laatste jaren gedaan, z. vooral

de *Oudheidkundige Mededeelingen* van den Heer JANSSEN, I^{e} en IIe st.

Bl. 72. 'de doorgaande bekeering der Heidenen in deze kwartieren.'

De invoering des Christendoms in deze landen is, behalve vroeger bij de Schrijvers onzer Kerkelijke Geschiedenis, vooral in deze laatste jaren opzettelijk behandeld door de HH. GLASIUS, ROYAARDS, DIEST LORGION, MAGNIN, J. VAN LENNEP, doch voor welke *literatuur* ik naar dat bijzonder vak moet verwijzen.

Bl. 75. (*Radboud's* niet-doop door *Wolfram*).

Het oud verhaal is tegen de bedenkingen van KLUIT verdedigd door WESTENDORP in de *Verhandelingen van de Tweede Klasse van het Instituut*, VIe D. bl. 139-174: waarbij nog eene belangrijke bijdrage geleverd is door D^{s}. DELPRAT in NIJHOFF'S *Bijdragen* II Deel.

Bij Bl. 78. Bl. 293. '*Falen. - Westfalen, - Phalen.*'

Een overblijfsel van den ouden algemeenen naam der landstreek schijnt mij den naam van *Velingen*, die in Overijssel en elders nog gegeven wordt aan de jaarlijks bij ons uit het aangrenzend Duitschland overkomende arbeiders, vulgo *hannekemaaijers*.

Bij Bl. 29. Bl. 294. '*Irmenzuil.*'

Over dezen Afgod (?) het *Woordenboek der Nederl. Mythologie* van mijn geleerden Vriend M^{r}. L. PH. C. VAN DEN BERGH naslaande, vind ik aldaar slechts het volgende: 'Het ligt buiten de grenzen van dit werk, over de Saxische Irminsul te handelen, en de verschillende meeningen daarover te toetsen' - en dat mag ik ook aangaande *dit* werk overnemen: - te meer, alzoo eensdeels, de behan-

deling ons welligt ook zou leiden tot de *Rolanden* of Roelofsbeelden, en verder tot den *Upstalboom* (zie BILD. bl. 294): - ten anderen, omdat over Irmenzuilen eene monographie is van den beroemden JAC. GRIMM, die ook later dit onderwerp behandelde in zijne *Deutsche Mythologie*, S. 208 *ff.*

Doch alzoo B. zelf hierbij den *Upstalboom* bij Aurich, naar het gewoon gevoelen dienaangaande vermeldt, als waarbij zich jaarlijks de Afgevaardigden of Vertegenwoordigers van den Frieschen Vrijstaat verzamelden, moet ik aanmerken dat dit gevoelen krachtig bestreden wordt door den geleerden Frieschen Oudheid- en Geschiedkundige M^r^. M. HETTEMA, in het IVe Deel van den *Vrijen Fries*, en in eene eigene nog ongedrukte Verhandeling, wier inzage mij door den Schrijver vergund is.

Bl. 89. 'de open brief van Karel den Grooten.'

Hierover bij de algemeene behandeling van Friesland en de Friezen, bij bl. 251 volgg.

Voorts heeft het alhier, en tot bl. 94 gezegde, aan wijlen den geleerden J.H. VAN BOLHUIS aanleiding gegeven tot eene polemische uitweiding op bl. 61-73 van het Tweede Stuk zijner *Noormannen in Nederland;* alwaar hij - misschien ook uit vrees voor het al te groot gezag aan BILDERDIJK'S naam te hechten (z. hierbov. bl. 81, AREND) - aanmerkelijk terug trekt van de achting die hij in het Eerste Stuk, bl. 21, 22 aan de volks-overleveringen getoond had, door 'te gelooven, dat eene overlevering nimmer zonder eenigen geschiedkundigen grond is.' Ik geloof evenwel dat hij beter gedaan had van zich te houden aan het getuigenis van B. 'gegrond op de ondervinding, die een leeftijd studie in het historische vak hem gegeven had' (IIe D. bl. 61); en met hem, als regel aan te nemen, 'dat volks-overleveringen altijd eenen grond van waarheid hebben.' Verg. ook BILD. I^{e} D. bl. 252, 295.

Ald. aanteek. '*Staatsresolutiën*.'

Verg. beneden, bl. 215 de aanteek.

Bl. 91. 'men heeft onrecht' (enz.) - 'overlevering' (enz.

Z. hierover ben. Bl. 252 en ald. mijn bijgevoegde.

Bl. 94. 'Karel den Keizer-titel en kroon.'

'*Iets over de inrigting van het Rijk, van* KAREL *den Grooten, vooral met betrekking tot ons Vaderland, door* M^{r}. B.J.L. DE GEER,' is uitgegeven in de *Nederl. Jaarb. voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving*, van de HH. DEN TEX en VAN HALL, IVe D. 1842. Bl. 161-174.

De Karolingen. (Bl 99-112 en bl. 296-297.
Bl. 100 enz. (de *Noormannen* in Nederland.)

Dit geheele onderwerp is met vele geleerdheid, naauwkeurig en zorgvuldig behandeld door den geleerden J.H. VAN BOLHUIS, in zijne *Noormannen in Nederland, geschiedenis hunner invallen gedurende de IX^{de}, X^{de} en XI^{de} Eeuw* (enz.) 1^{e} st. 1834. 2de stuk 1835. Aan de Maatschappij van Nederl. Letterkunde heeft de Schr. bij testament, zijn hand-exemplaar vermaakt, 'beide de Deelen vol van zijne hand op den rand; benevens afzonderlijk bijgevoegde uittreksels uit aankondigingen, wederleggingen van beoordeelingen, en aanhalingen uit later gelezene schriften. HS. 34 bl. S^{vo}.' *Catal.* van de Bibl. dier Maatsch. IIe D. bl. 490. Het ware zeer te wenschen, in het belang der Vaderlandsche niet alleen, maar der algemeene Geschiedkunde dier eeuwen, dat dit werk van V. BOLHUIS, op nieuw, met de *Bijlagen en Bijvoegsels*, die het Tweede Stuk uitmaken, en het HS. derde Stuk, tot één geheel verwerkt, mocht kunnen uitgegeven worden. In de HS.

Bijvoegselen vermeldt hij en behandelt uitvoerig de Aanteekeningen op zijn werk door D[r]. HISELIJ gegeven in het *Driemaandelijksch Tijdschrift* N°. 2. Mei 1836.

De laatste aanteekening van BOLHUIS is deze: 'latere Duitsche literatuur over de Noormannen, zie in de, uit een Duitsch Tijdschrift overgenomene, recensie van ROIJAARDS, *Geschiedenis der invoering en vestiging van het Christendom in Nederland*, voorkomende in den *Algem. K. en Letterbode*, 1843, N[o]. 17 en volgg.'

Bl. 103. 'in 837 was 't hetzelfde.'

'De togt van 837 vereischt eene eenigzins nadere toelichting,' zegt de Heer SMITS, *Bijdr.* bl. 47, en hij geeft die toelichting - en ik moet die bijna geheel hier overnemen, omdat zij aanleiding heeft gegeven tot eene nadere belangrijke en nog onbekende opheldering.

'Dat de Denen of Noormannen in deze eeuwen telkens invallen en rooftogten in onze landen deden, dat zij bij die gelegenheid een en andermaal den *Rijn* inliepen, *Utrecht, Wijk te Duurstede* plunderden, en zelfs tot *Nijmegen* toe gedeeltelijk verbrandden, is bekend, maar hunne togt van 837 vereischt eene eenigzins nadere toelichting.

'In dat jaar landden zij in *Walcheren*, zeilden naar *Antwerpen*, hetgeen zij mede verwoestten, van daar naar *Witlam*, hetgeen *niet* aan de *Schelde*, zoo als men uit B. zoude moeten onderstellen, maar aan den mond der *Maas* lag, en van hier voeren zij naar *Dorstade* of *Dordracum*, hetgeen zij toen ook verwoestten en verbrandden.

'Dit verhaal werd genomen uit eene geschrevene Kronijk van S. BAVO. *Witlant* - heet daar *emporium situm juxta ostium Mosae*, en men houdt het er voor, dat die stad nabij *Goederede* gelegen heeft, ter plaatse alwaar men menigmaal bij lage zee de overblijfselen van eene oude stad heeft gevonden.

'Dan wat is *Dorstade* of *Dordracum?* het eerste *Wijk te*

Duurstede, althans *dat Duurstede*, hetwelk *in ons land Dorstade* genoemd schijnt te zijn, het laatste *Dordrecht*. En welke dier twee steden wierden in 837 door de Noormannen verwoest? Dit is twijfelachtig, daar de lezing van het Cronicon moeijelijk is. Professor KLUIT vermeent *Dordracum* (*Dordrecht*). Zie zijne *Histor. Crit. Com. Holl.* tom. I. pag. 107, en wordt daarin door WESTENDORP in zijne verhandeling over de grensscheiding van *Zeeland* (bl. 144) gevolgd. Het is ons tot nog toe niet mogen gelukken dit punt op te helderen.......

'De togt van 837 schijnt voor het gevoelen van Prof. KLUIT te pleiten. Zoo lang de Denen aan de westelijke kusten van *Holland* landdden, of de *Rijn* bij *Katwijk* inliepen, lag *Duurstede* meerder aan gevaar bloot; dan nu zij in *Zeeland* kwamen, de *Schelde* opvoeren, de *Maas*-mond bezochten, *Antwerpen* en *Witlam* verwoestten, was *Dordrecht* meer in hunne nabijheid. De *Cronica Castri et Cenobij Sancti Bavonis Gandensis* zoude dit, indien het althans nog in wezen is, kunnen en moeten ophelderen[1].'

(1) 'Deze opheldering is geschied. De Heer J.F. WILLEMS te Gend, heeft aan mijn verzoek wel willen voldoen, en uit de aangehaalde Cronica, welke in de Burgondische Bibliotheek te Brussel bewaard wordt, mij een *facsimile* overgezonden, waarin wij lezen:
Anno dcccxxxvij Normāni Gallias graviter īfestant Dordraeū vaslant Antwarpiā t̄ Witlant emporiū (etc.)
het blijkt dus daarnit dat Prof. KLUIT, de Heer WESTENDORP, en ik, te teregt vermoed hebben, dat de verwoesting door de Noormannen in 837 niet op Wijk te Duurstede, maar op *Dordrecht* toepasselijk was. - Ik vermoede echter dat die plaats toen nog slechts als Marktplaats of Marktvlek bestond en eerst later onder Graaf Dirk III eene stad geworden is.
'Het toen verbrande *Witlam* of *Witlant* schijnt nader nooit weder herbouwd te zijn geworden.' (*Nadere aanteekening van den Heer* SMITS, *mij in HS. toegezonden.*
H.W.T.)

Bl. 107. (2[de] druk, bl. 108.) 'Missi dominici. (aant. 1.)'

1. 'Capitulare van 799, lees: 779.'

2. 'Zie de *Bijvoegs.*' - Derwaart, namelijk, had ik de Latijnsche aanhaling, en taalkundige uitpluizing, verwezen; doch verzuimd ze aldaar te plaatsen(1): nu herstel ik dit uit het HS.: 'Si *Comes* in suo *ministerio* Justitias non fecerit, missos nostros in sua casa *soniare* faciat(2), eo usque dum Justitiae ibidem factae fuerint. Et si *vassus* noster Justitias non fecerit, tunc ET *Comes* ET *Missus* ad ipsius casam sedeant et de suo vivant, quousque Justitiam faciat.' (De Graaf namelijk, en een onder- of minderman onder den Graaf, worden door deze soort van inlegering gedwongen om recht te doen):' - dus verre BILDERDIJK.

3. Over de *Missi Dominici* is eene monographie van FRANC. DE ROYE (over wien Z. SAX. *Onom.* P. III. p. 31, 32 en de Schr. ald. aang.): deze wordt op Boek-catalogi, tot blijk der onkunde der vervaardigers, afgaande op den klank van 't woord *Mis*, dikwijls onder de theologische werken misplaatst.

4. Uit lateren tijd zie men over deze *Missi* en hunne functiën, (om geene anderen aan te halen) eene Verhandeling van Prof. G.W. VREEDE, in de *Regtsg. Bijdragen* van de Proff. DEN TEX en VAN HALL, IV D. bl. 195 en v. en M[r]. DE GEER in zijne zoo even aang. Verh. in dezelfde *Bijdragen*, bl. 164 v. en RAM door hem aang.

(1) [Dit uitlaten had plaats in den eersten druk des Eersten Deels, doch is in de tweede oplage van dat Deel bl. 297 hersteld.]

(2) ''t Woord *Soniare* is *zuimen*, dat is BLIJVEN (demeurer); veellicht moet het *Somare* zijn, of is ons *zuimen*, 't Hoogd. *säumen*, eigenlijk *zonigen*, dat verwant kan zijn met *zoen*, en *verzoenen*, dat is afmaken, de zaak of wraak laten steken, doen rusten.'

Bl. 109. (110). (de naam van *Holland*) 'was zekerlijk ouder dan de afkomst der Batavieren.' [d.i. hun afkomen naar deze streken.]

De Heer SMITS, *Bijdr.* bl. 51, 52, ontkent dit - en ik beken, er ook geen' grond voor te zien. Doch over *Holland* in de Geschiedenis, spreke ik nog nader, bij dit Deel.

Bl. 112. 'Ten Gelderschen of ten Zutfenschen Rechte.'

De *Jure Feudali Gelrico* is een geschrift van ELB. LEONINUS; *ad Consuetudines Gelriae et Zutphaniae Feudales*, schreef FRED. A SANDE: doch men zie ook C.H. TROTZ, Oratio *pro feudis patriis, praecipue ad exemplum Zutphaniensium excolendis*. Traj. ad Rh. 1758. qu°.

Bl. 113-125, en 298-338. *Van de Leenen.*

Pro captu lectoris habent sua fata libelli. - Het stuk over de Leenen, en vooral ook de verdienstelijke naauwkeurige uitbreiding, als uittreksel uit B's lessen over dit onderwerp, door den Heer BODEL NIJENHUIS, worden zeer geprezen door den Heer SMITS *Bijdr.* bl. 54: - en dit is het oordeel van het gros der Lezers: - en toch placht de geleerde en schrandere M^r^. J.D. MEYER, van zijn hooger en meer *objectif* standpunt, er laag op neer te zien. Doch hier geldt ook mijne aanmerking bov. bl. 84 en 89.

Maar de Heer SMITS verzet zich bl. 54-57 tegen den lof door B. aan den geest van het Leenstelsel en aan het feudale tijdperk gegeven: - en hier mag ik hem zoo veel te minder wederspreken, als ook ik een gevaarlijke verbroedering van theocratisch-politischen en socialistisch-regeerkundigen geest meen te zien dreigen; in verband met wier eersten ik gevaarlijk acht - ten zij het slechts als onbewuste wansmaak *sans consequence* bespottelijk is - het wederopkrabben van den middeleeuwschen z.g. gothieken

bouwtrant, b.v. in het Noordeinde enz. te *'s Gravenhage*, de *Nieuwe Kerk* en het Stations-gebouw te *Rotterdam*.

Over den geest en de uitwerking van het Leenstelsel schijnt Prof. DEN TEX, *Encycl. Jur.* § 413, zich liever te willen gedragen aan het oordeel van HALLAM (doch wien hij slechts uit de Hoogduitsche vertaling aanhaalt) dan zelf te oordeelen. Het verwondert mij, dat hij ook niet aangehaald heeft GUIZOT, *Cours d'Histoire moderne*. Brux. 1830. Maar wanneer hij BILDERDIJK'S pathetische lofspraak toeschrijft aan partijzucht ('*partium studiis duci se passus est B.*'), doet hij hem onrecht. Met de Oranje-partijschap hangt deze denkwijze niet te samen: maar ze kwam bij B. uit oppositie en afkeer van den geest van anarchie en baldadig versmaden en verwrikken van al het oude als zoodanig, met onkundig declameren tegen het feudale stelsel, die toch geenzins de ware geest is van het liberalismus, maar een spookbeeld er van.

Bl. 299. r. 13. '§ *ult. ff.*' - l. '§ *ult. C.*'

Bl. 315. 'Der lijfeigenen bevrijding' enz.

Zie W.C. ACKERSDIJCK: 'Aanmerkingen over de middelen waardoor in de Nederlanden de slavernij langzamerhand vernietigd, de staat der Dorp- of Landlieden verbeterd, en de Landbouw bevorderd is;' in het IIe D. 2^{e} stuk der *Verhandelingen* van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde. Leid. 1818, en zijn Onderzoek naar de beduidenis der benoeming van *Maisniede-Lieden*, in het IIe D. 1^{e} stuk dier Verhandelingen, ald. 1814. Verder laat ik mij hier thans niet in: men zie KLUIT'S *Historie der Holl. Staatsregeering*, op de plaatsen aangewezen in den algemeenen Bladwijzer, op de woorden *lijfeigenen* en *slaven*. Alleen merk ik aan, dat *Serfz* nog voorkomen in de 16e eeuw, in de *Loix*, etc. du Comté *d'Haynaut*, van 1534. Mons 1545. (chap. 84.)

Bl. 323, ond. aan. '*Baanderheerschap*.'

Mijn vriend ROBIDÉ VAN DER AA deed mij te veel eere aan, toen hij bij zijne beschrijving van het slot *Haamstede*, Aant. (†), bij dit onderwerp, *mijne* Ophelderingen en Bijvoegselen aanhaalde. Ik had toch duidelijk genoeg gezegd, I^e D. bl. 298, de geheele uitbreiding over het Leenrecht aan den Heer BODEL NIJENHUIS verschuldigd te zijn. Z. ook *hier* boven, bl. 114.

Bl. 324. '*feuda cavenae*, om wijn en bier te leveren.'

Een merkwaardig voorbeeld hiervan is in M^r. L. PH. C. VAN DEN BERGH'S *Gedenkstukken*, I^e D. bl. 7: 'GERARD Grave van Gelre geeft 40 *carratas* wijn aan ARNULFUS van Audenarde, die daarvoor zijn Leenman wordt.' - 'quaelibet *carrata* sex amas continebat.' (Maar wat is een *ama?* indien een *aam* van vier ankers, dan moet ARNULFUS goede sier met 's Graven wijn gemaakt hebben - of wel, wijn-kooper geweest zijn. Is ook *ama* een *eimer?*)

Bl. 330. (De *oorsprong* der Leenen.)

Prof. DEN TEX, *Encycl. Jur.* § 323, haalt niet aan, die het toch wel verdiende, A. VAN WASSENAER CATWIJCK, Diss. inaug. *Historia juris feudalis Hollandici*. Lugd. Bat. 1820. - (Bij deze Dissertatie begaat de gaarn berispende, en ook doorgaans overnaauwkeurige Geleerde DODT V. FL. in den *Index Nominum alphabeticus* bij zijn *Repertorium Dissertationum Belgicarum* ann. 1815-1830 een dubbelen feil: 1. plaatst hij den Schrijver op de letter C, terwijl hij bij de W. behoorde; 2. geeft hij het nummer op van 268, terwijl het is 288.)

Bl. 339. Bij bild. bl. 115: 'het denkbeeld van *onderdaan*, onbekend of hatelijk.'

Wat ik hier nog over te zeggen had bespare ik tot bij

D. XI. bl. 49; inmiddels zie men HEEREN, bij mijne *Drie Voorlezingen*, bl. 185, 186. - *Hier* komt meer te pas de aanmerking, dat een *Leenman* als zoodanig geen *onderdaan* is. Z. BILD. IV. bl. 50 en 93 v.

Bl. 126-147 en 339, 340. *Van 't Keizerlijk gezag*.

Bl. 131. '*De Capitularia Regis* of *Regum Francorum*, die even zoo bij wege van gemeen Raadsbesluit onder KAREL *den Groote* en zijne opvolgers gemaakt zijn, als (vroeger, en oorspronglijk zonder Koning) de Salische wetten.'

Ik vermeldde reeds boven, bl. 53, dat de Heer GROEN V. PR. in de nieuwe Voorrede bij 't tweede Eerste Deel der *Archives* p. 33*, BILDERDIJK betichtte van '*erreurs graves et fondamentales, qui font revoquer en doute la compétence de l'écrivain*,' en daarvan *twee* voorbeelden opgaf[1]: die ik geen van beide erkende, doch *suis locis* zou behandelen. Hier is nu het eerste: 'B. *prétend que les* Capitulaires *des Rois de France se faisoient de commun accord avec le peuple;* tandis qu'aucune classe *d'habitants n'avoit à intervenir dans la volonté du monarque*.' - Dus, in plaats van alle bewijs, eene bloote verwaten machtspreuk! - en wel eene valsche! - Ik kon het laten bij deze contraadsertie; want de heldere, levendige beschrijving van de Koninglijke macht bij de Franken, bl. 126-135, waarborgt tegen het wanbegrip van die Vorsten een absoluut gezag toe te kennen, en toont den oorsprong van het dwaalbegrip uit de vooroordeelen der Romanisten (voor

(1) 't Is wel wat weinig, bij zoo zware beschuldiging; doch naar streng recht kon de Heer GR. er meê volstaan: *Pluralis clocutio duorum numero contenta est*. L. 12. D. de Test. - Doch om een man als BILDERDIJK, als Geschiedkundige te *annulleren*, is 't wat heel min en een blijk van armoede.

zoo ver het niet enkel *servile zin* is, waarnaar men de oude Geschiedkunde en Staatsrecht poogt te verwringen) - doch ik wil den onbevangen Lezer nog wel de aanwijzing doen van HEINECC. *Hist. Jur. German.* § 38 en *Antiq. German.* T. I. p. 376; VAN DE SPIEGEL, *Oorsprong en Historie der Vaderlandsche Rechten*, bl. 63, 64; EICHHORN, *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*, I Th. § 149, 150; MITTERMAIER, *Deutsches Privatrecht*, I Th. § 6; de plaatsen aangehaald bij DEN TEX, *Encycl. Jur.* § 377 adn. 2 - die ook te recht zegt § 448. p. 951: '*antiquissimis temporibus ipse populus leges et jus condebat in coetibus* champs de mars, champs de mai' (en het was daar, dat de Capitularia gemaakt werden) - en JAMET, in de *Revue de Legislation et de Jurisprudence* van WOLOWSKI T. III. (1835, 1836) p. 247-261 en de daar te vinden plaatsen der Capitularia zelve. - Z. ook MEYER, *Instit. Judic.* T. I. p. 154.

Ald. 'de *Salische Wetten*.'

Over deze z. al de Schrijvers over oud Fransche en Duitsche en ook Nederlandsche Wetgeving, bijzonder de aangehaalden bij DEN TEX, *Encycl. Jur.* § 366. De uitgave van LASPEYRES is bruikbaarder dan de pompeuse van PARDESSUS, ofschoon die de eer genoot van gedrukt te worden à l'Imprimerie royale, Paris 1833, groot qu°. - Prof. H. MÜLLER in zijn werk *der lex Salica und der lex Angliorum et Werinorum Alter und Heimath*, Würzb. 1840, onderscheidt zich door nieuwe en vernuftige, ofschoon nog disputabele denkbeelden.

Bl. 135. 'Jus publicum universale scientificum.'

Hierover citere ik thans alleen H.H. TELS, dissert. maugur. literaria et juridica, *de Jure Publico usque ad* ULRICUM HUBERUM, en *de meritis* ULRICI HUBERI *in Jus Publicum Universale*, L.B. 1838.

Bl. 136. '*distinctio majestatis realis et personalis.*'

Vergel. BILDERDIJK'S *Pestel*, bl. 55; en ook in deze Geschiedenis, D. VII. bl. 44, en PUFEND. ald. aang.

Ald. [1e dr. 137]. 'Montesquieu, *Esprit des Loix.*'

Over M. en dit zijn werk Z.J. HEEMSKERK AZ. Diss. inaug. de *Montesquievio*, (duplex, litter. et jurid.), Traj. ad Rh. 1839.

Doch ik mag er evenwel het bevredigend oordeel bijvoegen van den Heer DE WIND, in de *Letteroef.* 1833. aang. bl. 388: 'Men behoeft zeker zóó hoog niet met MONTESQUIEU te loopen, als men voorheen gedaan heeft; men mag erkennen, dat er in de *Esprit des Loix* veel *clinquant* is, veel dat men noemen kan *plus brillant que solide:* maar ieder onbevooroordeelde zal toch MONTESQUIEU'S helderen en wijsgeerigen blik, zijne nieuwe en juiste opmerkingen, en zijne groote belezenheid in de wetgevingen van zoo vele volken, op hoogen prijs stellen, en zijne verdiensten, als een der eerste en beste wijsgeerige beschouwers van het Recht, huldigen.'

De toon van de eerste opgetogenheid herkent men in den hoogen lof door den grooten Philoloog L.C. VALCKENAER aan dit werk gegeven in een onuitgegeven brief aan den geleerden C.V. VONCK (over wien Z. SAX. *Onom.* P. VII. p. 85-87) geschreven te Franeker d. 13 Febr. 1750, (MS. bij mij): '*Non dubito, quin legeris et probaveris excellentissimum opus Gallicum* l'Esprit des Loix..... *utinam illud opus etiam in sermonem patrium converteretur, certe legeretur ab omnibus rectoribus civitatum.*' - Aan den wensch naar Nederlandsche vertaling is overvloedig voldaan. Z. HEEMSKERK, Diss. II. p. 159 adn. (1).

De Heer SMITS, *Bijdr.* bl. 57 prijst dit gedeelte, bl. 126-147, als uitmuntend bearbeid; doch merkt te recht op hoe BILDERDIJK, eenmaal *en train*, doorliep en vooruitliep

tot in den tijd na 1795 (bl. 146). Maar vooral merke men op, dat B. bl. 138 het Vorstelijk gezag uitdrukkelijk afleidt van vrijwillige opdracht door de oorspronglijk onafhanglijke huisvaders - en hoe beperkt hij bl. 139 die 'oppermacht' stelt; zoo dat zelfs nuttige algemeene instellingen niet kunnen geboden worden, en niet tot stand komen dan ten gevolge eener nadere *communis sponsio*, (gemeen overleg) van den Vorst met het Volk. - Zal nu om tot dit gemeen overleg op eene geregelde wijze te geraken, een vaste vorm worden opgericht, dan heeft men van zelf de Constitutionele Regeering. Zoo ver af was derhalve BILDERDIJK van een absolutist te zijn.

Vervolg der Oude Geschiedenis. Bl. 148-161.

Op bl. 161 eindigt B. deze rubriek, met te zeggen: 'Wij mogen ons geluk wenschen met het einde der Deensche Regeering, die nu 72 jaren te lang had geduurd (van 814 tot 885 of 886).'

En evenwel is de volgende Afdeeling weder

Deensche Regeering. (Bl. 162-166).

doch strekt eigenlijk slechts ten betooge, dat 'men, eigenlijk gezegd, in de Geschiedenis onzes Lands van geen Deensche Regeering moet spreken' (bl. 166). De Heer SMITS, bl. 63 wederspreekt B's gevoelen en redeneering, 'indien HERIOLD en RORUK Graafschappen in deze landen bezeten hebben;' en ik beken, dat B's distinctie tusschen *Graaf* te zijn, en *Hertog* 'maar toch een Graafschap te bezitten,' wat fijn is. Doch SM. tracht onzen bodem van den smet van Deensche Regeering te zuiveren, langs een anderen weg, en ofschoon die voor lang aangewezen is door HUYDECOPER op MELIS STOKE, die bekend genoeg is, moet ik toch de lange aanmerking van SM. hier overne-

men, om hetgeen zij tot staving en aanvulling van HUYDECOPER'S gevoelen behelst. Hij teekent aan (*Bijdr.* bl. 58-60) op BILD. bl. 148, 149.

'Men leze over deze giften aan HERIOLD en RORUK de breeder aanteekeningen van HUYDECOPER op [in] MELIS STOKE'S I^e^ Deel, bl. 163 [173] verv., die alles, wat die giften betreft tot de omstreken van de *Elve* brengt, en voornamelijk tot het land gelegen *tusschen de Elve en de Eider*, welke laatste rivier, gelegen in het Holsteinsche aan de grenzen van *Denemarken*, ook tevens de grenzen van het Frankische gebied in de tijd uitmaakte.

Dat de Noormannen toen bijna jaarlijksche rooftogten, in *Friesland*, in *Holland, Zeeland, Vlaanderen* en in *Frankrijk* deden, is genoeg bewezen, maar dat zij vasten voet in deze landen verkregen, en over hetzelve als Hertogen en Graven gesteld wierden, vindt voor- en tegenspraak.

VAN LOON houdt zich aan het *affirmative*, op grond van dat de landen, waarvan in die giftbrieven gesproken wordt, in den omtrek van *Dorestadum* gelegen waren, en hij daardoor *Wijk te Duurstede* verstaat; en beweert verder, dat *Holland* uit die oorzaak eenige jaren lang onder de Regering dier Denen of Noormannen gestaan heeft.

HUYDECOPER die door *Dorestadum, Dorsted* aan de *Elve* verstaat, plaatst om dezelfde reden die giften ook in dien omtrek; ziedaar het verschil, in hetwelk B. meer de zijde van VAN LOON schijnt te houden, zonder de gevolgen, die daaruit getrokken worden, echter over te nemen.

Het komt mij voor, dat er twee *Dorestaden* geweest zijn, waarvan een aan de *Elve:* misschien is zeker dorp *Torstede*, niet verre van *Stade* (dat later gebouwd is) daarvan nog een overblijfsel; het andere ons *Wijk te Duurstede*. Het eerste schijnt in de middeleeuwen eene opene handelstad geweest te zijn, groot en bloeijend, van daar werd veel handel met *Engeland*, met *Saxen* en *Friesland* gedreven; het werd meermalen door de Noormannen geplunderd, en ging eindelijk geheel verloren door de gedurige overstroomingen aldaar.

Het tweede *Wijk te Duurstede* komt ons mede van hoogen ouderdom voor, maar het lag niet gelegen voor den koophandel, die, zoo zij al den weg langs den *Rijn* genomen had, eerder te *Utrecht* had te huis behoord, en wij kunnen ons dus niet verbeelden, dat deze stad door den handel gebloeid heeft, 50 tot 60 kerken had enz.

HUYDECOPER brengt onder een aantal bewijzen voor zijn gevoelen, het verhaal uit OTHLONUS (*in vita S. Bonif.*), van eene reis van BONIFACIUS uit *Engeland*, a°. 715, naar *Dorstade*. Zijne landing te *Lundenwich* aan de *Eider*, thans nog *Lunden* geheeten, zijne wandeling van daar naar *Dorstet*, en hoe die Apostel der Duitschers ter zake van den oorlog van hier naar *het oude Trecht* (*Utrecht*) vertrok, het land rondom doorkruiste; en, daar hij de inwoners bevond wederom van het Christendom afgevallen en de kerk van DAGOBERT verwoest, zijne terugreis naar *Engeland* aannam.

Ik geloof dus met HUYDECOPER dat die giften van *Rustringe* en andere graafschappen, aan den *Eider* en de *Elve* te huis behooren, en een gevolg zijn geweest van den nooddwang, waarin zich LOTHARIS en andere vorsten bij de telkens herhaalde invallen der Nooren bevonden.'

Bl. 150. 'Weinig tijds vroeger [dan 855] (namelijk in 848) verhaalt de oude kronijk van Minden, *dat het Graafschap van Holland begonnen is*.'

B. bedoelt te zeggen: 'de oude kronijk van Minden verhaalt, dat het Graafschap van Holland in 848 begonnen is.' Over de zaak zelve spreek ik nader, bij de *Vier Diplomata*.

Bl. 155. aant. (2). 'die de Maas tot grensscheiding maakt.'

SMITS, bl. 62: 'Men versta hier door de *Maas*, den ouden loop van die rivier, bezuiden *Heusden* en het land van *Altena*, en midden door den *grooten* of *Zuid-Hollandschen Waard*, waardoor ook het land van *Heusden* en *Dordrecht* tot *Duitschland* kwamen.'

Bl. 156. (aanteek. bij Bl. 155).

SMITS, bl. 62, 63: 'De *Stryne*, welke door het oude graafschap *Strijen* liep, was geen arm van de *Maas;* dit graafschap lag geheel ten zuiden van de laatstgenoemde rivier. Eerst na herhaalde inbraken en overstroomingen in de twaalfde en dertiende eeuw, toen een groot gedeelte van *Strien, Voorne* en *Putten* van eengescheurd is; toen er verscheidene nieuwe vaarwaters, kreken en killen ontstaan zijn, kwam er eene groote watergemeenschap tusschen die twee rivieren, waarvan de laatste zich onder den naam van het *Strijen-monder diep* met *die oude Mase van oude tijden*, zoo als zij beide op een kaartje van het laatst der dertiende of begin der veertiende eeuw, hetwelk onder de Ambachtsheeren van *Cromstrijen* berust, voorkomen, niet verre van het oude *Puttenstein* vereenigde.'

DRESSELHUIS, *Vriend d. Vaderl.* 1833, bl. 796: 'De *Striene* was geen' arm van de *Maas*, die *Zeeland verdeelde*. Zij schoot uit de *oude Maas* bij *Dordrecht*, in eene zuidwestelijke rigting, door de heerlijkheid waaraan zij haren naam gaf; verder langs het *Volkerak*, en tusschen *Steenbergen* en *Nieuwvosmeer* heen; ging daarna achter *Tholen* om, en vereenigde zich tusschen *Poortvliet* en *Schakerlo* met den *oudsten* arm der *Schelde*. Op dit punt werd zij in 1307 en later afgedamd in de *Strijenpolder*, en *Strijenham*.'

Bl. 158. ond. aan. [159] ond. aan. '*Kinheim*.'

De Heer SMITS, bl. 63 verwijst hierbij naar 'HUYDECOPER (op M. ST.) I. 184, die dit ook al aan de *Elve* overbrengt.'

Eene der laatste MS. aanvullingen van wijlen VAN BOLHUIS bij zijn: Geschiedenis der Noormannen, is deze: 'Over Kinheim, zie het belangrijk werkje van V.D. HULL, over den Oorsprong en de Geschiedenis der Hollandsche Duinen, Haarlem, 1838, vooral bl. 72-75: wiens opinie over eenen loop der Rhijn langs de duinen *na* de verstopping dier rivier bij Katwijk, veel waarschijnlijks heeft.'

Oorsprong van het Graafschap Holland.
Bl. 167-208 en 341-344.

Vooraf zal ik eenige bijzondere aanmerkingen, meestal geographische punten betreffende, hier opnemen, en daarna de *vier Diplomata* behandelen:

Bl. 175. '*Wasda*' (Aant. (1)) 'mooglijk *Wassenaar:* althands niet het land van Waes, als men plach te meenen.'

Het schijnbaar zonderlinge van B's schijnbare weifelingen over de ligging van het *forestum Wasda*, hier, en op bl. 185, en bl. 199, zal vervallen door mijne nadere opmerking van de wijze waarop B. over dezen geheelen giftbrief van 't j. 868 disputeert. Immers volgens B's laatste en eigenlijk gevoelen (bl. 201, v.), is het *forestum Wasda* wel degelijk het land van *Waes*, in *Vlaanderen*. Verg. ook SMITS, *Bijdr.* 1834, bl. 65, 68.

Bl. 180. 'Wegen en onwegen.'

'*Viis, inviis*,' eigenlijk, gebaande en ongebaande wegen: z. hierover in 't breede IJPEY en FEITH, *Oudheden van Groningen en het Goorecht*, Gron. 1836, bl. 213-217.

Bl. 181. 'Villa *Sunnemere*' - en Bl. 183 [184]. 'Zonnemeer op Schouwen in Zeeland.' (z. ook bl. 260 en bl. 281.)

DRESSELH. in den *Vriend des Vaderl.* 1833, bl. 867, 868. 'De geleerde man tast mis door het aloude *Sunnomeer* van de 8^{e} eeuw en vervolgens te houden voor het tegenwoordige *Zonnemeer*, daar de polder, in welke dit ligt, eerst ten jare 1400 bedijkt is geworden. Het *Sunnomeer* was eigenlijk de waterkom tusschen *Schouwen, Duiveland* en *Dreischor*, in welke gedurende de 14^{e} en 15^{e} eeuwen bijna 1600 bunders lands bedijkt werden; zelfs werden er somwijlen ook de Noordelijke waterplassen wel

eens onder begrepen. De *Villa Sunnemere*, welke in den brief van OTTO voorkomt, is dezelfde met die in *Cod. dipl. Laurish.* (bij KLUIT II. p. 43) heet: *in lacu villa Maudaco inter Scald et Sunnonmeri*.'

Bl. 181. '*Chinnolo Saragemarche*'. Ook Bl. 184, 187, 199.

Mijn Vriend EEKHOFF, in de *Nalezingen tot de Nasporingen betrekkelijk de Geschiedenis der voormalige Middelzee in Friesland*, Leeuw. 1835, bl. 117, wil van een stroom met zoo onuitspreekbaren naam niets weten, en berispt BILDERDIJK dat die hem op de kaart gebracht heeft. Maar over dien lelijken naam moge de Heer E. met Keizer OTTO rechten. BILDERDIJK kon niet anders dan den Keizer te volgen; en hebben andere kaarteerders van oud Nederland dien stroom niet opgenomen, dan zijn zij aan Keizer OTTO ongehoorzaam geweest.

Bl. 186. '*Fortrappe*.'

DRESSELH. *Vriend d. Vaderl.* bl. 865 v. 'B. zegt, bl. 186: "Misschien is de naam van *terp* ontleend," en ik meen ook hier stelliger te mogen spreken. Gelijk onze *gehuchten* van gehoogden, of hoogten ontstonden, zoo namen onze *dorpen* op vele plaatsen een begin met de torpen of terpen, die bij hoogere vloeden eene redplaats boden. Maar die terpen of vliedbergen zijn juist op dit punt in *Zuidbeveland* menigvuldig. *Wemeldinge* had er 3, *Kloetinge* 7, andere lagere streken minder. Sommige hebben nog den vroegeren naam, zoo als *Sirhels*, of *Sir Gillestorp* bij *Goes*. Brengen we nu *Fortrape* of *tarpe* in de taal van onzen tijd over, dan is het: de *Voorterpen*, of vooraangelegene vliedbergen; en werkelijk ligt het punt, hetgeen op de oude landkaarten en overloopers van *Zuidbeveland, Voirtrap* heet, op den bodem van *'sHeer Abtskerke*, tusschen de twee zuidelijkste terpen der breede watering,

op de grenzen der aanpalende heerlijkheden van *Nisse* en *Kloetinge* aan de boorden der oude *Gusaha* en der *Zwake*.' Een geheel anderen kant uit, naar 't Eiland *Wieringen*, wijzen ons PALUDANUS en KLUIT, in dezes *Gesch. der Holl. Staatsreg.* IVe D. bl. 48, 49.

Bl. 189. r. 8. 'Karel den Eenvoudige.'

Zal moeten zijn, Karel *den Kale*. z. bl. 176.

Bl. 204. 'een onschatbaar overblijfsel.'

Namelijk het *Evangelistarium*, breed beschreven en met afbeeldingen in het aang. werk van V. WIJN; thans aanwezig op de Koninklijke (?) Bibliotheek in 's Gravenhage; en waarover laatstelijk weêr gehandeld is door den Franschen bibliograaph A. JUBINAL, *Lettre à* M. DE SALVANDY. Paris, Nov. 1844. - VAN WIJN'S *Huisz. Leven.* IIe D. 1e st. ofschoon reeds van 1812, en hier aangehaald bij BILD., schijnt niet nagezien door den Heer AREND bl. 29; anders had hij geweten *in welke* kerk het HS. vroeger was. Vooral is het mij aangenaam, de tegenwoordige bewaarplaats te kunnen aanwijzen.

Bl. 207. '*Dordrecht*, de oudste stad, ook het beginsel van Holland.'

Hierover - en over *Durfos* - bij het Tweede Deel: - maar B. laat hierop volgen: 'deze stad Dordrecht met het geheele Eiland waarop het ligt, is nog in 985 van ons Holland uitgesloten, en de grond behoort aan het Bisdom van Utrecht.' Dit wordt hard tegengesproken door den Heer SMITS, *Bijdr.* bl. 70-73; te lang om hier over te nemen, en toch meer *inductie* dan bewijs.

De vier Diplomata.

Het *Chronicon Egmondanum*, laatst en best uitgegeven door KLUIT, *Hist. Crit.* T. 1. P. 1. het oudste der Hollandsche Geschiedschriften, doch eerst van het begin der veertiende eeuw[(1)], heeft op het j. 863: *Karolus Rex Francorum, qui dictus est Calvus, filius Lodewici Pii, contulit Theodorico primo Comiti Ekmundam cum pratis, silvis, et aliis omnibus, quae inter Suitherdeshage et Fortrapa et Kinnem, nunc posteri ejus possident;* en geeft ook de acte zelve, met breede vermelding der jaarmerken van indictie en 's Vorsten regeertijd, en nog daarenboven het jaartal zelf van 863 voluitgeschreven.

In dezen brief placht men vrij algemeen de instelling van het *Graafschap van Holland* te vinden - dubbele geschiedkundige dwaling! - doch daarover later - en men bracht dan die instelling tot het jaar 863. Aldus de oudere Geschiedschrijvers, aangehaald bij AREND, *Alg. Gesch. d. Vaderl.* II[e] D. bl. 17 aant. (3). Doch eene meer critische beschouwing toonde, dat de brief van dien Gever en van dat jaar niet zijn kon: nu ging men zoeken, en vond eerst het j. 923, daarna vrij eenparig 922, waarin die gifte, door een ander Vorst kon gedaan zijn (natuurlijk, ook aan een anderen DIRK; doch de eerste DIRK, die in onze Geschiedenis de rei der Graven en Dirken opent, wordt dan van zelf een *ens rationis*). Aldus de Geschiedschrijvers, aangehaald door AREND, ald. aant. (4).

Het wekt bevreemding, wanneer men men bij den Heer A. voor elk der tegenstrijdige gevoelens, JANI DOUSAE *Annales* aangehaald vindt. Maar de *Annales metrici*, Hagae Com. MDIC (d.i. 1599, niet, zoo als de Heer A. heeft, 1590) zijn van den jongeren *Dousa;* de redactie in prosa, L.B.

(1) KLUIT, Praefat. p. 1. en DE WIND, *Bibl. d. Nederl. Geschiedschr.*

MDCI (d.i. 1601; niet, zoo als de Heer A. leest, 1591), is meerendeels, en zoo ook dat gedeelte, van den Vader (z. bij DE WIND, bl. 266). Evenwel doet de Heer A. aan den jongeren DOUSA onrecht, door hem nog onder de voorstanders van het oud oncritisch gevoelen op te noemen. 't Is waar, op de aangehaalde p. 18 wordt de zaak zoo voorgesteld: maar in het Derde Boek komt de Schrijver er op terug, en betoogt in het breede, dat die giftbrief niet aan KAREL den Kale kan - maar aan KAREL den Eenvoudige moet - worden toegeschreven. Men zie slechts p. 51, in het Breviarium libri III: '*Donationem Diderico* I. *largitam perperam Carolo Calvo attribui certissimis rationibus ostensum; Probabilior sententia de tempore instituti comitatus*,' en leze dan, zoo men geduld heeft, de breede ontwikkeling in clegische dichtmaat - *flebile carmen!*

Doch ook aan BILDERDIJK doet de Heer A. onrecht, en verwart zich in diens 'lange redeneringen.'

De Heer DE WIND, een meer bevoegd rechter dan de Heer A., noemt BILDERDIJK'S betoog op bl. 167-208 'eene hoogstbelangrijke Historisch-Diplomatische Verhandeling': (*Letteroef.* bl. 354) en zou niet nagelaten hebben, die strijdigheden en inconsequentiën op te merken en te vermelden, die de Heer A. aan B. verwijt in het slot zijner aant. (4). Maar b.v. als de Heer A. zegt, dat B. het Graafschap reeds in 863 erfelijk veronderstelt, en daarbij aanhaalt bl. 190, dan is hij te vroeg uitgescheiden met lezen; want op de volgende bladzijde, 191, vervolgt B. zijne redekaveling aldus: 'Maar de van ouds aangenomen filiatie, die op een valsche tijdschikking der giftbrieven rust, is noodzakelijk valsch.'

Doch ik erken (en het moge den Heer A. tot verschooning strekken) dat B. in al zijn geschrevene over de oude giftbrieven, wel schijnt eene proeve te hebben willen geven van redeneer- en disputeerkunst. Uitgaande van de

vroeger gemeene voordracht, waarvan ten aanzien van dezen eersten brief zelfs WAGENAAR oordeelkundig afgeweken was, gaat B. eerst schijnbaar met dat gevoelen mede, en voert aan wat tot oplossing der aangetoonde tegenwerpingen zou kunnen bijgebracht worden ofschoon wel wetende en straks toonende te weten dat ze onoplosbaar zijn.

Aldus met dezen eersten Brief: nog lastiger maakt B. het met den tweeden - waartoe ik nu overga.

In die oude Egmonder Chronijk volgt onmiddelijk na de eerste gifte, die thans, wat Vorst en jaartal betreft, algemeen voor valsch erkend wordt, in de uitgave van KLUIT, p. 16 het volgende: ‘867,’ de Brief zelf heeft 868; (wat VAN LOON, *Al. Holl. Hist.* IIe D. bl. 99, om der *indictie* wille, in 869 wil veranderen) ‘Lodovicus Rex Alemanniae filius Lotharii Pii largitus est praefato Comiti Theodorico Forestum *Wasda* cum aliis rebus, interveniente Hemma Regina.’

Men ziet, de Chronijk is zeer bepaald in de opgave der personen: *Ludovicus R.* Alem. *filius Lotharii Pii.... praefato* Comiti Theodor.... interveniente *Hemma Regina*. En zoo is dan WAGENAAR ten opzichte van dezen brief ‘de gemeene uitgaven in onze oudste Kronijken gevolgd;’ wel wetende, dat eenige Geleerden de gift tot het jaar 968 verschoven (IIe D. bl. 73 aant. 7). En nu redekavelt B. dertig bladzijden lang, 171-200, ook al met betrekking tot de ligging van het Foreest *Wasda*, als of deze brief zoo echt ware als de twee andere ‘van latere jaren’ (bl. 179) die hij met dezen in verband behandelt.

Maar na ons zoo lang voortgeleid te hebben, komt B. eensklaps tot inkeer, werpt zijn eigen redeneering weg, en zegt bl. 201: ‘Maar wij hebben tot dus verre het algemeene gevoelen gevolgd. KLUIT heeft omtrent dezen Brief eene andere verklaring en die zeer aannemelijk is. Hij houdt namelijk den giftbrief niet van *Lodewijk* [K. van

Alemannie] maar van *Lotharis* van *Frankrijk* en in 969 gegeven te zijn;' - en straks: 'Onze eerste Graaf DIEDERIK van 868 vervalt derhalve [zoowel als die van 863], en moet ingevoegd worden tusschen 923 [922] en 985. - en (bl. 202) 'zoo is er ook geene bedenking meer over het Foreest *Wasda* of *Waasda*... het is dan naamlijk klaar-blijklijk het *land van Waas* (in Vlaanderen) en tot het Burggraafschap van Gent behoorende' (bl. 204).

Te recht maakt de Heer SMITS, *Bijdr.* bl. 68 hierover aanmerking, en het heeft schijn, wat hij zegt: 'Vermoedelijk was al hetgeen B. over dezen brief had nagedacht, al door hem opgeteekend, toen hij de opmerking van KLUIT ontdekte, anders had hij daarover zoo veel omslag van woorden kunnen besparen.'

Doch dit kan niet zijn; want ofschoon B. zich ten aanzien van het betere gevoelen alleen op KLUIT beroept, kon hem niet onbekend zijn, wat in de *Bijvoegs. en Aanmerk.* op die bl. 73 van WAGENAAR, ja wat reeds door WAGENAAR zelf, om het jaartal van 868 tot 968 te doen verschuiven, aangevoerd was. Ik verklare mij dat *pro* en *contra* disputeren van B., dat disputeren eerst *ex posito* (*non concesso*), daarna volgens de ware gesteldheid der zaak, dááruit, dat B., zijne lessen houdende voor Juristen, aanstaande advocaten, dezen hier eene proeve - en les, door voorbeeld - van kunstige *dialectiek* heeft willen geven(1).

WAGENAAR, aang. bl. 73 aant. (7) zegt: 'de redenen, welken eenige Geleerden bewogen hebben, om de Gift tot het jaar 968 te verschuiven, en Lotharius den II, voor den schenker te houden, kan men zien in de

(1) De Heer AREND heeft dit niet begrepen; en vermaakt zich das weêr, bl. 26 aant. 3, 4, met verandering van gevoelen, en tegenstrijdigheden, van B.

Miscell. Observat. Tom. VII. P. II. p. 261 [-272].' Beter had hij gedaan, met de redenen door den Geleerde (die zich onder de letters A.G.P. verbergt), aldaar aangevoerd, te overwegen: te meer, alzoo dat zelfde gevoelen geenzins nieuw, maar reeds zeer oud was. Immers, ofschoon A.G.P. het niet aanhaalt, schijnt de eer van hier de valschheid ontdekt en de waarheid in de plaats gesteld te hebben, toe te komen aan BERN. FURMERIUS, die anders, wegens zijne verdediging van SUFFR. PETRI en de oude traditie der Friesche Geschiedenis, onder de oncritische Geschiedschrijvers gerangschikt wordt (DE WIND, *Bibl.* bl. 299-303); en hij was hierin reeds gevolgd door den geleerden M. ALTING; z. de gem. *Bijv. en Aanm. op* WAG. IIe D. bl. 26-29.

De beide andere Brieven, dien van Keizer Arnulf of Arnout van het j. 889, en dien van Keizer Otto, van 985, (BILD. bl. 179-184) laat ik daar: doch moet aanmerken, hoe B. na deze vier breed behandeld te hebben, ten laatste kortelijk melding maakt van den alleroudsten Brief tot onze geschiedenis behoorende.

Wel niet tot de geschiedenis van de latere Provincie *Holland*, maar van het naburige *Friesland;* terwijl ook 'de *Gerolfen* en de Diederijken in deze gewesten wel tot eenen stam schijnen te behooren.' BILD. bl. 205.

Dit Charter, van het jaar 839, ofschoon voor lang en meermalen in Duitschland uitgegeven, schijnt onzen Geschiedschrijvers onbekend gebleven te zijn, tot dat het door KLUIT, aan het hoofd van zijn' *Codex Diplomaticus* (*Hist. Crit.* T. II) p. 1-6, naast uit FALKE, *Codex tradit. Corbei.* hier te lande uitgegeven werd. Te recht merkt KLUIT er bij aan: 'Insignis haec Charta hactenus nostris in terris incognita multa nos docet, quae ad Statum Frisiae Politicum sive civile regimen illustrandum admodum faciunt: multa quoque, quae praejudicatis opinionibus, quas de

nostrae Patriae Historia foverunt ii, qui FURMERIO obtrectare solent, valide obversantur,' wat hij dan verder in *acht* bijzonderheden aantoont.

De vier Charters waaruit gemeenlijk de vestiging van het Graafschap van *Holland* afgeleid wordt; komen in de oudste Kronijken in de volgende orde voor:

a.	863. van Karel (de Kale)	aan Diederik - *Egmond* enz.
b.	868. van Lodewijk	aan Diederik - *Wasda* enz. (in *Holland*).
c.	889. van Arnulf	aan Gerolf - bosch en land.
d.	985. van Otto	aan Diederik - vruchtgebruik tot eigendom.

Volgens WAGENAAR moeten ze gesteld worden:

a.	die van Lodewijk	868 aan Diederik (WAG. II. 735. Wasda in Holland).
b.	die van Arnold (Arnulf)	889 aan Gerolf (- 93, 94).
c.	die van Karel (de Eenvoudige)	922 aan Diederik (- 107-113. z. ook bl. 71, 72).
d.	die van Otto	985 aan Diederik (- 125-127).

zoo plaatst ze ook BILDERDIJK, I^e D. bl. 184.

Volgens B's latere disputatie en eigenlijk gevoelen zou het moeten zijn

a.	889. de gift aan Gerolf,
b.	923 (922). die aan Diederik,
c.	969. in plaats van *a*. 868; en door *Lotharis* in plaats van *Lodewijk*, aan Diederik (Wasda, Waes, in *Vlaanderen*).
d.	985. die van Otto aan Diederik.
z.	SMITS, *Bijdr.* bl 69.

Doch hij merkt te recht aan, dat naar het betere gevoelen over dezen giftbrief (bl. 130), die hieruit vervalt, als niet tot het Hollandsche Graafschap behoorende.

Maar daartegen moet vóór aan de rei komen, de gift - of teruggave - van Keizer Lodewijk de Vrome aan *Gerolf*, 839. (BILD. I. bl. 205; uit KLUIT; z. ook *Bijvoegs. op* WAG. IIe D. bl. 22, 23, 40.

En zoo wordt dan het viertal:

a.	De Giftbrief van Lodewijk de Vrome	aan Gerolf, 839,
b.	Die van Arnulf	aan Gerolf, 889.
c.	Die van Karel de Vrome	aan Diederik, 922.
d.	Die van Otto	aan Diederik, 985.

Terwijl men tusschen *c* en *d* eene gift van Keizer *Lotharis*, in 969 aan Diederik, van een foreest *Wasda* in Vlaanderen, kan vermelden.

Hoe vele *personen* van *Gerolfen* en *Diederikken* die vijf *namen*, tusschen 839 en 985, te zamen uitmaken, is onzeker. Dit zien wij nog nader. Laat ons eerst zien, of die brieven aan te merken zijn als grond-oorkonden van het Graafschap van Holland?

Deze vraag is te splitsen, in die naar (of van) het GRAAFSCHAP - en die van het *Graafschap* VAN HOLLAND.

Wat het eerste betreft; de Heer DE WIND, *Letteroef.* 1833 bl. 354, 355: 'Onze oude Kronijkschrijvers brengen vrij eenstemmig de instelling van het Graafschap *Holland* tot Koning Karel den Kale en tot den jare 863. BILDERDIJK toont aan (bl. 173) dat in dezen brief [teruggebracht tot 922] geen Graafschap, geen gebied, bewind of magistratuur, maar een goed, een stuk gronds gegeven wordt, en wel in vollen vrijen eigendom; zoodat het, zegt hij, eene dwaasheid is, dat men, tot onzen leeftijd toe, uit *dezen* brief eene instelling van het Graafschap *Holland* gemaakt heeft'... [Wij moeten erkennen] 'dat B. een grooter licht over het vraagstuk verspreid heeft door de opmerking, dat de gift van Karel den Eenvoudige, niet is de instelling van een Graafschap, maar eene gifte van eigen goed [?], en dus door de verkeerde toepassing van dit echte stuk, tegen de bijna eenstemmige opgaven onzer Kronijkschrijvers, in een helder daglicht te stellen.'

'Men kan zekerlijk uit dezen brief geene instelling van

een Graafschap van Holland opmaken,' zegt de Heer ARENd, bl. 20, 21, en teekent daarbij aan: BILDERDIJK 'D. I. bl. 178, welke deze opmerking aan KLUIT *Hist. d. Holl. Staatsreg.* D. IV. bl. 44, 45, 49, verschuldigd is.' - Als of B., de kundige en schrandere Rechtsgeleerde, noodig had gehad van KLUIT de zin en meening te leeren van eenen giftbrief, waarin zelfs WAGENAAR, met zijn eenvoudig burgerverstand zag, 'dat geene instelling des Graafschaps van Holland te zien is' (IIe D. bl. 71; en bl. 113, alwaar hij terecht in dien brief alleen ziet 'de opdracht van het gebied over de Kerk van Egmond en derzelver toebehooren') - en als of B. een plagiaat beging aan KLUIT; terwijl hij bl. 182-184, onder den naam van MELIS STOKE te weêrspreken, tevens KLUIT weêrlegt, die bl. 49 *beneficium* in den brief van 985 met *leen* verwarde: - eene verwarring, die A. bl. 22 zelf begaat; en daarbij (aant. 1) NB. BILDERDIJK als zegsman aanhaalt![(1)].

Gelijke verwarring van denkbeelden is het, wanneer de Heer A. bl. 21 schrijft: 'uit de laatste woorden van den brief [van 922] kan men met groote waarschijnlijkheid besluiten, dat Dirk toen door Koning Karel in zijn vaderlijk Graafschap is bevestigd geworden. Onder Graaf Gerolf (889) schijnt dit Graafschap reeds erfelijk geworden te zijn. Dirk wordt alzoo ten onrechte, de eerste Erfgraaf van Hol-

(1) Een dergelijke, maar door de algemeenheid nog meer beleedigende uitval van A. tegen B. is bl. 27 aant. (3): 'BILDERDIJK heeft dit [van KLUIT] gelijk zoo vaak, stilzwijgend overgenomen.' - De Heer A. eene volledige Geschiedenis schrijvende voor het algemeen, mag en moet *citeren*: BILDERDIJK'S doel was, aanvulling en verbetering van de gewone voordracht, die hij, met hare algemeen bekende Schrijvers, als bekend vooronderstelde; en de beide hoofdwerken van 'dien onvergetelijken KLUIT,' omtrent welke *beide* A. hem van plagiaat beschuldigt, had hij ten overvloede aangewezen en aangeprezen in zijne *Inleiding*, I^{e} D. bl. 8.

land, de stamvader der Hollandsche Graven genoemd; daar deze naam veeleer zijnen vader toekomt.' - Waar de *bevestiging* noodig is, is geen *erfrecht*, en die bevestiging noodig heeft, is geen *erfgraaf;* en al werden door tien generatiën de zonen telkens opvolgers hunner vaderen in de waardigheden, zoo geeft dit geen *erfrecht*. De Heer A. verwart de *erflijkheid* (*facto*) met het *erfrecht*. Feitelijk is het waar, dat veelal de Zoons den Vader, of bij kinderloosheid, de Broeders in de waardigheden opvolgden; eerst door opdracht der Vorsten, maar het werd een gewoonte; eindelijk meende men recht van aanspraak er op te hebben: doch dit ontstond eerst toen het Leenwezen op dien voet georganiseerd was geworden. Z. TE WATER, *Verk. Vad. Hist.* I. 123 en BILD. bl. 111. Indien KLUIT, T. I. p. 16 (adn. 44) door *hereditario jure* iets meer verstaan heeft, dan heeft hij gedwaald. Ik denk dit evenwel niet, daar hij zelf er bijvoegt: '*Regioque nomine Comes fuit*.' Indien de filiatie bewezen ware, of voor zoo ver ze met grond te vermoeden is, mag nog vroeger dan de Gerolf van 889 (KLUIT T. I. p. 16, 18, 23) reeds die van 839, als de Stamvader van het eerste Grafelijk Huis (ofschoon dan toen nog niet van *Holland*) verondersteld worden.

Vóór dat ik overga tot het tweede punt: het Graafschap *in* of *van Holland*, moet ik mij eene uitweiding veroorlooven over den inhoud en de beteekenis van de gift, in den pretensen Brief van 863, d.i. nu 922.

1. Waarover strekte de gift zich uit?

Antw. Het was de '*Ecclesia Ekmundi, cum omnibus ad cam jure pertinentibus a loco qui dicitur* Suithardeshage *usque ad* Fortrapa *et* Kinnem.' - WAGENAAR IIe D. bl. 109, 'teekent hierbij aan: Deezen waren de grenzen van Dirks Graafschap: doch men moet niet meenen, dat al wat binnen dezelve gelegen was, der Egmondsche Kerk

toebehoorde. Veel waarschijnlijker is 't, dat deeze Kerk, binnen de paalen van Dirks Graafschap, eenige goederen bezat, die hier en daar verspreid lagen, en nu aan Dirk opgedragen werden' (*enz.*). Het was dus geene gift van een bepaald en begrensd territoir, maar van eenige grondstukken, veel of weinig, binnen zekere landpalen gelegen.

2. Waarin bestond *juridisch* deze gift; welk recht werd den begiftigde er uit geschapen?

Antw. Geen Graafschap of grafelijk recht, in den gewonen zin des woords, gelijk men zegt Graaf van Holland, en vroeger, van Teisterband, van Vlaardingen, enz. Dit erkent WAGENAAR zelf, bl. 113, en zoo zegt ook KLUIT, *Cod. Dipl.* p. 18: *non igitur Comitatus Theoderico per hane chartam traditus est, neque ex more hoe erat*. Hij betoogt wel, dat deze Dirk toen reeds Graaf was, en de gemelde grenspalen die van zijn Graafschap zullen geweest zijn: doch men lette wel, hij spreekt van den Dirk van 922; niet, van het *ens rationis* van 863 onder Karel den Kale. Maar wat was dan het doel en het effect van de gift? Dit zegt ons de eerlijke WAGENAAR, bl. 113 en geeft de reden van de gifte er bij op: 'De reden, waarom Graave Dirk het gebied over de Kerk van Egmond met derzelver toebehooren opgedraagen zij, is ligtelijk te bevroeden, als men met onze Kronijkschrijvers stelt, dat hij te Egmond eene houten Kerk en Nonnen-klooster heeft doen stigten, welken hij, met verscheiden goederen begiftigd heeft; waardoor hem, volgens 't gebruik dier tijden, 't Regtsgebied over de kerke en kerkenlanden natuurlijkst toekwam.' - Zoo ook KLUIT, in de aanteekening bij de *Kronijk*, p. 16. *adn.* 45. *ad* V. Ekmundam: '*censeri igitur hic debet* Theodericus, *ratione hujus doni* inter eos, qui vulgo dicuntur Abba-Comites, Belgice, Klooster-graven. Vid. VAN LOON, *Aloud. Hist. van Holl.* II. p. 67.' - En daar VAN LOON'S foliant thans te weinig gelezen wordt, en hij over dit on-

derwerp, bijzonder ook om hetgene hij nopens *Karel Martel* bijbrengt, curieus is, moet ik de vrijheid nemen, zijn geheel betoog hier in te voegen.

(In het jaar 837 hadden de Noormannen een schadelijken strooptocht op de kusten van 'het *thans genoemde* Holland' (zegt V. LOON te recht), gedaan. De tegen hen door Keizer Lodewijk (den Vrome) afgezonden Bevelhebbers (Graven) waren slappelijk te werk gegaan; doch het had ook aan medewerking der Landzaten zelven ontbroken.

De Keizer hiervan bericht) 'zondt (in 838) om de betoonde ongehoorzaamheyd der thans genaamde Hollanderen[(1)] te beteugelen, eenige door hunne dapperheyd vermaarde Graaven en Abten derwaart. Door welke laatsten geene Geestelyken, maar Kloostergraaven, die om hunne zonderlinge diensten met de eene of[(2)] andere Abtdy beschonken waaren, moeten verstaan worden: even gelyk men hiernaa in 't jaar negenhonderdtweeëntwintig zekeren Dirk; Zoon des Graaven van Holland [?], tot Kloostergraaf der Koninglyke[(3)] Abtdye van Egmond (welke aldus genaamd is, mids zy door de voorige[(4)] Koningen gesticht was) in erkentenis van zyns Vaders diensten, door Karel den Eenvoudigen zal zien aanstellen. Welk wegschenken der Abtdyen aan Werreldlyken

(1) (*Annal. Bertin.*) Unde et ad comprimendam Frisionum inobedientiam strenni Abbates ac Comites directi sunt.

(2) *Cron. Cameraċens. Lib. I. cap.* 70. Tunc temporis Isaac Comes, Abatiunculam beat. Humberti, cui, ut paulo superius diximus, Episcopum Stephanum rex Carolus praefecerat, possidebat.

(3) *J. a Leidis Annal. Egmond. in prologo pag.* 1. Ex injuncta Reverendi in Christo egregii Patris et Domini mei Domini Nicolai de Adrichem hujus nominis secundi REGALIS abbatis monasterii S. Adalberti in Haecmunda.

(4) *Du Cange glossar. med. et infim. Latinitat. tom. III. fol. 004.* Monasteria Regalia vocant, quae a rege nude dependent, quae ad jus regiam proprie pertinent.

alle[(1)] Schryvers eenpaarig getuygen, dat door Karel Martel, als de Koninglyke schatkist door de gestaadige oorlogen was uytgeput, is ingevoerd; en waarom eenige daardoor benaadeelde Geestlyken hem deswege, als eeuwig verdoemd zynde, met eene swarte kool in hunne geschriften hebben afgemaald.'

(Doch ten aanzien van *Karel Martel* moet ik verwijzen naar de *Défense de Ch. M.*, van den geleerden RAEPSAET, *Oeuvres*, T. I; - op *dit* punt, p. 281-303.)

Derhalve, hoe stellig, breed en krachtig in dien Brief, het gerust bezit en genot der Egmondsche Kerk en hare goederen aan Dirk voor hem en zijne erfgenamen wordt toegestaan, '*ut libere hace omnia teneat atque possideat, habeatque potestatem de his juxta libitum suum ordinandi seu faciendi*' - waarbij evenwel de woorden van *geven* en *schenken* (*donare*) niet gebruikt, maar, als ware 't opzettelijk vermeden worden - de *concessie* (als ze heet) was geene berooving der Kerke tusschen den Keizer en 'zijn getrouwen Dirk;' geene confiscatie of saecularisatie dier Kerk en hare goederen: het was het wereldlijk bestuur, de *temporaliteit*, die van den Keizer, die ze als *regaal* recht, als Opper-voogd van al de goederen der H. Roomsche Kerk bezat, aan den stichter en begiftiger der Kerk, volgens natuurlijke billijkheid (Z. WAGEN. bl. 113), werd toegestaan. De Kerk van Egmond was en bleef een eigen wezen, eene *persona moralis*, ze bleef een eerwaardig heiligdom der Graven, die steeds eere en genoegen er in stelden, niet om ze berooven, maar te beschermen, te begiftigen, te verrijken: - en wanneer zij deze Kerk be-

(1) *Ibidem tom. I. fol.* 12. Id vero primum fecisse Carolum Martellum consentiunt scriptores omnes, eoque nomine aeternaliter perditum sen damnatrim finxerunt quidem, ut est apud Barenium ad ann. 880. N°. 31.

giftigden, dan namen zij dat niet uit hun domein om het aan hun domein toe te voegen - wat eene absurditeit zou zijn; - veelmin namen zij het uit hun domein om aan hun *personele* of stamgoederen toe te voegen, waarbij de Kerk geen baat zou gehad hebben: - maar zij vergrootten en verrijkten het *patrimonium Ecclesiae*, al behielden of verkregen zij nu *alio titulo*, het recht van het beheer dier goederen.

Hooren wij als volkomen geloofwaardig getuige en competent rechter, hier in zijne eigene zaak (en even daarom volkomen competent), Graaf FLORIS (III) in een Charter van het j. 1174, bij KLUIT, *Cod. Dipl.* p. 203, 204.

'Notum sit omnibus hominibus Christi fidelibus, quod FLORENTIVS, Comes Hollandiae decimus, *filius* THEODORICI *noni Comitis* intuitu divinae remunerationis diremit et composuit litem, quae erat inter Ecclesiam *Haecmundensem* et DODONEM filium BERWOLDI, illo asserente, quod *Advocatia* et ius totius Abbatiae suum esset feodum, et conventu hoe negante, decrevit ergo Comes consilio Principum et Nobilium suorum, et coram magna frequentia hominum promulgavit, quod Comes Hollandiae solus sit legitimus Advocatus Ecclesiae Haecmundensis, et quia in minoribus Ecclesia Advocato carere non potest, ideo palam determinavit, ut quem Comes terrae et Abbas Ecclesiae communi consensu elegerint, ille sit Advocatus; et Advocatiam non ex beneficio, sed ex condicto tamdiu teneat, quamdiu utile videtur Abbati en Comiti.'

De Vorstelijke *Advocaat*, zich met het dagelijksch bedrijf en de loopende zaken niet kunnende inlaten, had daartoe een' Onder-advocaat, of gelijk wij zouden zeggen, een' *Procureur*. Deze *Dodo* had zijne *aanstelling*, die niet verder ging dan als personele lastgeving, willen trekken tot eene *beleening* met de advocatie-zelve, en wordt hierin door den Vorst en zijnen Raad, in tegenwoordigheid van al de Egmonder Kloosterbroeders, krachtig en plechtig

tegengegaan en teruggewezen. Men vindt dit ook vermeld bij JO. A LEIDIS, *Hist. Holl.* L. 18. c. 9. in SWEERT. *Ann. Belg.* Te recht stelt KLUIT het opschrift van dit Diploma aldus (p. 203): FLORENTIUS *Comes Holl. declarat se solum esse legitimum Advocatum Ecclesiae Egmundensis;* en teekent daarbij aan: *Declarat se Advocatum Eccles. Egmond. ac quod parentes fuerunt Fundatores quemadmodum* LUDOVICUS Comes Lossensis *se Advocatum Abbatiae* Averbodiensis *pronunciat*, a. 1155. ap. MIR. *Opp. Dipl.* T. I. p. 200. Mitto congerere de Ecclesiae Advocatis multa quae huc spectant,' voegt KLUIT er bij, doch hij had kunnen verwijzen naar BOEHMER, *Jus Eccles. Protest.* L. III. c. 38, § 21, of nog nader en beter naar G. VOET, *Polit. Eccles.* T. II. p. 677, 678, die (*more suo*) de zaak breed, geleerd, en grondig behandelt; en ook spreekt van de *sub-advocati;* en tot nog breeder onderricht verwijst naar de Canonisten.

Doch wij behoeven niet ver te gaan. Wij hebben bij ons zelven den rechtsgeleerden Geschiedschrijver ANT. MATTHAEUS in zijn beroemd werk *de Jure Nobilitatis*, Lib. II. cap. 29. p. 509, 'subadvocati;' en verder op p. 510, onder andere voorbeelden, 'BALDUINI Comitis Flandriae Charta apud MIRAEUM: *Nos vero circa curam Principatus nostri occupati, de singulis minutis rebus non valemus ad adjutorium vestrum venire..... Igitur* Arnulpho de Aldenarda (*etc.*);' en met bijkans dezelfde woorden JO. DE LEIDIS, *Histor.* L. XVIII. c. 9, '*quod Comes Hollandiae solus sit legitimus advocatus Ecclesiae Egmundensis. Et quia in minoribus ecclesia advocato carere non potest* (etc.)' - de eigen woorden van Graaf Floris zelven, uit zijne zoo even medegedeelde oorkonde.

Maar wij hebben ook den Nederlandschen Roomsch-Catholijken Geestelijke, Geschiedschrijver der *Batavia Sacra* of *Kerkelijke Historie en Oudheden der Zeven Vereenigde Provintiën*, I^e^ D. bl. 200: 'Maar hoe dan als de Vorsten zelf

de Opper-advokaaten waren? Dat geschiedde al dikwils: en dan hadden zij weer Onder-Advokaaten' (enz.) - Dit was nu het geval met de (Hollandsche) Graven en de Abdij van Egmond.

En dit wordt volkomen gestaafd door het gebeurde met dien *Bertwoud* in de *twaalfde* eeuw, dien men onzen Dirk in de *tiende* eeuw wil tegenwerpen. Jo. A LEIDIS in zijne *Geschiedenis*, in SWEERT. *Ann. Belg.* vergeleken met JO. A LEIDIS, *Chron. Egm.* lost de zaak volkomen op. *Berwoldus* of *Bertwoud*, die in het jaar 1143 voorkomt als Advocaat der Egmondsche Kerke (*Bat. Sacr.* I. p. 197). 'is de eerste die dit advocaatschap als een vaste plaats van den Abt Walterus heeft gekreegen. (NB. 'als een vaste plaats;' niet erfelijk, maar *ad vitam.*) 'De Abdij had veele Advocaaten of Beschermheeren gehad, maar die ter keure van den Abt aangenomen en wederom afgezet werden. Dan vermits deeze Berwoldus groote diensten aan den Abt had gedaan, en nog dagelijks stond te doen [*enz.*] zoo heeft de Abt hem voor een vasten Advocaat aangenome, en hem een hoef met ses huysen in erfpacht gegeven.' *Bat. Sacr.* p. 199; nagenoeg met de eigen woorden van JO. A LEIDIS *Chron.* c. 23. - Maar hoe ging het nu verder? 'Daarop heeft Berwoldus een slot op gemelde *hoef* bij Egmond beginnen te bouwen, 't welk na zijnen dood voltrokken is door zijnen zoon Dirk, die ook met zijne nakomelingen Advocaat van de Abdij is gebleeven' (*enz.* en dit is dan de oorsprong van het namaals hoogedel, ja in Gelderland Vorstelijk huis van Egmond geweest). Aldus verder de *Batavia, Sacra*, t.a. pl. wederom geheel uit datzelfde cap. 23 der Chronijk. Maar die erfopvolging ging zoo gemakkelijk niet. *Berwoud* had die advocatie *ad vitam*, maar daarom nog niet erfelijk verkregen: maar hetgeen de Schrijver der *Bat. Sacra* 'erfpacht' noemt, heet bij JO. A LEIDIS, *feodum: 'ideo jam dictus abbas firmavit*

eundem Berwoldum in ministerio advocatiae, donando ei de super feodum *mansum unum*, een Hoeff, *cum sex domibus titulo locationis emphyteuticae eensus annuos perpetuo solventibus. Et sie iste* Berwoldus *propter suum fidele servitium meruit fieri primus advocatus* (NB.) *infeudatus ecclesiae Haecmundensis*. Dit zijn de eigen Latijnsche woorden van JO. A LEIDIS. Berwold ontfing *a*. de waardigheid *ad vitam, b*. de boereplaatsen (of huizen) in erfpacht, *c*. een *hoeve, mansus*, in Leen. - Hoe ging het nu verder? Nu verbeeldde zich Berwolds zoon DODO, dat met dit (erfelijk) leen der hoeve, en de erfpacht, die ook tot de erfgenamen overgaat, hem ook de functie en waardigheid der advocatie in erfleen was opgedragen, en hij dus nevens - en veel min boven zich - geenen anderen Advocaat der Egmondsche Kerk te erkennen had. Zie JO. A LEIDIS, *Histor.* l.c. Doch van deze pretensie werd hij plechtig en krachtig gerepousseerd en op zijne plaats als Onder-advocaat teruggezet, gelijk JO. A LEIDIS aldaar verhaalt, volgens het eigen Charter door KLUIT uitgegeven (bov. bl. 139). - Maar waartoe hierbij van het *Chronicon* verreisd naar de *Historia* van JO. A LEIDIS? - Ach! had hij, die mij weêrleggen wil uit de *Chronijk* van J.V.L. Cap. XXIII, slechts voortgelezen tot Cap. XXVI! dat bad mij al deze moeite, en den Lezeren veel tijd kunnen besparen. - Het XXVI Hoofddeel der Kronijk (ik volg hier, om niet meer *Latijn* in te lasschen dan noodig, de vertaling uitgegeven te *Alkm.* 1792. in 4°.) heeft tot opschrift: *Van Wijbold, den negenden Kloostervoogd, en den twist tusschen hem en Dodo, Berwouts zoon, Advocaat van Egmond*.

Aldaar, bl. 46 ond. aan, tot bl. 48, leest men:

'Onder de regeering van deezen Klooster-voogd *Wybold*, heeft in vervolg van tyd *Dodo*, zoon van den bovengemelden Advocaat *Berwout*, na het overlyden zyns vaders, zich als erffelijk Advocaat van *Egmond*, willen dragen; 't welk

de Abt, nu alreets bevestigt zynde, beneffens alle zyne Klooster-broeders, in geenerleïc wyze wilden toe staan, waar door zy langen tyt in groote oneenigheit met elkanderen geleeft hebben: en is dezelve *Dodo* de eerste geweest, die het Klooster begon te ontrusten, en des zelfs goederen te beslaan. Doch, na verloop van veele jaren, hebben eindelyk beide de partyen haare zaak aan het uitwyzen van *Floris*, den dertienden Grave van *Holland* verbleven; die in den jare 1174 de volgende uitspraak tusschen het *Egmonder* Klooster ter eener, en *Dodo, Berwouts* zoon, ter ander zyde, over de ampts-oeffening van des Klooster Voorspraak, in deezer voegen gedaan heeft.

'Kennelyk zy alle Geloovige Christenen, dat Florens, tiende Grave van Holland, zoone van Diederik, negenden Grave, in hoope dat God hem daar voor zal beloonen, 't verschil, 't geen er ontstaan was, tusschen 't Klooster van Egmond, en Dodo, Berwouts zoone (dewyl hy voorgaf dat het ampt van Kloosters Voorspraak, en 't recht der geheele Abdye, zijn erffelyk leen was, en de Klooster-broeders dit wederspraaken) geslist en bijgelegt heeft. Weshalven de Grave, op 't advys zyner Raaden en Edelen geordonneert, en voor een groote vergadering van menschen uitspraak gedaan heeft, dat de Grave van Holland alleen is, en blyft wettig Advocaat der Kerke van Egmond; en dewyl de Kerke in het mindere geen Voorspraak ontbeeren kan, daarom heeft Hy opentlyk vastgestelt, dat de geen, dien de Grave des Lands en de Abt des Kloosters, met gemeen goedvinden, daar toe mochten verkiezen, des Kloosters Advocaat zy; en die bedienìnge, niet uit eenig gunstbewys, maar volgens overeenstemming, zoo lang behouden zal, als de Abt en Grave dienstig zullen oordeelen. Aan en over deeze zaak waren als getuigen alle de Broeders van Egmond, Boudewyn, des Graven broeder, (enz.)

'Aldus gedaan in den jare 1174, de zevende Indictie; den 3. van Wynmaand.'

Het is te meer jammer, dat men van Kap. XXIII niet tot

XXVI toe gelezen heeft; omdat men toch verder gelezen heeft tot Kap. XXIV: want men zegt, 'dat ik dááruit mijzelven had behooren te overtuigen, dat onze eerste Graven wel zeer zeker het Klooster van Egmond, met al wat daaraan vast is, in eigendom bezaten, daar Graaf DIRK VI pas in het jaar 1138(1) een en ander in eigendom overdroeg aan den Paus, *namens zich-zelven en zijne moeder* de Gravin PETRONELLA.'

Doch het spreekt wel van zelf, dat al wat men uit Kap. XXIV en het jaar 1128 zou willen argumenteren, vervallen moet door het zeer duidelijk bewijs uit Kap. XXIV aangaande het jaar 1174 bijgebracht. Ik wil het evenwel niet laten bij dezen dooddoener, maar die opdracht van Kap. XXIV expliceren.

Wat was hetgeen de Paus uit deze schenking of opdracht profiteerde? Jaarlijks *vier schellingen* (over wier begrooting men zien kan de *Kerkel. Oudh.* I^{e} D. bl. 199, aant. 6.) - Wat verloor de Graaf, en wat was het effect voor de abdij van Egmond (en die van Rijnsburg)? Zij verloren niets, maar wonnen zeer veel. Want het eenig effect was, dat die abdyen, de lievelingen der Hollandsche Graven, onttrokken werden aan het kerkgebied van den Bisschop van Utrecht, waaronder ze tot dus verre behoord hadden; en welke altijd lastige nabuur als wereldlijk Vorst, buitendien geducht was door de Geestelijke Jurisdictie, waarvoor de Graaf althans die zijne beide oogappels wilde sluiten. Te recht is dan ook bij V. MIERIS, *Charterb.* I^{e} D. bl. 92, het opschrift van dit Charter om den inhoud te kenmerken, enkel dit: *Privilegium exemtionis*. Men zie de aanteekening van F. VAN MIERIS, bij dezen Brief, ald. bl. 93; maar vooral ook de *Kerkelijke Oudheden*, op de aang. bl. 199, en MATTH. *ad Chron. Egm.* p. 157, ald. aang.

(1) Moet zijn 1139: z. de *Kronijk*, bl. 40: mijn weêrlegger schijnt juist bij bl. 39 het boek toegedaan te hebben.

En wat nu betreft, dat ik mij ook uit de Charters onzer Graven had moeten 'herinneren, hoe DIRK II en ARNOUT kerken aan *Egmond* hebben geschonken' - met dit zwaard doode ik hem die het tegen mij opheft. De algemeene quaestie over het schenken van kerken en het effect daarvan voor die kerken daargelaten - *die* kerken werden geschonken 'aan Egmond,' d.i. aan *de Kerk* van Egmond. Maar men schenkt niet aan zichzelven; de Voogd schenkt wel aan zijn' pupil. De Graaf vereenigde dus die kerkgoederen niet met het Grafelijk domein, noch met zijn personeel goed; het schenken 'aan de Kerk van Egmond' bewijst ten duidelijkste, dat die kerk met haar eigendom bestond als eene eigene en zelfstandige *persona moralis*, nevens en buiten den Graaf (behoudens zijn wereldlijk gebied) en door hem als zoodanig erkend en begunstigd en verrijkt wierd.

Te recht mocht dan ANT. MATTHAEUS, *de Jure Nobil.* p. 508, 510, de Graven van *Holland* opnoemen onder de *Advocati Ecclesiarum*, en de kundige G. BRUINING, in zijne *Geschiedenis der Nederlanden* (Amst. 1825) I^{e} D. bl. 50, zeggen: 'Karel schonk in 922 aan Graaf Dirk eenige goederen... benevens de voogdij over eene kerk, te Egmond op het graf van S^{t}. Adalbert.'

Maar nu nog tot besluit en duidelijk bewijs, dat onze Hollandsche Graven zich als Advocaten der Egmondsche kerk beschouwden en gedroegen, en dit als een dierbaar voorrecht beschouwden. In eenen twist tusschen den Abt van Egmond tegen *Willem* van Egmond, kleinzoon en achterkleinzoon van den bovengemelden *Dodo* en *Berwout* (z. de *Kron. v. Egmond*) daagde de Abt dezen *Willem* voor Graaf WILLEM I. van Holland als Rechter. 'Dicto die utraque parte praesente sedit pro tribunali Wilhelmus Hollandiae Comes, quem ante omnia rogabat Abbas, quatenus aliquem suo loco judicem sisteret, et causas

monasterii sui tanquam Advocatus contra Wilhelmum allegaret. Quaesivit e vestigio Comes in sententia, si hoc salvo jure partis utriusque facere posset. Dictavit sententia hoe esse licitum, et de jure deberet eo, quod esset Advocatus ecclesiae. Sedit itaque pro tribunali quidam Miles Theodoricus Boekel nomine. Proposuit Wilhelmus Comes pro Abbate et ecclesia Haecmundensi, quod Wilhelmus de Haecmunda temerario ausu *etc.*[(1)].

Singulare id exemplum. Et raro Princeps descendit eo aliis obsessus. Verum cum eo ipso, qui ferebat se Advocatum, cum Domino de Egmonda ibi quaestio ecclesiae. Vulgo alioquin expedita haec a Subadvocatis, aut si ejusmodi non essent; aut non tantae auctoritatis, ab iis, qui a Principe ad id dati nominatim[(2)].'

De Graaf staat op van zijn' Grafelijken *Rechterstoel*, om voor een Plaatsvervanger, als Advocaat het recht zijner pupil, de Egmondsche kerk, te bepleiten.

De zaak is in al hare bijzonderheden in het breede te lezen in de *Annales Egmondani*, Cap. XXX, XXXI, in de Latijnsche uitgave van MATTHAEUS, p. 37-41; en in de Vertaling, bl. 53-60, maar veel te breed en te lang om hier uit te schrijven. Ik moet dus den Lezer die door al mijn over deze quaestie aangevoerde nog niet verzadigd is, dringend daar heen verwijzen.

Doch ik houde het voor uitgemaakt, dat het *object* van den Giftbrief van 922 geen ander was, dan de overdracht van het recht van den Oppervorst op de Egmondsche Kerk en haar (toenmalig en later) toebehooren, aan den begiftigden Diederik; die daarop ook eene *moreele* aanspraak had. Z. WAGENAAR aang. bov. bl. 136. Nu rijst de vraag op nieuw: is die brief aan te merken als 'het voetstuk der historie

(1) JO. A LEIDIS, hij MATTHAEUS; z. de volg. aant.
(2) MATTHAEUS, *de Nobilit.* p. 510, 511.

van onzen Staat?' - en ondanks al de moeite die de Heer ALBERDINGK THYM zich gegeven heeft in zijn werkje: *de Giftbrief van Koning* KAREL (enz.) Amst. 1849, en vooral in de *Vaderl. Letteroef.* 1849, N°. XIII. bl. 588-596, moet ik nog zeggen: Neen, in geenen deele! - Ik geve de eigen betoogwoorden van den Heer A.T. met korte aanteekening; voor het breedere mij gedragende aan het reeds geschrevene van bl. 127 af. - *Letteroef.* bl. 591. 'De Giftbrief, waarbij Koning KAREL aan zijn "getrouwen DIEDERIK" zekere goederen met de kerk tot *Egmond* in eigendom geeft[(a)] is vrij eenparig door de Hollandsche Geschiedschrijvers van vroeger en later tijd[(b)] als de bladzijde begroet en in eere gehouden[(c)], waar de Geschiedenis van onzen Staat mede aanvangt'[(d)]. - 'Het is immers nog in niemand opgekomen de stem der *traditie* en der geschreven Geschiedenis te weerspreken, die DIRK I, voor of na de gifte, als Leenman eens Souvereins aanwijst'[(e)]! 'In dien

(a) Lees: de Kerkvoogdij van Egmond overdraagt.

(b) Sedert ALKEMADE en VAN LOON steunde men voornamelijk op *Kakolyn*, Z. WAGEN. IIe D. bl. 107: de vroegeren, tot op DOUSA, steunden op de middeleeuwsche Kronijken, en die op de valsche Charters, luidende van 863 en 868 (z. straks (*e*)). Die van het middentijdperk fluctueerden; zij verlieten wel het Charter van 863, dat zij bovendien misverstonden; maar critiseerden te lang daarover - en bleven allen gelooven aan den brief van 868; zoodat hun ongeloof aan dien van 863 hen weinig verder bracht. Zoo b.v. WAGENAAR; z. bov. bl. 130, 131.

(c) Zoo poëtisch juist wel niet: men zegge liever eenvoudig met AREND IIe D. bl. 17: 'Vrij eenparig brengen de oude Schrijvers de stichting van dit Graafschap (eigenlijk: den oorsprong of het eerste begin van het later Graafschap van Holland) in (*l.* tot) het jaar 863 onder KAREL *den Kale*, de latere daarentegen, mede vrij eenparig, tot het jaar 922 of 923;' - en zoo prosaïsch ook DE WIND (bov. bl. 133).

(d) *l.* 'de geschiedenis van het (later) Graafschap van *Holland*,' zie straks bl. 155, volg.

(e) Traditie en beschreven geschiedenis maken geen dubbele autoriteit uit. Ook is de vraag niet, of de begiftigde 'getrouwe' *Dirk* reeds vóór de *Egmonder*-begiftiging Leenmun was, of zelfs den titel en de functie van *Graaf* had (z. bl. 136): maar 1) deze brief spreekt er geen woord van: en vooral 2) de *Dirk* der beide pretense brieven van 863 en 868 verdwijnt: uit onze geschiedenis der *negende* eeuw, en komt eerst weer te voorschijn in de *tiende; na* den reeds in de *negende* eeuw (889) door Keizer Arnulf begiftigden Graaf *Gerolf*, z. bl. 132, 133. KLUIT ad *Chron. Egm.* p. 22, 36. Boven en tegen deze *waarheden*, geldt bij mij geene *traditie;* over de *Kronijken* spreke ik straks nader: maar het is niet genoeg, waarheden als *praemissen* te hebben; men moet er ook de *conclusiën* uit durven afleiden.

brief [van 863; maar dit is, 922] wordt, voor het eerst, het: erfrecht des Leenmans in het Gewest, dat men later *Holland* vond, door den Leenheer gekonstateerd[(f)]; bij dien brief geschiedt eene gifte *van goederen in eigendom*[(g)] aan den man, welke in de rij onzer Graven langen tijd *de Eerste* genoemd werd[(h)] - *de oudste gifte*, waarvan men, met eenige zekerheid, beide jaartal en ligging, van het gegevene kan bepalen.'

'Immers (zegt de Heer A. TH. *Letteroef.* bl. 593) de op zich-zelven staande feiten der grondschenkingen von 868 en 869 kunnen niet eens behoorljk met onze Staatsgeschiedenis geassimileerd worden - van het "foreest Wasda" kent men tot heden de ligging niet, en men is onbekend met de verwantschap van "Gerolf" aan de erfelijke dynastie onzer

(f) *Constateren* is een dubbelzinnig woord: doch, trouwens, ook ons woord *bevestigen*, kan beteekenen: uitmaken, bewijzen; of ook: bestendigen, bekrachtigen: - doch hoe het zij, die Brief behelst geen woord van eenig *erfleen:* wel van erfelijke bezittingen, goederen van den nu op *nieuw, niet* met *leen*, begiftigden persoon.

(g) *l.* 'wordt de erfvoogdij der Kerk van Egmond gegeven' *enz.*

(h) 'genoemd werd,' ja, maar te onrecht; namelijk toen men hem stelde in 863: maar die nu blijkt dezelfde te zijn met hem, die in de rij der Graven *Dirk II* heet.

Graven'[i]. - 'Bij dien brief wordt aan den Eersten der Vorsten, waarvan het bewijsbaar schijnt, dat hij eene erfelijke dynastie op Hollands Vorstenstoel gevestigd heeft[k], een eigendom geschonken in het hart van dat Gewest, dat eenmaal zijn naam aan land en landaard heeft weten te eigenen'[1]. - (*Letteroef.* bl. 592) enz.

Wat nu bij den Heer A.T. volgt van da vorming der Hollandsche natie, uit 'de vloeistof die zich zou vestigen en schieten in de duizenderlei veelkleurige kristallen, die men *Hollanders* genoemd heeft' (bl. 592); en als tot betoog, dat uit dien brief van KAREL *den Eenvoudige* - (uit de *gifte* der Egmondsche Kerk-Voogdy, of uit de erkentenis dat de begiftigde reeds erfelijke goederen bezat?) - en niet uit de Unie van Utrecht van 1579 de Hollandsche

(i) *Dynastie* is het eigenlijke woord niet voor een Huis van *leenroerige* Graven; doch dit in het voorbijgaan. Maar, ofschoon - wat de Heer ALB. TH. niet opgemerkt heeft - de gift van 868 van het foreest *Wasda* ook, en daarmede de andere zelfs van dien Dirk van 863, uit onze geschiedenis der negende eeuw vervalt, en tot 969 gebracht wordt; - blijft, *bongré malgré lui*, de eerste bewijsbare begiftigde persoon, (wanneer men dien Westergoschen *Gerolf* van 839 niet mêe wil tellen) de Graaf GEROLF van 889; en wat men disputere over de juiste ligging van de dáár opgenoemde plaatsen (z. bij AREND, IIe D. bl. 19), zoo wijst toch dat Charter de grenzen van Gerolfs Graafschap ('tusschen den Rhijn en Suithardeshage') duidelijk aan. Ja de vermelding van *Zuidhardeshage* in beide de Charters schijnt aan te wijzen, dat de latere gift van de Erfvoogdij dier kerk aan eenen Graaf *Dirk*, opvolger - en waarom niet zoon? - van dien Graaf *Gerolf*, hierdoor gemotiveerd geweest zij.

(k) 'dynastie' z. zoo even (*i*) - maar 'de *Eerste* dier Vorsten,' wel te verstaan, is *Dirk II*.

(1) 'al was er waarschijnlijk nog geen andere *lands*-naam voor DIRKS leen- en eigengoed in zwang, noch ook gevolglijk voor zijne onderzaten, dan van "Vrieslant" en Friezen (M. STOKE)' - zegt de Heer A.T. zelf, (bl. 593).

Staat in het Staatsleven zou zijn voortgesproten (bl. 592, 594); hier beken ik den Schrijver niet te kunnen volgen: het is mij te poëtisch-fantastisch, en als ik het tracht te begrijpen, is het mij als greep ik in eene schoone *Juno*-wolk. Ik vervolg liever het prosnïsch verder door hem aangevoerde. - Slechts dit in het voorbijgaan: Ik begeere zoo min als de Heer ALB. TH. het jaar 1572, of de Unie van Utrecht van 1579, 'tot de eerste bladzijde te maken van de geschiedenis van onzen ordelijk georganiseerden Staat' - maar zeker althans niet dien brief van 922. *Ordelijk georganiseerd* is onze Staat, zelfs in het schitterendste tijdperk der voormalige Republiek, nimmer geweest. Na - en naar - de Grondwet van 1815 scheen daartoe uitzicht: doch werd weldra en meer en meer beneveld, door het in werking brengen dier Grondwet letterkluivend maar geestverstikkend - en zoo brak de zaak bij de handen af in 1830; en het is er ver af, dat uit de verpoetelingen der Grondwet van 1815, in de jaren 1840 en 1848, een ordelijk georganiseerde Staat zou ontstaan zijn.

(Bl. 593). 'De traditie heeft KARELS gift steeds als het feit vastgehouden en geliefkoosd, waarbij het tooverteeken tot ontstaan werd gegeven van het Volk en onzen Staat[(m)]. De naam, dien wij nog heden aan den begiftigde toekennen, de naam van Graaf DIRK *den Eersten*, bewijst dat men met geen vroeger DIRK onze Staatsgeschiedenis aanving'[(n)].

Nog eene plaats is er, waarbij ik moet stilstaan. Afgezien

(m) De *traditie* mag *sagen* scheppen, de historische kritiek kent geene *geliefkoosde* begrippen: liefkoozen maakt ligt partijdig. Maar de naam van *tooverteeken* past wel bij den *Elfen*-koning, Dirk I.

(n) Voorzeker; de eerste is de eerste: maar hoe kan men willen blijven spelen met Dirk *de Eerste*, wanneer men erkennen moet dat de Dirk (I) in het Charter van 863, d.i. 922 geen ander is, dan die in onze Gravenrij Dirk II genoemd wordt.

ook van het eigenlijk onderwerp des Giftbriefs, vindt de Heer A.T. bl. 594 iets zeer bijzonders dáárin, 'dat in dezen brief allernadrukkelijkst het recht der "vorige goederen" van Dirk wordt gewaarborgd.' - 'In den giftbrief aan Graaf *Gerolf*, (*an.* 889) wordt met geen woord van erfgenamen gerept. En in dien aan Diederik, ten jare 868(?), wordt van geen erfelijke rechten gesproken buiten het bezit om der in eigendom gegeven goederen(o):' - 'Dat de *erflijkheid van het* LEEN uitdrukkelijk in het Charter wordt genoemd en gewaarborgd, heb ik niet beweerd (ALB. TH. bl. 595), maar ik meen te mogen volhouden, dat onder de *"reliquae possessiones, quibus jure hereditario videtur uti," zeer vermoedelijk* het erflijk leenmanschap als hoofdzaak begrepen is, daar bij wijze van tegenstelling, van het later gegevene den "getrouwe" bovendien de *vrije* en *vervreemd*-

(o) Wat dit 'buiten het bezit om' beteekent, weet ik niet. De brief is de enkele gift van het foreest *Wasda* en is niet van 868, gelijk de Heer A.T. toont wel te weten, maar van 969 en behoort niet tot (het later) Holland. z. bov. bl. 129-133; maar de giftbrief maakt uitdrukkelijk melding van den begiftigde en zijne erfgenamen. KLUIT, *Cod. Dipl.* p. 32. - Dat in den giftbrief aan Graaf Gerolf van 889, van geene erfgenamen gerept wordt, is eene ijdele chicane, en beneemt niets aan het effect en de kracht, ook tot erfrecht, der gifte. Men oordeele; er staat (KLUIT p. 7): '*ut ei res quasdam juris nostri in proprium concederemus*' - de Koning *Arnulf* gaf eenige van *zijne* goederen aan Graaf, Gerolf *ten eigendom.* Alwaar rechtens erfrecht bestaat, sluit eigendom van zelf erfrecht in zich. Verder p. 12: '*ut fidelis noster* (*G.*) *de his omnibus* (de boven opgetelde goederen) *liberam securamque habeat potestatem tenendi, vendendi, commutandi, vel quidquid exinde voluerit faciendi absque illius impedimento;*' is dit eene gifte in personeel vruchtgebruik, of van den eigendom-zelf der goederen? Te recht heeft dan ook KLUIT het opschrift boven dezen brief aldus gesteld (p. 6): '*Rex* Arnulfus *comiti* Gerulfo - *multa concedit alodia in ipsius comitatu:*' maar *alodium* is vrij eigen goed, uit den aard vatbaar voor erfrecht.

bare eigendom (niet slechts de levenslange *possessie*) wordt verzekerd'(p); - en bij deze illogische *petitio principii*, dan

(p) Van Leen of erflijkheid daar van komt in den brief geen woord voor, maar er wordt gesproken van 'aangeërfde bezittingen.' Onder den algemeenen naam van 'bezittingen,' kunnen voorzeker ook erflijke leengoederen begrepen worden, alwaar dezulke bewijsbaar tot iemands patrimonium behooren; in zijnen boedel voorhanden zijn. - Maar om nu *a contrario* te argumenteren: er wordt gesproken van erflijke bezittingen, derhalve is 'hieronder zeer vermoedelijk het erflijk leenmanschap als hoofdzaak(!) begrepen' - dit gaat volstrekt niet op, en is geheel illogisch. En wat er bijgevoegd wordt tot adstructie: 'daar - wordt verzekerd,' doet niets ter zake: want indien van de 'overige erfbezittingen' die de nu begiftigde reeds had, een *erflijk leenmanschap* de hoofdzaak was, dan is er immers volstrekt geene *tegenstelling* daarvan, met den thans gegevenen vrijen en onvervreemdbaren *eigendom* (eigenlijk slechts, vrije dispositie over de kerkgoederen, doch in het belang van de Kerk); het een was dan immers even zoo wel erflijk en versterflijk, als het andere. Ja dit blijkt uit den brief zelf bij KLUIT, *Cod. Dipl.* p. 15, 16: in dezen toch is tusschen de gift en het vroeger reeds bezetene geene *tegenstelling* maar een uitdrukkelijke *gelijkstelling:* 'ut *cum* reliquis possessionibus, quibus *jure hereditario* videtur uti, ita et his rebus nostri muneris largitate rebus impensis valent secure omni tempore vitae suac frui: 'Levenslange possessie' zegt de Heer ALB. TH. - Ja maar, er volgt: *ipse et omnis ejus posteritas, 'sicut'* - *'ita et,'* waar is hier de tegenstelling tusschen het vroeger bezetene en het nu geschonkene? Eigenlijk verdient de *phrase* 'sicut - videtur uti' geen bijzondere opmerking; 't is eene phrase in 't voorbijgaan gebezigd, en die, zoo ze iets beteekenen zal, eenig *motief* aanwijst der nieuwe gifte, in de goederen, die Dirks voorzaat Gerolf in 889 van Koning Arnulf verkregen had, in wiens Graafschap hij ook waarschijnlijk wel opgevolgd was, en 't welk, gelijk wij zagen, paalde aan de streken van Egmond, z. bov. 149, en vooral KLUIT, *Cod. Dipl.* p. 15. adnot. die ald. p. 16 uit de vermelding van 'de andere naar erfrecht bezeten goederen' juist het tegendeel afleidt van hetgeen den Heer A.T. zoo 'zeer vermoedelijk' voorkomt (z. hier bl. 151): 'Recte in marg. *Ms. Meerm.* ad *hereditarii juris* voces DOUZA observat, haec referri oportere ad *bona sive possessiones*, quae ex paternarum opum successione Gerolfi Comitis ei obtingebant. Diserte enim Charta, *data*, dicit, *ut ipse et omnis ejus posteritas iis jure hereditario secure fruatur - teneatque ea* LIBERE *atque possideat, sicut reliquas* POSSESSIONES. *Quae* voces liberi sunt *dominii*, non *Feudi*. His enim temporibus cum *perpetualitas*, tum *alienabilitas* (sit venia vocibus) in feuda non quadrabant.'

ter adstructie de onjuridische aanteekening: 'Het kan den Heer T. toch niet onbekend zijn, dat leengoederen en leenrechten wel deugdelijk tot de *possessies* gerekend werden. Zie b.v. het *Beau traicté des fiefs en Flandres* uitgegeven te *Gent* 1839, pag. 30: Drie voorname zaken heeft de Leenheer te volbrengen, de derde is: "*Il fait mettre le vassal en la réelle et actuelle* possession *du fief*"'(q).

Over de echtheid of onechtheid der giftbrieven van 863 (en 868) wil ik geen woord verliezen. '*Over de geloofwaardigheid van oude bescheiden*,' is een kort, maar gewichtig woord gezegd door den thans Utrechtschen Archivarius VERMEULEN, in het *Tijdschrift voor de Geschiedenis* (enz.) *van Utrecht*, 8e Jaarg. 1842, bl. 420-425. z. ook zijn *Verslag aan de Gedep. Staten van Utrecht*, 1850. Men kan daaromtrent aan beide kanten te ver gaan. HUYDECOPER en Baron VAN SPAEN bestreden wel eens wat echt

(q) O on-Jurist, die speelt met woorden die gij niet verstaat, en dus zelf niet weet wat gij schrijft! Het *Proteus*-woord *possessio*, kan, onder andere, beteekenen *bezitting* (iets dat bezeten wordt; roerend of onroerend of eenig recht) of ook *bezit* (het feit van bezitten): Alzoo kan voorzeker ook erfleengoed, *alwaar dat is*, ('*ayez un lièvre*' -) eene *bezitting* genoemd worden, (z. aant. *p*). Maar op die plaats van het *Beau traicté* etc. beteekent *possession* het feitelijk *bezit;* en die plaats drukt slechts uit, de algemeen bekende rechtswaarheid, dat wie verkoopt, verhuurt, schenkt enz. verplicht is de zaak *te leveren*, d.i. den ander' in het *bezit* der zaak te stellen.

was; KLUIT en BONDAM verdedigden misschien wel wat valsch was[(1)]. Een staaltje van Egmonder-monnikken-historie-fictie is onlangs uitgegeven door HOFDYK, in de Aanteekeningen bij zijn' *Jonker van Brederode*, (Amst. 1849); en men moet zien bij RAEPSAET, *Défense de* CHARLES MARTEL, (*Ocuvr.* T. I. p. 292, 293) hoe in de Achtste en Negende eeuwen, zendbrieven als van den Heere CHRISTUS en den Aarts-engel Gabriël, door de Geestelijkheid aan de Vorsten opgedrongen werden.

Ook kunnen stukken, die nergens, dan in Chronijken ingelascht, te vinden zijn, naauwlijks *bescheiden* of *oorkonden* genoemd worden. Trouwens van den pretensen giftbrief van Koning Lodewijk met het jaar 868 had VAN LOON een oud afschrift (*Ael. Gesch.* II. bl. 99), en toch zijn naam en datum valsch; en zoo heeft men immers aan onzen Graaf (Koning) Willem II een afschrift voorgelegd van den pretensen vrijheidsbrief der Friesen, en hem dat laten *vidimeren* en bekrachtigen, Z. MEERMAN, *Gesch. van Graaf Willem v. Holland*, I[e] D. bl. 289. En dat de datums in de pretense giftbrieven van 863 en 868 opzettelijk vervalscht zijn, stelt ook KLUIT, ad *Chron. Egm.* p. 18. - Doch als gezegd, ik begeer de stukken niet als geheel verdicht aan te merken; want, aan den eenen kant is het onbetwistbaar, dat de Graven van Holland de Advocatie der Egmondsche Kerk als een prérogatif gewaardeerd hebben, en de Vlaamsche bezittingen dier Graven zijn geschiedkundig; aan den anderen kant is het genoeg, dat thans algemeen erkend wordt, dat de beide jaartallen van 863 en 868 valsch, en dus ook de Vorsten die als Schenkers er in voorkomen, anderen geweest zijn, en ook de *Dirk* die als begiftigde voorkomt, en in onze historische traditie *de Eerste* heet, inéénsmelt met onzen *Dirk* II, en dat derhalve,

(1) 'BONDAM,' z. VERMEULEN, t.a. pl.

al wat in onze oude Chronijken en Geschiedboeken van die giften, korter of langer, naaktelijk of geämplificeerd en opgesmukt *voorkomt*, al te samen verdwijnt en in het niet verzinkt[(1)]. Het gezegde: *l'histoire est la fable convenue* (bov. bl. 107) geldt niet, wanneer een verhaal *bewezen kan worden* een verdichtsel te zijn. Daaruit evenwel, dat die valsche berichten - of *traditiën*, zoo gij wilt - zoo oud en algemeen zijn, blijkt 1. hoe oud die vervalsching is; namelijk, zoo oud als die Egmonder Chronijk zelve; want daar vindt men de stukken ingelascht op de jaartallen 863 en 868: maar de Chronijk zelve is eerst van het begin der dertiende eeuw, Z. SAXE, *Onom.* P. II. p. 283; KLUIT, *Praefat. ad Chron.* p. XXI, en G.J. VOSSIUS door hem aang.; 2. hoe duister die tijden en hoe dom de naschrijvers waren; alzoo de valschheid dier datums, en alzoo *dier* feiten eerst laat in de 16[e] eeuw opgemerkt is.

Over de *tweede* hoofdvraag: 'in hoe ver de vier Diplomata, bijzonder ook dat van 863 (922), aan te merken zijn als grond-oorkonden van het Graafschap VAN HOLLAND?' (bl. 133), zal ik korter kunnen zijn. Want 1. hierover is eigenlijk geen verschil met den Heer A.T. die erkent dat 'er waarschijnlijk toen geen andere land- of volks-naam voor Diederik's goederen en onderzaten in zwang was, dan die van *Vrieslant* en *Friezen*' (*Letteroef.* bl. 593), 2. om (dat de Heer DE WIND, in een onlangs eerst uitgegeven ge-

(1) KLUIT zegt het duidelijk ten aanzien van den pretensen brief van 868, en het geldt evenzeer ten aanzien van dien van 863: '*ut quicquid de hoc* Ludovico [nec minns de Carolo Calvo] *ubique apud Nostratos, puta* M. STOKE, JO. A LEID., DEKAM, HEDAM, *et etiam apud Nostrum, occurrit, praeter rhombum sit ac veritati repugnet*, (ad *Chron. Egm.* p. 16). Men voege bij dezen, den alleroudsten J.V. MAERLANT, Z. BILDERD. I. bl. 168, 169.

schrift[1] de zaak goed en kortbondig voorstelt: 'Er waren hier Graven, er waren hier *Diederijken*, lang voor de naam van Holland bekend was. De eerste oprigting van een Graafschap *Holland* te willen bepalen is dus eene ongerijmdheid.' - En in eene aanteekening daarbij:

'De naam van *Holland* komt in geen *echt* stuk vroeger voor, dan in het Charter van Keizer HENDRIK IV, van 1064, waar het genoemd wordt *Comitatus omnis in Hollant* (V. MIERIS, I, 67). Dit is volgens WAGENAAR, II, 173, en KLUIT, *Hist. Crit.* P. I. p. 2, Excursu *de occupatione Zuid-Holl.*, p. 47-63, het oudste spoor. Dan volgt de brief van onzen Graaf DIRK V, van 1083. Vergel. KLUIT, *Cod. Dipl.* p. 138. Op den grafsteen van Bisschop BERNULF, in de S^{t}. Pieters kerk te Utrecht, komt echter ook het woord *Holland* voor. Hij overleed in 1054.'

Het zal dus niet noodig zijn, uit KLUIT (l.c.) en andere Schrijvers, b.v. VAN OUDENHOVEN (*Out-Hollandt, nu Zuyt-Hollandt*, Dordr. 1644. q^{o}.) te gaan betoogen, dat de naam *Holland* aan een geheel ander eind dan Egmond, en in een klein gedeelte van het later Graafschap en de Provincie Holland onstaan is: namelijk het eiland van Dordrecht, later in den meest beperkten zin steeds *Zuid-Holland* genoemd: - Het is immers uit de geschiedenis bekend, dat die streken eerst door Graaf Dirk III in 1018 met kracht van wapenen aan den Bisschop van Utrecht en de overige bezitters ontweldigd zijn[2]. Hoezeer dan KLUIT zich ontschuldigt met zijn 'Holland, bij voorraad (of in de voor-

(1) *Verhandeling over den aard van het loon van het Graafschap Holland*, in het Eerste Deel der *Nieuwe reeks van Verhandelingen der Tweede Klasse van het Kon. Ned. Instituut*. Amst. 1850, in gr. 8°. - zie ald. bl. 29.

(2) Z. BILD. 1^{e} D. bl. 207; IIe D. bl. 9-11. KLUIT, *Excurs. III. ad Chron. Egm.* (*Hist. Crit.*) T. I. § 2. p. 33-53. BOLHUIS, *Noormannen*, bl. 240-244, en anderen.

baat) zoo genoemd: *Hollandia per prolepsin dicta* (ad *Chron.* p. 33) en zoo ook de geleerde Aanteekenaar bij de *Kerkel. Oudheden* (I^e D. Voorber. bl. XI) het poge te verdedigen; mij dunkt toch, dat het af te keuren is en onnaauwkeurige en verwarde denkbeelden geeft, wanneer men van *Holland* en *Graven van Holland* schrijft in de Geschiedenis van een paar eeuwen vóór dat die bestonden.

Het is waar, dat BILDERDIJK (I^e D. bl. 150, 176, 188, 208) en SMITS (*Bijdr.* bl. 69-73) ofschoon in eenig opzicht verschillende, vaststellen, dat reeds in de negende eeuw de naam van Holland bekend en er Graven van Holland zullen geweest zijn; doch hunne redekavelingen hiertoe, hunne *argumenta per inductionem*, voldoen mij luttel. Maar men beroept zich op historische getuigenissen. BILDERDIJK, I^e D. bl. 150, haalt de Kronijk der Bisschoppen van *Minden* aan(1), die verhaalt 'dat omstreeks het j. 848 het Graafschap van Holland begonnen is.' Hij zelf evenwel geeft aan die woorden een tamelijk flaauwe beteekenis; en een nog flaauwer zin tracht V. BOLHUIS er aan te geven(2). De Heeren SMITS en SCHOTEL (*Beschr. d. Stad Dordr.* I. 9) schijnen er veel mede op te hebben, en voegen er een tweede getuige bij uit de, *Kronijk* van ST. BAVO te *Gend*, 'alwaar de naam van *Holland* op het jaar 851 voorkomt.' - Laat ons zien hoe veel deze getuigenissen afdoen.

'De echtheid der oude Kronijk van *Minden* is buiten eenige bedenking,' zeggen de HH. SMITS en SCHOTEL. Toegestaan. - 'De Schrijver blijkt bij lang niet gelijktijdig te zijn,' zegt V. BOLHUIS - ook waar! - Doch wat zegt dan eigenlijk de Chronijk? Ze schrijft op het j. 867: '*Comitatus* Flandriae *coepit exordium: item anno sequenti*

(1) PISTOR. *Scriptt. Rer. German.* T. III; en MEIROOM, *Scriptt. R.G.* T. I.
(2) *Noormannen*, bl. 245; ook AREND, IIe D. bl. 17 (z. straks, bl. 160).

comitatus Hollandiae *coepit*.' Dit kan niet wel beteekenen, wat BILDERDIJK wil: 'in dezen tijd hebben wij bij ons te Minden in 't klooster, waar wij dit schrijven, het eerst van een Graafschap van Holland gehoord.' Maar de vraag is: wanneer is het in de kloosterkronijk opgeteekend? Denkelijk even min in het eigen jaar 868, als de brieven, die nu blijken niet vroeger dan van 922 en 963 te kunnen zijn, in de Egmonder kronijk ingelascht zijn *in* de jaren 863 en 868, ofschoon ze met de feiten, die ze moeten bevestigen, *op* die jaren vermeld staan. De Minderkronijk loopt van 780 tot 1474. Ze is wel vol monniken-fabelen en legenden, doch die konden ook nog in 1474 geschreven worden. Ik geloof wel, dat de kronijk vroeger aangevangen en gestadig vervolgd is; maar voor *gelijktijdig* getuigenis, hoedanig hier alleen kracht zou hebben, kan ik ze niet laten gelden. - En evenmin, ja nog veel minder, de kronijk van ST. BAVO. Vooraf moet ik aanmerken, dat op het door de HH. SMITS en SCHOTEL vermelde jaar 851 in de authentieke uitgave der kronijk door DE SMET, in het *Recueil des chroniques de Flandre*. T. I. (Brux. 1837) p. 485 niet *Holland* geschreven staat, maar *Normanni et Dani Frisiam et* Batavos *populantur*. - Doch op het jaar 863 (p. 489), vind ik eene breede historie, die 't mij verwondert door de HH. S. en S. niet bijgebracht te zijn. Daar staat te lezen: 'Anno DCCCLXIII Hollandia primo coepit habere Comitem; est enim pars Frisiae, Karolus Calvus habens partem in ea, dedit illam nobili viro Theodorico [N.B.] de *Gasconia*. Deinde Ludovicus, rex Alamanniae, dedit ei aliam partem, et sic factus est Hollandiae et Zelandiae comes, quam tenuit quinquaginta et uno annis.' Uit dit bijgevoegde blijkt reeds van zelf, dat de zaken beschreven waren althans 51 jaren na *dato*. Maar ach! uit de *extensie* zelf van het verhaalde blijkt nog heel wat anders. Namelijk dat de geheele vermelding der schenkin-

gen (van de jaren 922 en 963 van Karel *den Eenvoudigen* en van Koning *Lotharis*) als zullende zijn van Karel *den Kale* in 863, en van Koning *Lodewijk*, geput is uit de in dezen logenachtige Egmonder kronijk of eenig *rivulus* daarvan. Nieuw is er alleen de oorsprong van dien fabuleusen Dirk; uit *Gasconje:* - doch wat dáárvan zij, het hier voorkomend verhaal der heiderlei giften en Graafschappen is eene ware *gasconade*.

Voorts wordt de ouderdom en waarde der *Baafsche* kronijk merkelijk teruggezet door haren zorgvuldigen Uitgever DE SMET, *Introd.* p. XXXIII: '*On sait que la chronique de St. Bavon, vantée comme un monument historique du XIIe siècle par De Nelis et De Bast, appartient réellement au XVe et n'a pas à beaucoup près l'importance que lui attribuèrent ces savants, qui sans doute ne l'avaient pas examinée dans toutes ses parties*.'

Als zeer oude vermelding: van *Holland* blijft evenwel over die in den *Catalogus bonorum ecclesiae Ultrajectinae* van omstreeks het j. 866 (bij MIERIS, *Charterb.* I^e D.) ook vroeger en later elders, doch nog nimmer geheel naauwkeurig, uitgegeven. Maar, zoo als aldaar onder een paar honderd namen van dorpen of districten, mede de vermelding van '*in* Holland 4 *mansi*' voorkomt[1], is daarbij wel aan geen *Graafschap* van Holland te denken.

Tot besluit al dezer redeneeringen, en tot blijk hoe weinig wij eigenlijk van de geschiedenis van Holland in de Negende en Tiende eeuw weten, geve ik hier het resultaat der onderzoekingen van den laatsten en zorgvuldigen beschrijver der *Algemeene Geschiedenis des Vaderlands;* alleen door *cursiven* letterdruk aanwijzende de uitdrukkingen

(1) *Mansus;* eene hoeve: doch men zie KLUIT, *ad Chron. Egm.* p. 21. adn. 4. die de zaak uitpluist.

van ongenoegzame zekerheid, gissing enz. AREND IIe D. bl. 16-23[1].

'HOLLAND en ZEELAND. De oorsprong en instelling van dit beroemde graafschap, *kunnen niet met zekerheid bepaald worden*. De oude kronijk van Minden *meldt, wel is waar*, dat het in acht honderd acht en veertig een begin heeft genomen, en BILDERDIJK *wil hieruit afleiden*, dat het onder den naam van Holland reeds vroeger heeft bestaan; *doch liever vereenigen wij ons met het gevoelen eens anderen Geleerde*, welke den zin van de woorden des ouden Kronijkschrijvers, die blijkbaar veel later leefde, dus verklaart: "omstreeks acht honderd acht en veertig zijn de Graven, welker nakomelingen thans Graven van Holland heeten, opgekomen of in magt begonnen toe te nemen." Vrij eenparig brengen *de oude berigten* de stichting van dit graafschap, in het jaar acht honderd drie en zestig onder Karel den Kale; *de latere geschiedonderzoekers daarentegen*, mede vrij eenparig, tot het jaar negen honderd twee en twintig of drie en twintig. Zeker is het, dat de naam van Holland, als graafschap, het eerst in duizend vier en vijftig voorkomt, (enz.) *Hoe dit zij*, het gewest, later Holland genoemd, heeft *naar alle waarschijnlijkheid*, in en vóór dezen tijd, verscheiden Graven gehad. Sinds acht honderd zes en twintig, bezat de Noorman Roruk, en later zijn neef Godfried, aldaar onderscheidene graafschappen, hetzij onder den titel van Hertog, of onder dien van Graaf, als leenman des Rijks. In acht honderd zeven en vijftig wordt van twee Graven, Gerolf en Thietbold, gewag gemaakt, wier graafschappen *vermoedelijk* in Holland gelegen waren; *althans* in dat gewest sneuvelden zij tegen de Noormannen. *Welligt* is deze Gerolf de zoon geweest van den Frieschen Graaf van dien naam, welke in Westergo goederen bezat, doch zich in acht honderd zeven en dertig aan weêrspannigheid schuldig maakte, waardoor zijne bezittingen verbeurd verklaard, doch hem later terug

(1) Met weglaten van het niet te dezer zake dienende en van de Aanteekeningen op eene enkele na.

gegeven worden. Zijn grootvader *zou* die Graaf Dirk *geweest zijn*, welke in het vertrouwen van Karel den Groote deelde, wien hij in namaagschap bestond. *Eene halve eeuw later* ontmoet men weder eenen Gerolf, die *vermoedelijk* een zoon van dien gesneuvelden Graaf, en diezelfde Gerolf geweest is, welke door Godfried aan Keizer Karel den Dikke gezonden was. *Hij schijnt* diep in den gunst des Keizers gestaan te hebben. Althans in het jaar acht honderd negen en tachtig, op den vierden van Oogstmaand, werd hij door Keizer Arnulf, begiftigd (*enz.* z. boven). Zijn zoon Dirk volgde hem op in het graafschap, terwijl *men beweert*, dat hij nog een anderen zoon, Waltger genaamd, gehad heeft, wien *denkelijk* het bewind over het graafschap Teisterband is te beurt gevallen (*enz.*) *Men heeft gegist*, dat deze Dirk dezelfde geweest is met zekeren Graaf Odokar, die deel genomen had in den opstand der Lotharingsche Grooten tegen Zwentibolch. *Met meer zekerheid mag aangenomen worden*, dat hij onder de eersten behoord heeft, welke in negen honderd twaalf, Karel den Eenvoudige toevielen, en dat hij bij het verdrag te Bonn, tegenwoordig was. Het is voorzeker geene gewaagde *onderstelling*, dat deze Vorst, ter belooning der hem bewezene diensten, ten behoeve van den Graaf, en om dezen te meer aan zich te verpligten, eenen open giftbrief heeft uitgevaardigd, welke als het eerste oorspronkelijk bewijs van de instelling van het graafschap in het oude Hollandsche stamhuis *aangemerkt wordt. - Men vermoedt*, dat deze giftbrief op den vijftienden van Zomermaand des jaars negen honderd twee en twintig te Pladella of Bladelle gegeven werd. Hij behelst, (enz.) *Men kan zekerlijk uit dezen brief geene instelling van een graafschap van Holland opmaken*. Uit de laatste woorden van dien brief evenwel, kan men *met groote waarschijnlijkheid besluiten*, dat Dirk toen door Koning Karel in zijn vaderlijk graafschap, is bevestigd geworden [!]. Onder Graaf Gerolf, wien de oudste giftbrief in het jaar acht honderd negen en tachtig gegeven werd, *schijnt dit* graafschap reeds erfelijk geworden te zijn. Dirk

wordt alzoo ten onregte, de eerste Erfgraaf van Holland, de stamvader der Hollandsche Graven genoemd, daar deze naam veeleer zijnen vader toekomt. Om echter alle verwarring in de getallen te voorkomen, zullen wij met hem de reeks der Hollandsche Graven openen. Het is niet vreemd, dat hij door onze oude Jaarhoekschrijvers, als de eerste is beschouwd geworden, dewijl zij of Egmonder monniken waren of Egmondsche kloosterschriften raadpleegden, in welke zij hem als stichter van een Nonnenklooster, en herstichter van de houten kerk te Egmond, den H. Adelbert gewijd, doch door de Noormannen verwoest, het vroegste vermeld vonden. Hoe ver zich zijn erfgraafschap heeft uitgestrekt, *is moeijelijk te bepalen. Naar eenigen, zou het* van den Rijn bij Katwijk, tot aan Alkmaar en Egmond, doch zijn landgoed of beneficium zich verder Noord- en Zuidwaarts uitgestrekt hebben, en door latere giften, erfelijk en als eigendom in zijn geslacht zijn overgegaan. *Naar anderen*, bepaalde het zich tusschen Zuid-Beveland en Alkmaar. Van zijne lotgevallen *is weinig bekend. Hij zou* met de Denen en Friezen hevigen krijg gevoerd hebben, *doch dit is even onzeker als de tijd zijner regering. Men beweert wel is waar*, dat hij kort na de schenking van het land tusschen Suithardeshage en Fortrapa, is overleden, *doch de oudste en beste Kronijkschrijvers geven hiertoe geene aanleiding*. Daar wij lezen, dat hij in eenen vergevorderden ouderdom, het klooster en de kerk te Egmond stichtte, welke hij met verscheidene goederen begiftigde, *is het hoogst waarschijnlijk*, dat hij langer geregeerd heeft dan men gemeenlijk veronderstelt. *Wij willen echter niet met Bilderdijk beweren*, dat hij dezelfde is, welke door Koning Lothair, in het jaar negen honderd negen en zestig, met het Foreest Wasda beschonken werd. *Mogelijk is hij* die Graaf Dirk geweest, welke, *gelijk eenigen beweren*, in negen honderd negen en dertig, nabij Andernach, sneuvelde. *Hoe dit zij*, hij werd met zijne gemalin Geva te Egmond begraven, en *naar het gemeen gevoelen*, door zijn zoon Dirk II opgevolgd.'

Te recht, waarlijk, mocht de vlijtige N.G. VAN KAMPEN zeggen: 'Men kan dit tijdvak het *duistere* der Geschiedenis van *Holland* noemen, hetwelk toen ook nog niet dezen naam droeg, maar tot *Friesland* behoorde'[(1)]; en KLUIT (*ad Chron. Egm.* p. 36): '*Hoc satis probatum Theodoricum II obiisse anno* 988. *Anteriora vero omnia hactenus erant incerta et fabulis plena*.'

[Van Bilderdijk-zelf.]
Spaan.
over Teisterband.

Batavieren, Bataven, zijn het *Wad-ouwere, Wadlanders?*

Zij woonden aan de overstroomde landen, Wadden. Waren zij dus genoemd, in tegenstelling van de *opper-* of *bovenlanders*, de Ubii?

SPAAN, *Inleiding tot de Historie van Gelderland*, 3e Deel. bl. 2. 'Kundige schrijvers die zich met het onderzoek der Duitsche oudheden en talen in onze dagen bezig houden, vermeenen dat Batavieren gelijkluidend zij met Nederlanders, dat is *niedere*, de onderste, in tegenoverstelling van Ubiers, de obere, de bovenlanders.' Hij haalt aan *Bragur*, Th. I. p. 91.

Dom [*enz.*] *Bataviers* van *bothem* af te leiden! *bottem*, Duitsch, is van *bodem*, en *bodem* is van *boden*, wonen, th. *be-oden*, begronden; er ligt geen denkbeeld van *laag-land*, maar alleen van *land* en wonen in.

Kaninefaten, schijnt wel *Kenheim-zaten*, en *Kenheim Kanijn* dat is *hol*, waarvan *Kanijndier*, holdier, zoo als

(1) *Verk. Geschied. d. Nederl.* Ie D. bl. 54.

moldier, aarddier, eikhorndier, enz., nu met de bloote adjectiven, Kanijn, mol, en inkhoorn genoemd.

De Kanijnezaten eigenlijk Hollanders, duinlanders. De Batavieren, - bet-ouwers; 't zij dan wadlanders of beterlanders. Ik denk wadlanders, want vóór de bedijking was het *wadland*.

MÖSER, *Osnabrug. Gesch.* I. cap. 3. § 25. meent dat de *Quaden*, die in 360 de Saliers in 't Eiland der Batavieren besprongen en verdrongen, dezelfden met de *Kauchen* (Friezen) waren, dat de Romeinen kwalijk *Quaken* voor *Qauken* zeiden. SPAAN 16. p. 69. Dwaas: de Friezen spraken van ouds de *au* in *ou* als *a* uit, *âd* voor *oud, kât* voor koud; dus is hier geen onderscheid, dan dat het eene woord naar de Friesche, 't andere naar de Gotische uitspraak geschreven wordt. De Engelschen spreken daarom ook *aw* (dat is *au*) als onze *aa* uit; even zoo is *kauchen, kaugen, kaujen, kauen*, en *kaden*, 't zelfde. En niets belet ons *Quaden* voor *kaden* aan te nemen, daar de Romeinsche uitspraak van *Qu* meer van *k* dan van *kw* had. - ZOSIMUS echter noemt de *Quaden*, Saxen, maar de Romeinen gaven dien naam licht aan de Noordelijke Germanen, en dit bewijst niet veel.

Vriesland is van *vrien* (dat is *omringen*) genomen. *Ka*, beteekent een *waterdijk:* ziedaar ook een overeenkomst van naam. En dus zou men dan zien, hoe en wanneer de Friezen zich hier tot aan of over de Maas uitbreidden, en ons land tot Friesland betrokken kon worden.

Aan den Waal bij Nijmegen de noordgrensen der Friezen. SPAAN, ald. bl. 74. Van hier Nijmegen *pes imperii* [de voet des (Rom.) rijks genoemd] Noordwaart Vriesland. Een brief van den opperhofmeester *Ebroïn* aan den Frieschen Koning *Adgill*, ten behoeve van den zendeling Wilfrid, in 677, toont dat de Franken geen gezag over de Friezen hadden. Geen blijk van gezag der Frankische

Koningen beoosten Waal en Maas. De Christelijke Godsdienst bloeide alom onder hen; doch vóór Willebrord geen blijk daarvan in ons land. In 692 de landen tusschen Rhijn, Waal en Maas door Pepijn van Herstal ingenomen, en cijnsbaar gemaakt; maar Bonifacius kwam in 717 eerst in Utrecht, N.B. bij Koning Radbod, die hem weêr wegjoeg. Al wat in 690 aan Willebrord gegeven werd, lag ook aan de linkerzijde van Waal en Maas. Ald. bl. 76-78.

Karel Martel echter gaf Willebrord een goed in Friesland in *Kenheim* op de *Villisera* (rivier): (zou dat *Velzen* zijn?) Ald. 78. - (toen moet dus een verder gedeelte op de Friezen veroverd zijn.)

In 697 was Suitbertus bisschop en stichtte kerken te Duurstede, Woudrichem, Rijswijk, Hagestein, Zuidwijk, Malsem, Oudheusden, Arkel enz. en S^{t}. Marten te Utrecht werd gebouwd, de geheele Betuwe, 't Graafschap Teisterbant en een groot deel van Friesland (wat is dat?) was bekeerd. bl. 78. Pepijn was gestorven in 711.

In 692 dus onze landen door de verovering van Pepijn aan 't Frankische rijk gekomen en van Friesland: afgescheiden. Dit bewijst de Rijks-verdeeling van 839, waarin de Graafschappen Teisterbant en Batua als geheel onderscheiden van Vriesland voorkomen. Ald. 79. z. de *Ann. Berlin.* ad Ann. 850 en 851.

Utrecht wordt echter nog in 1070 (onder Keizer Coenraad) een Friesche stad genoemd. bl. 82. (Nil obstat, totum tractum Frisonibus ademptum ab ipsis Francis Frisicum nuncupatum fuisse.)

In 755 kwam Friesland geheel onder Keizer Karel, die in 784 den opstand daar ook bedwong, en sints bleef het onder de Keizers. Ald. 83.

Of Teisterband in Friesland lag? Het schijnt wel zoo. bl. 95.

Of de *Destarbenzen* der *Annales Fuldenses* ad ann. 885, die de Nooren verjoegen, Teisterbanders waren? negat SPAAN:

quia res in Saxonia agebatur. p. 56. At *Saxones* ac *Saxonia*, saepe non ita arcte ac curate sumitur. - HAHNIUS in *Hist. Imp.* P. 1. p. 265. not. m. plaatst ze in Oost-Friesland. - suo periculo.

Behoorden onze landen onder Lotharingen? De Koningen die over Lotharingen regeerden, oefenden er gezag. Maar daarom *behoorden* onze landen niet onder Lotharingen, en onze *Graven* en *Heeren stonden* niet onder Lotharingen. Ald. 103. Onze landen volgden niet altijd het lot van Lotharingen; want de Graafschappen Teisterbant en Betuwe kwamen bij de deeling van 839 aan Lotharingen. In 870 toen het rijk van Lotharis tusschen zijn ooms Karel den Kale en Lodewijk van Duitschland gedeeld wierd, was de Maas scheiding, en dit quartier (als beoosten) kwam aan Lodewijk enz. bl. 104. Dit bewijst niets. - Van Gebhard, (den 1e Hertog van Lotharingen,) tot Godefried van Bouillon, die in 1100 stierf, en zijn broeder Balduin die hem opvolgde, en Hendrik Graaf van Limburg, aan wien Keizer Henrijk IV het 1101 uitgaf, blijkt niet één, hier gezag geoefend te hebben. bl. 108-111. Onze Graven waren Friesche Graven; hun land koomt voor als Friesland, niet Lotharingen. Na doode van Meginhardus, sedert wien geen *Hertogen van Friesland* meer gemeld worden (wanneer die stierf is onzeker) blijkt ook niets. Want dat Hertog Godfried van Lotharingen en Bisschop Adelbold van Utrecht in 1018 door den Keizer tegen Graaf Dirk III van Holland gezonden wierden, bewijst niets. Ook niet, dat Godfried met de Bult Holland overweldigde in 1071. bl. 111. Over het quartier van Nijmegen en 't land van Cleve was een Landvoogdy, die ook niet onder de Hertogen van Lotharingen gestaan schijnt te hebben. bl. 111-115.

't Quartier van Nijmegen was toen verdeeld, (in de Elfde Eeuw), in de voorname streken: 't Graafschap Teis-

terband, de Betuwe, en 't land tusschen Maas en Waal. bl. 118.

De Saxische Graaf Wichman had in 1012 geen andere goederen aan den linker Rhijn-oever, dan die zijn vrouw hem ten huwlijk had aangebracht. Derhalve kwamen de goederen ook aan vrouwen. bl. 121. Maar waren ze Leenen? dit blijkt niet en schijnt niet.

Teisterbant.

Graafschap, of eerder Gouw, deel van 't oud Eiland der Batavieren. Ten Westen der Betuwe; ten Noorden lag de Gouw, *Lake* en *Isla;* ten Zuiden scheidde de Maas het af van Taxandrië: 't bevatte dus de Tieler- en Bommelerwaard, 't ampt van Beest en Rhenoy (nu Geldersch); de Graafschappen van Buren en Kuilenburg, 't land van Vianen, dat van Arkel, dat van Altena, en *een gedeelte* van 't land van Heusden. Of ook de Alblasserwaard enz. hiertoe behoorden, is onzeker. Sommigen betrekken er ook Dordrecht toe. bl. 122.

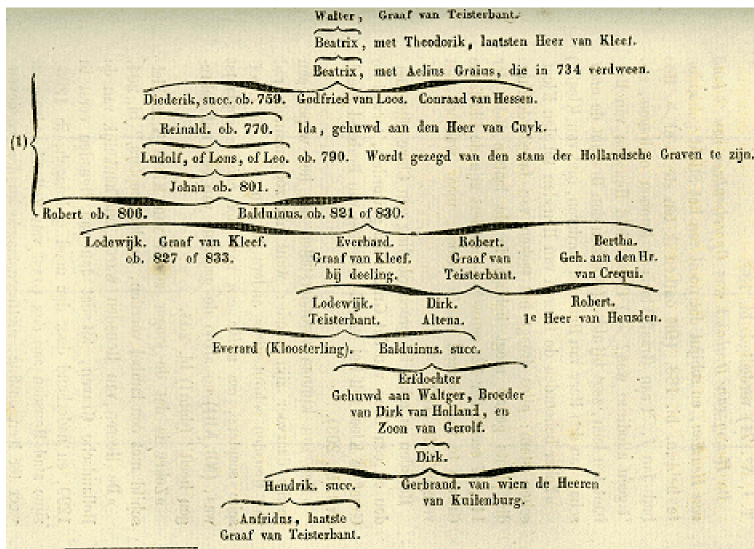
Taxandria en Teisterbant *niet* hetzelfde. bl. 125. Taxandria bevatte een gedeelte van Brabant, en lag geheel aan den linker-oever der Maas. bl. 125. BONDAM meent dat Teisterbant zich zoowel ter linker als rechterzijde van de Maas uitstrekte. bl. 126. ('t moet wel zijn, maar de Schrijvers verwarren deze twee Pagi of Gouwen.)

Teisterbant was een Gouw, Pagus, alwaar de Keizers en Koningen, 't zij één, 't zij meer Graven aanstelden, zoodat men moet zeggen Graven IN Teisterbant en niet VAN Teisterbant. bl. 128. - (NB. Dit ziet hij zelf niet in, en is de solutie op de vraag, of verscheiden plaatsen, bij de Schrijvers, tevens in Teisterbant en in Taxandria opgenoemd, tot Teisterband behoorden of niet?)

DITHMAR schreef een bijzondere verhandeling over Teisterbant, die hij ook bij zijn nieuwe uitgave van TESCHENMAKER gevoegd heeft; daar is het geslacht-register: bij

SLICHTENHORST en PONTANUS ook, 'in den grond is het zeer bespottelijk [zegt VAN SPAEN] de oude Kleefsche Heeren van de Ursinen te Rome, te doen afstammen.' NB!

'Aan Elias Grajus en zijn geslacht hebben getwijfeld TESCHENMAKER *Annal.* p. 123. GELENIUS in *Vita Sancti Engelberti*. PIGHIUS *in Hercule Prodicio*. RHAY *Animae illustres*. PONTANUS p. 53.' - Bl. 153.

(*) In 72 jaren 7 geslachten! zegt SPAAN bl. 131. Neen, 't zijn 6. En dit getal is hewijs van de echtheld. Valsche opgaven maken altijd de regeeringen en levens lang, en de personen weinig. Zie ALGAROTTI over de Romeinsche Koningen.

De brief waarbij Keizer Koenraad 1026, een *graafschap* IN *Teisterbant* aan de Kerk van Utrecht geeft, door HALEN en BESSEL betwist, maar door BONDAM meesterlijk (*Charterb.* T. I. N°. 71) verdedigd. bl. 185.

De *Hertog van Braband* was *Opperleenheer van 't land van Heusden*, en schijnt dat nooit van het Sticht gehouden te hebben. bl. 188. (Dit ontken ik ten sterkste! - Hoe had Jan I, 't aan Graaf Floris V kunnen opdragen, zoo 't geen allodium was? -) Cleve hield Heusden van Brabant ten leen, zegt hij ald. (Hoe kon dan Brabant de manschap van den Heer van Heusden vorderen, niet van Kleef?)

'Zeker behoorden de Heeren van Heusden tot den Kleefschen stam: alles draagt het teeken van broederdeeling: die plaats gehad mogt hebben in de laatste helft der 11e, of eerste der 12e eeuw' - 'sedert zijn de Cleefsche Graven te veel bekend enz.' (Goed; maar waarom niet vroeger?) bl. 192.

Heusden is zeker bij broederdeeling van Cleve afgescheiden en een Leen van dat Graafschap geworden, terwijl de Graaf te Kleef zelf het van den Hertog van Braband hield. (NB. bl. 203).

'Men zou kunnen veronderstellen dat het wapen een bewijs daarvoor zijn konde: want het zoogenaamde rad van Heusden schijnt niets anders te zijn, dan de Cleefsche scepters, *om welke een* BAND *tot brisure* geplaatst was, (NB. NB!) en alzoo de gedaante van een rad gekregen heeft' (dom!) bl. 203.

'Zeker is dat de jonger zonen van Kleve 't middelschild met een lambel voerden, zonder scepters.' bl. 204.

'De Heeren van Heusden waren onafhankelijk van de Hollandsche Graven, tot dat Jan van Heusden eerst in 1290, en naderhand door den nood gedrongen, in 1295, zijne stad Heusden aan den Graaf van Holland opdroeg en weer ter leen ontfing, niettegenstaande hij dezelve nevens

zijn land, van de oude Maas af, benedenwaarts, tot aan 't land van Altena toe; van den Grave van Kleef ten leen hield. (MIERIS, T. I. p. 505 en 564.) bl. 205.

Deze *Jan* liet na, 1°) *Sofia*, die huwde aan Willem van Hornes 1295, en had beide van Cleef en Holland de belofte van beleening, ingeval van ontbreking van 't mans oir. Naderhand huwde zij Johan, Heer van Saffenberg: en 2°) *Jan*, uit een tweede huwlijk.

Jan van Heusden stierf. Sofia en haar tweede man verkochten al wat Leen te Heusden was in 1318 aan den Graaf van Holland voor 12000 ponden, en wierden toen door hem daarmede beleend. Oneenigheid tusschen Brabant als opperleenheer en Holland hier over. - Er kwam een uitspraak van den Graaf vrn Gulik als Arbiter, die op den eed van den Graaf van Kleef, dat hij de stad en heerlijkheid van Heusden (buiten het Slot) van Brabant te leen hield, de opdracht aan Holland voor nul verklaarde.

Jan de jonge stierf 1329 of 1330. Kleef weigerde de beleening aan Jan van Saffenberg, als zijnde 't een mans leen (NB. de belofte waarvan [bij V. SPAEN] bl. 205 uit de Archiven van Kleef), en beleende er zijn Zusters- en Broeders-zoons mede, ieder voor de helft: te weten, den Heer Hornes en den Heer van Linne. Saffenberg vervoegde zich aan den Hertog van Brabant, die 29 April 1330 zijn hulde ontfing, en verkocht naderhand zijn recht op Heusden in 1333 aan Holland, en in 1346 aan Brabant. Ook verkocht de Graaf van Kleef in 1334 het leenheerschap van Heusden aan Holland. (MIERIS Tom. II. p. 192, 195, 250). Vele verschillen hierover, tot Joanna van Brabant, Heusden aan Holland afstond in 1357. (bl. 205 en volg.)

Reinald, Graaf van Gelre in 1334, geeft bij een verdrag ook aan Brabant over de Heerlijkheid van Heusden, die hem aangekomen was door den dood van Joan van Heusden. (bl. 207).

Uit Heusden gesproten, *Heeswijk, Spiering, Hedikhuysen, Veen, van der Sluis, Elsthout, Drongelen:* 'waarschijnlijk sommigen uit Bastaardy.' bl. 208[(1)].

'Het *schijnt* zeer *waarschijnlijk* (te *schijnen*), dat Tuyl de eigenlijke Hof *Teisterbant* is, die Bisschop Meinwerk beneffens de kerk en tiendens aldaar aan de Abtdij Abdinghof schonk.' bl. 285. - [Dus verre BILDERDIJK.]

[vervolg Nalezing]

Thans ga ik, ingevolge mijn gezegde bov. bl. 96, 97, over om, zoo veel noodig - en voor zoo veel ik vermoge - toe te lichten en aan te vullen, hetgene BILDERDIJK op bladz. 235-288 van dit Eerste Deel, tot inleiding en overgang zijner beschouwing en behandeling van de geschiedenis des Vaderlands in het algemeen, gezegd heeft over de politische geschiedenis van de bijzondere Gewesten onder de Grafelijke regeering. Doch ik moet erkennen, dat het door B. kortelijk en zoo veel hij voor zijn bepaald doel noodig achtte (z. bov. bl. 84, 89, 93) over de meeste der Provinciën gezegde, veelal oppervlakkig en onvolledig is en terechtwijzing vereischt. Als enkel *uitgever* van B's arbeid heb ik mij noch verplicht, noch ook aangematigd, al zijn geschrevene, hier of elders in dit werk, critisch na te gaan: - evenwel heb ik, om de beoefenaars der geschiedenis te gemoet te komen, mijne aandacht nader en bepaaldelijk op dit gedeelte gevestigd, en zoo veel ik in de gelegenheid was over elk Gewest de voorlichting ingeroepen van eenig kundig Vriend in dat gewest.

(1) [Afteekeningen der geslachtwapenen van al deze Huizen, blijkbaar aan elkander verwant, en dat van *Haamstode*, de Hollandsche leeuw met het wiel van Heusden op de borst, waren door B. bijgevoegd.
H.W.T.]

Alzoo, wat betreft

Gelderland. (Bladz. 237-243).

van den Heer Archivarius I.A. NIJHOFF.

Dezen raadpleegde ik reeds in het jaar 1833; en volgens zijne vergunning van 1849, geef ik hier 1) wat hij mij toen antwoordde (voor zoo ver het niet later door hem, in het straks volgend N°. 2, breeder uitgewerkt is). Hij schreef mij d. 25 Mei 1833:

'Met de toezending van het Tweede Deel van BILDERDIJK. doet Gij mij de eer, eene opgave te vragen van datgene, waarin die Schrijver, in 't eerste deel ten opzigte der Geldersche historie, successie enz. *faalt.* Wacht dit echter niet van mij. Gaarne zal ik U, naar mijn vermogen, trachten op te geven, waarin hij van den alles navorschenden VAN SPAEN *verschilt.* Het blijve dan aan Uw oordeel overgelaten, te beslissen, aan wiens zijde de feilen zijn. Trouwens, wanneer ik, in de school van V. SPAEN anders geleerd hebbende, met de pen in de hand wilde corrigeren en zeggen: "Neen BILDERDIJK! dat is fout, glad fout!" - dan zou ik doen als een Schoolmeester, die, nooit anders dan van de Siegenbeeksche spelling gehoord hebbende, die van B. wilde berispen, niet bedenkende, dat deze voor zijne afwijkingen de in diepste geleerdheid gegronde redenen had. - Maar, ter zake.'

[Het toen volgende heeft de Heer N. de goedheid gehad nog nader uit een te zetten].

2) '*Kort overzigt der stellingen van den Heer* W.A. VAN SPAEN *in zijne* Oordeelkundige Inleiding tot de Geschiedenis van Gelderland, *ten aanzien van den oorsprong der Geldersche Graven en derzelver opvolging.*

'Men stelt gemeenlijk, dat zeven erfelijke voogden of *praefecti,* achtereenvolgelijk van het jaar 879 tot 1061 in

Gelderland geregeerd hebben. De bewijzen hiervoor ontbreken ten eenemale en het strijdt bovendien tegen het toenmalig staatsgestel. Zeker zijn ook in deze streken door de Keizers *praefecti* aangesteld; maar zij waren krijgsbevelhebbers en alles behalve erfelijk. Er kunnen bestaan hebben kerkvoogden, *advocati ecclesiae Gelre;* Heeren van Pont kunnen die advocatie bezeten hebben; omstreeks 1079, in welk jaar men de oprigting van het graafschap plagt te stellen, kunnen zij den eigendom of het *beneficium* van de *curtis Gelre* verkregen en zich sedert *nobilis* of *comes de Gelre* genoemd hebben. Dit alles is overeenkomstig het toenmalig staatsgestel; maar geene zekere bescheiden zijn er van voorhanden.

Volgens het oude gevoelen zou *Mengo* of *Megengoos* de vijfde der voogden geweest zijn. Deze is de eerste, van wien iets met zekerheid bekend is. Hij komt voor als *nobilis vir* en als *comes*, stichtte het klooster Villich vóór 983 en liet alleen dochters na. Dus zou (volgens het gemeen gevoelen) de voogdy nog wel erfelijk zijn geweest in de vrouwelijke linie; hetgeen ten eenemale ongerijmd is. Misschien was hij voor de kerk van Keulen *advocatus* te Gelre. Zijn dood wordt gesteld op 1001 of 1004.

Van Wiking of Widichen, die de zesde voogd zou geweest zijn, wordt nergens eenige melding gemaakt.

Wichard, wien men den zevenden voogd stelt, was mogelijk Graaf van Gelre; maar zijn bestaan berust louter op onzekere overleveringen en kronijken.

Men stelt wijders, dat Otto van Nassau met Wichards erfdochter Adelheid trouwde; dat deze hem de voogdy Gelre ten huwelijk bragt, en dat hij bij haar eenen zoon verwekte, Gerhard genoemd, die hem opvolgde. Voorts, dat hij naderhand trouwde met Sophia erfdochter van Wichman Graaf van Zutphen; dat Gerlach, de zoon uit dezen echt, in het graafschap Zutphen opvolgde, maar, kinderloos overleden zijnde, hetzelve aan zijn' halven broeder Gerhard naliet; eindelijk, dat Otto door den Keizer in 1079 tot Graaf aangesteld is.

Het bestaan van Otto van Nassau als Graaf van Gelre is een hersenschim. Men heeft hem verward met Otto van Zutphen. Wat men van den Zutphenschen weet, is op den Gelderschen toegepast, en van *dezen* is buiten dat hoegenaamd niets te vinden. Stelt men ook, dat Otto van Gelre en Otto van Zutphen één persoon geweest zij, dan zou Gerhard, die stellig in en na 1094 als Graaf voorkomt, zijn zoon geweest zijn, of niet - en in beide gevallen stuit men op onoverkomelijke zwarigheden. Zeker is Otto niet uit het huis van Nassau gesproten. Dit huis was nog niet aanwezig en in het jaar 1159 komen de Graven van Nassau het eerst onder dien naam voor. In de archieven van Dillenburg en van Weilburg wordt niets gevonden, wat op de afstamming der Geldersche Graven uit dit huis betrekking heeft, en de oudste Schrijvers zwijgen er geheel van, ook zelfs VAN BERCHEM, wiens gezag wel eens tot staving der Nassausche afstamming aangehaald is. - Volgens Pontanus hadden de oude voogden van Gelre of Heeren van Pont drie mispelbloemen in hun wapen, en nam Otto, in plaats daarvan, den Nassauschen leeuw aan. VAN BERCHEM stelt, dat het Otto III was, die zulks deed. Maar ziet: vóór het einde der twaalfde eeuw vindt men geene bepaalde teekens op de schilden der Vorsten, Graven en Heeren; veel min erfelijke wapens bij hunne *ministeriales;* in de twaalfde eeuw was dit gebruik nog persoonlijk en eerst in de dertiende eeuw werden de wapens erfelijk. Maar daarenboven is van Graaf Otto (volgens VAN SPAEN Otto I.), van dien Graaf Otto, welke van 1182 tot 1207 regeerde, een zegel voorhanden van 1203 (afgebeeld bij BONDAM bl. 285. tab. I. N°. 1 en 2), waarop men duidelijk nog de mispelbloemen ziet; zoo ook van Graaf Gerard, zoon en opvolger van Otto, van het jaar 1224 (ald. tab. II. N°. 1). De zoon van dezen, ook Otto genoemd [volgens VAN SPAEN Otto II.], die van 1229 tot 1271 regeerde, nam eene leeuw in zijn wapen. Maar dit bewijst geen stamgenootschap met de Graven van Nassau, want *a*) de gemeenschappelijke geslacht-

wapens werden uitgevonden lang nadat de scheiding der beide takken zou plaats gehad hebben; *b*) zoo als Otto II. dien voerde, was het niet de Nassausche leeuw, want daaraan ontbraken de klossen of blokken, die dezen kenmerken. - Van waar dan die leeuw? Van het algemeen gebruik in dien tijd, en misschien behoorde Otto tot het *Leeuwenverbond*, toen aan den Rijn zeer magtig. - Eerst Reinald I vermeerderde het wapen met de klossen of blokken, en Reinald II behield die, tot dat hij, Hertog geworden, dezelve verwierp en eenen leeuw aannam met een kroon en dubbele staart. (Zie de afbeeld. in BONDAM en in NIJHOFF, *Gedenkwaardigh*. Deel I).

Niets bewijst alzoo deze geschiedenis der wapens voor de afstamming uit het huis van Nassau, en het laat zich denken, dat dit sprookje uitgevonden is, eene eeuw na het uitsterven van het eerste huis van Gelre, toen dit gewest in handen van de Bourgondische Vorsten geraakt was en toen deze Adolf Graaf van Nassau tot hunnen algemeenen Stedehouder aldaar aangesteld hadden. Misschien geschiedde het om dezen te vleijen, en hij zelf kan geheime drijfveren gehad hebben, om het niet ongaarne te zien. De blokken, door Reinald I bij het wapen gevoegd, schoon daarna weêr achterwege gelaten, kwamen hierbij regt te stade.

Dit tot weêrlegging van het oude gevoelen aangaande het bestaan van de zeven erfelijke voogden en van Otto van Nassau, als eersten Graaf van Gelre. Een oorspronkelijk handschrift uit het midden der twaalfde eeuw, afkomstig uit de abdy van Kloosterrade, welks stichter stamgenoot was der Geldersche Graven, geeft aanleiding om in plaats daarvan te stellen, dat een Graaf *Gerard*, in Vlaanderen, door overmagt aangevallen, zich genoodzaakt zag te wijken, zich onder de gehoorzaamheid des Keizers begaf, en door dezen met de opengevallen leenen van den in 1001 of 1004 overleden *praefectus* Mengo of Megengoos, daaronder ook met Wassenberg, beleend werd. Zeker is het, dat de nakomelingen van dien Vlaamschen Graaf Gerhard Graven van

Gelre waren en soms den naam van Graven van Gelre gevoerd hebben; zeker is het ook, dat zij, schoon een deel van Mengo's goederen verkregen hebbende, niet van hem afstamden. Verbeurd verklaarde eigengoederen, opengevallen leenen (bij voorb. van den beruchten Balderik in de Betuwe en in Teisterbant), ook graaflijk bewind door opdragt van den Keizer, waarvan de sporen niet onduidelijk zijn, zullen de eerste oorsprong zijn geweest der bezittingen van het Geldersche huis in de Nederkwartieren. Deze Gerhard nu komt tusschen 1094 en 1117, in verscheiden brieven, *nu* als Graaf van Gelre, *dan* als Graaf van Wassenberg, voor. In een' derzelve staat Henrik Graaf van Zutphen als zijn getuige: dus waren toen die beide graafschappen nog niet gescheiden, en reeds hiermede vervalt alles wat men aangaande Otto van Nassau en zijne twee vrouwen verhaald heeft.

Hij werd opgevolgd door zijnen zoon *Gerhard II*, die voorkomt van 1118 tot 1131. Deze huwde met Ermgard erfvrouw van Zutphen (niet met eene dochter van Graaf Floris II van Holland), dochter van een' Graaf Otto. - Hun zoon *Henrik* erfde Gelre van zijnen vader, de heerschap Zutphen van zijne moeder. De vrouw van dezen heette Agnes. Uit welk huis zij gesproten zij, weet men niet; maar men mag veronderstellen, dat zij de Veluwe ten huwelijk bekwam als leen van Braband. Henrik wordt het laatst genoemd in 1182. Zijn oudste zoon Gerhard, schoon vóór den vader gestorven, komt echter voor als Graaf; dus niet van Gelre, maar van de Veluwe, die hij van zijne moeder zal geërfd hebben, en waarover hij ook, in 1178 of 1189, met den Bisschop van Utrecht verschil had. (Verg. BILD. II. bl. 62, 63.)

Otto I volgde onmiddellijk op zijnen vader Henrik in 1182. De oorlog met den Bisschop, ter zake van de Veluwe, duurde nog voort, en hij zelf had zich, als erfgenaam van zijnen broeder, in het bezit van dat landschap gesteld, waarin hij door de uitspraak des Keizers A°. 1196 (niet 1191)

bevestigd werd, behoudens de leenpligt aan Braband en achterleenmanschap aan Utrecht. Deze Otto huwde met Richardis, waarschijnlijk dochter van Robert Graaf van Nassau. Hij stierf in 1206 of 1207. (Hij wordt ten onregte, door BILD. Deel II. bl. 69, *Hertog* genoemd.)

Zijn zoon en opvolger *Gerhard III* overleed in 1229. De vrouw van dezen was Margaretha, dochter van Henrik Hertog van Braband.

Zijn zoon *Otto II* volgde hem op. Deze was het, die eenigen tijd de voogdij bekleedde over Floris V Graaf van Holland. Hij vergrootte zijn gebied aanmerkelijk, onder anderen door den burg van Nijmegen met deszelfs aanhoorigheden van het Rijk in pand te nemen. Hij gaf in Gelderland de eerste stedelijke regten. Hij was het, die het eerst, in plaats van de mispelbloemen, den leeuw (ongekroond en zonder blokjes) in zijn wapen voerde. Hij overleed in 1271, opgevolgd door den eenigen zoon uit zijn tweede huwelijk,

Reinald I, na wiens tijd de opvolging genoeg bekend en aan geen twijfelingen onderhevig is.

3) *Vervolg van den brief van den Heer* I.A.N. 25 *Mei* 1833. (z. bl. 173).

'De veelomvattendheid der wetenschap van B. in aanmerking genomen, durf ik haast niet vooronderstellen, dat hij het werk van V. SPAEN niet gekend heeft. Ik zou het anders daaruit vermoeden, dat hij blootelijk den ouden dreun van PONTANUS opgeeft, zonder zelfs V. SP. te noemen of tegen te spreken. Nog een ander punt is er, dat mij ligtelijk in dit vermoeden zou bevestigen. B. zegt namelijk, dat Drusus een dijk legde langs den Rijn (bl. 29). VAN SPAEN legt dit (Inl. III. bl. 24 sqq.) geheel anders - mag ik zeggen: beter? - uit. Drusus had het bekende kanaal gegraven. Maar nu moest hij de rivier dwingen, om minder water door de Waal af te voeren en meer water op den Beneden Rijn en dat kanaal te brengen. Hij leide daartoe

een dam of kribwerk in de Waal, bij de scheiding der riviertakken, even zoo als men in de voorgaande eeuw in den mond van het Pannerdsche kanaal gedaan heeft. Civilis wierp naderhand dien *moles* omver. Zeer natuurlijk. Te Zantes geslagen nam hij eerst naar *Opp. Bat.* (Nijmegen) de vlugt; maar door Cerialis op de hielen gevolgd, stak hij die plaats in brand en vlugtte op het eiland. Toen vernielde hij dat werk van Drusus en bewerkte daardoor dat de rivier naar de Gallische zijde meer water trok, en dat Cerialis den overtogt moest opgeven: in Rijn en IJssel verminderde het water en daar het midden in den zomer was, kreeg de stroom dáár de gedaante van vast land. Alles letterlijk volgens TACITUS. Neemt men het oude gevoelen, van een dijk, dan is alles onverstaanbaar(1).'

'Veel heb ik uit dat eerste Deel geleerd; en niet minder genoegen deed liet mij, op meer dan eene plaats te bemerken, dat B. dezelfde resultaten had bekomen, b.v. ten aanzien van de leenen, de eigenhoorigheden en diergelijken, waartoe ik zelf door de Charters, die onder mijn bereik zijn, gebragt was, of die mij ten minste daaruit donker voor den geest zweefden.'

[Op latere en definitive aanvrage en aanzoek van mij, schreef de Heer N.d. 6 November 1849, mij nog het volgende:]

'Zoo als ik in Mei 1833 geschreven heb, zou ik het nòg doen; en zoo gij begrijpt dat het zijn nut kan hebben, dan

(1) [Mij dunkt, B. heeft niet kunnen V. SPAEN *niet-kennen:* ook schijnt het hiervoren geplaatste over *Teisterbant* (bl. 163 volgg.) mij toe, ouder van schrift te zijn dan het HS. der Geschiedenis. Maar ik vrees, dat B.v. Sr. heeft willen *ignoreren;* uit misnoegen dat deze niets wilde weten van B's aanspraken van afstamming van de *Ursinen*, van *Elias Grajus*, en van de Vorsten van *Cleef* en de Heeren van *Housden.* z. hier, bl. 168. - doch ik laat gaarn de keus tusschen *culpa* en *dolus* en dezen, over aan den bescheiden Lezer.
H.W.T.]

mag ik lijden, dat van bijgaanden brief gebruikt gemaakt wordt. Alleen verzoek ik, dat daarbij de inleiding of aanhef niet over het hoofd gezien worde, waaruit blijkt, dat ik niet als bediller of teregtwijzer van B. wilde optreden, maar mij alleen tot referent stelde der woorden van VAN SPAEN.

'Maar om de zaak nu niet ten halve afgedaan te laten, meen ik u ook te moeten aanwijzen, waar ik in de beschouwing der latere geschiedenis van Gelderland, op grond van oorspronkelijke bescheiden en onwraakbare getuigen, van B. moet verschillen. Ook hierbij intusschen protesteer ik vooraf tegen de beschuldiging van bedilzucht of pedanterie, want het is mij te wèl bekend, 1) dat B. bepaaldelijk de geschiedenis van Holland op het oog had en zich aan die van Gelderland alleen even als ter loops liet gelegen zijn, en 2) dat PONTANUS en SLICHTENHORST zijn gidsen waren en hij blindelings volgen moest, waar die hem verkozen te leiden.

'Ter zake. - Volgens deel IV. bl. 203[(1)], *kocht* Karel van Bourgondië het Hertogdom Gelre en Graafschap Zutphen van Hertog Arnold; deel V. bl. 192 wordt nogmaals van dien koop gesproken en wel *consentiente Imperatore cum agnatis:* het was echter een pand-overschrijving, maar waarvan ik meen in mijn *Gedenkw.* deel IV. bl. CXXIII, het onbillijke, onregtvaardige en krachtelooze aangetoond te hebben, - De aanleiding tot dat geval schijnt B. eindelijk te vinden in het ongeduld van Adolf om zelf aan de regering te komen en in de boosheid van zijne moeder: waarlijk het lag veel dieper, in de zwakheid namelijk van Arnoud en in het verlangen der landzaten (edelen en vooral steden) om

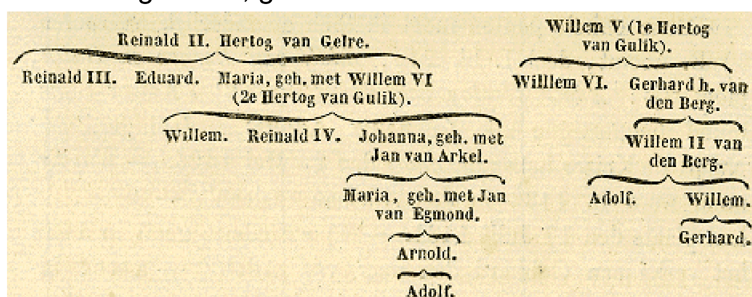
(1) [Ik plaats hier dat gedeelte, ofschoon in de eerste plaats gericht tegen stellingen van R. in D. IV en V der Geschiedenis, om dat, gelijk men straks zien zal, het zich aansluit aan wederlegging van stellingen in de algemeene beschouwing, in dit Eerste Deel, voorkomende. Enkele meer bijzondere aanmerkingen, door den Heer N. in een vroegeren brief mij gedienstig medegedeeld op bepaalde plaatsen in BILD. D. II en III, beware ik tot dáár.
H.W.T.]

deel aan de regering te hebben. Van daar onophoudelijke worsteling van twee partijen (*liberalen* en *conservativen*), eerst met mond en pen, daarna met de wapenen; eerst onder zich alleen, daarna met inroeping van Bourgondië; tot dat de eersten, door den op Gelderland loerenden Filips gesterkt, den vurigen zoon van den flaauwen Vorst aan hun hoofd stellen en dien aanzetten en helpen om den vader gevangen te nemen. Maar Karel volgde eene andere staatkunde: hij omhelsde (zeker met gehuichelde vriendschap) de partij van den gevangen, ellendigen Arnold, ontbood dezen en zijn zoon vóór zich en deed, zoo als bijna vierdehalve eeuw later Napoleon met den Koning en den Prins van Spanje. Gij ziet, de zaak krijgt op deze wijs een geheel ander aanzien. De gronden voor deze beschouwing zijn uitvoerig ontwikkeld en gestaafd in deel IV van mijn *Gedenkw.* en daarom meen ik mij van de aanwijzing te mogen onthouden van de vele bijzonderheden, waarin ik van het gestelde bij B. deel I. bl. 240, 241; deel IV. bl. 203-206; deel V. bl. 192, 193 moet verschillen.

'Maar enkele punten moet ik toch afzonderlijk aanroeren. 1) B. noemt, deel I. bl. 240, *Adolf van Bergen en Gulik*, moet zijn: *Adolf Hertog van den Berg;* 2) "Keizer Sigismund begunstigde zijn (namelijk Adolfs) mededinger." - Neen, de Keizer beleende *Adolf* den 24 Mei 1425. - 3) "Arnoud werd in 1433 in den rijksban gedaan" - neen, dit had plaats den 17 Julij 1481. - 4) "Frederic geeft in 1458 het verlei aan Gebhard den neef van Adolf" - neen, Sigismund had Gerhard (niet Gebhard) Hertog van Gulik, broederszoon van Adolf, den 13 September 1437 met het Hertogdom Gelre en Graafschap Zutphen beleend; dit deed ook Keizer Frederik in Julij 1442 en kort daarop zond Arnoud zijne gemagtigden op den rijksdag te Frankfort. - Deel IV. bl. 205. Arnoud *verkoopt* - neen *verpandt* - "ten overstaan van verscheiden Vorsten die den koop vrijwaren" - hiervan blijkt niets - "voor 92,000 gouden florijns" - neen voor 800,000 gouden Rijnsche guldens. -

Dat Adolf op het kapittel der Orde van het Guldenvlies tot eeuwige gevangenis veroordeeld en de handeling van zijn vader met Hertog Karel gewettigd werd,' zegt B. (verv. bl. 362); maar uit de procesverbalen van de vergaderingen der Orde door REIFFENBERG uitgegeven, blijkt alleen, dat Adolf, schoon gevangen, opgeroepen werd om het kapittel in Mei 1473 bij te wonen of zich daar te doen vertegenwoordigen; dat hij (natuurlijk) in gebreke bleef hieraan te voldoen, en dat dit bij besluit van het kapittel geconstateerd werd. Hij bleef Karels gevangene, maar niet volgens een vonnis van het kapittel, hetgeen ook niet behoefde; en behield zijn plaats en rang in de Orde tot aan zijnen dood. - Deze laatste aanmerking betreft ook deel IV. bl. 362, waar reg. 13 *Adolf* wel een drukfout zal zijn voor *Arnold;* - ald. bl. 229. 'Weldra werd Graaf Frederik in Meurs' enz. neen, dit had veel vroeger plaats, namelijk in 1472.

'Eindelijk moet ik u nog doen opmerken, dat de geslachtlijst door B. Deel V. bl. 192 medegedeeld, geheel foutief is. - De zaak was aldus:

'Het onderscheid is groot, en de redenering door B. op zijne genealogiën gebouwd, verliest dus haren grondslag: zoo ook op bl. 106.' - Dus verre de Heer I.A.N.

Wat er verder in de latere jaren geschreven is over de vroegere en latere Geschiedenis en regeering van Gelderland, is te vinden of vermeld in de *Bydragen* van den Heer NIJHOFF. Doch in het bijzonder moet ik, met ge-

noegen en dank, opmerkzaam maken op den vlijtigen en verdienstelijken arbeid van M[r]. G.A. DE MEESTER te Harderwijk: *De Staten van Gelderland, onder het licht der Geschiedenis:* 'waarover eene verhandeling in zeven afdeelingen, die achtereenvolgelijk in de *Nederl. Jaarboeken voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving*, Deel VIII tot XII (1845-1849) opgenomen zijn.' Z. NIJHOFF'S *Bijdragen* VII D. (3 st.) *Aankond.* bl. 117. - Jammer evenwel, dat dit doorwrocht en nuttig werk verspreid ligt in zeven stukken van vijf jaren van een kostbaar Tijdschrift - en dat althans dat Tijdschrift niet is dat van den Heer N., bepaaldelijk aan de Nederlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde gewijd.

Een schat van zaken tot de Geschiedenis van Oudheden van Gelderland (doch ook van zulke die tot de *Palts* betrekking hebben) is opgeteekend in 'ROBERTI KEUCHENII, *Scriptoris Arnhemiensis, Gelria illustrata, sive rerum in Gelria memorabilium, ut et civitatum, arcium, dominiorum, monumentorum, coenobiorum, pagorumque nobilium descriptio poëtico-historica* (etc.)' twee deelen of portefeuilles in folio-formaat, waarvan aan mij, in het j. 1825, de inzage beleefdelijk is vergund geweest door den toenmaligen Agent van Kerkelijke zaken, KEUCHENIUS in 's Gravenhage. - Over ROBERTUS KEUCHENIUS, den poëtico-historicus, in zijnen tijd een geacht Geleerde doch jong gestorven; kan men zien SAXE, *Onom.* P. V. p. 89, 90; HOEUFFT, *Parn. poët.* p. 188; en D.J. VAN LENNEP, *Ill. Athen. Amstel. memorab.* p. 155-157 en de Schrijvers bij hen aang. Z. ook BOUMAN, *Gesch. der Geldersche Hoogeschool*, IIe D. bl. 22. - De *Gelria illustrata* MS. is ook gezien door Prof. D.J. VAN LENNEP, die zegt p. 156: '*in quo opere historica equidem praeferenda censcam poëticis.*' - Onze Bibliotheek der Maatschappij van Nederl. Letterk. bezit er ook een afschrift van. Z. *Catal.* I[e] D. bl. 74.

Gelijk voor de Vereenigde Nederlanden in het algemeen, zoo mede in het bijzonder voor die van *Gelderland*, heeft de Bibliotheek der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, te Leiden, een niet onaanzienlijken voorraad van bouwstoffen; bruikbaarder dan die van andere welligt rijker verzamelingen, om dat van deze boekerij een zeer naauwkeurige *systematische* Catalogus voorhanden is, en de boeken zelve in het locaal in die orde gerangschikt zijn. Zoo zie men in dien Catalogus (*Leiden*, bij *Luchtmans*, 1847) over de Geschiedenis en Oudheden, het Staatsrecht en Staatsbestuur enz. der Vereenigde Nederlanden in het algemeen, IIe D. bl. 25-105 en bl. 569-587: en over *Gelderland* in het bijzonder, *ald.* bl. 109-117 en bl. 287 en v.

Utrecht. (Bladz. 244-248).

Over dit gewest heb ik tot aanvulling voornamelijk slechts te verwijzen naar de zorgvuldig bewerkte *Geschiedkundige beschouwing van het oude Handelsverkeer der stad Utrecht, van de vroegste tijden af tot aan de XIV^de Eeuw*, door J^r. M^r. H.M.A.J. VAN ASCH VAN WYCK, *Utr.* 1838-1842, drie stukken; en tot de rijke verzamelingen van bouwstoffen voor het oudere, in het *Archief voor Kerkelijke en Wereldsche Geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht*, uitgeg. door J.J. DODT *van Flensburg*, te *Utr.* 1838 en vervolgens, 10 Deelen in quarto; en voor het vroegere en latere beide, tot het *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht*, door en bij N. VAN DER MONDE, Utr. 1835-1843, jaarlijks één Deel; daarna, onder eenigzins weidscher titel, voortgezet door D^r. P.J. VERMEULEN, *Archivarius der Provincie*. Ik mag er bijvoegen den *Utrechtschen Volksalmanak* onder de kundige redactie van den Uitgever-zelf, L.E. BOSCH. - Veel meerdere vindt men genoemd in den *Catalogus* der Maatsch. v. Nederl. Letterk.

IIe D. bl. 144-150, en bl. 594. - Er ontbroekt nog, de verdienstelijke Academische Verhandeling *de Potestatis Civilis Episcoporum praecipue Trajectinorum in regno Francorum initiis atque incrementis*, van M. DE KOCK, *Traj. ad Rh.* 1838, pagg. 197, 8°. - Het merkwaardig *Verslag aangaande de Archieven der Provincie en der voormalige Vijf Kapittelen te Utrecht, gedaan aan de HH. Gedeputeerde Staten van dit Gewest*, door den *Archivarius*, D^{r}. P.J. VERMEULEN, Utr. 1850, 77 bl. gr. 8°. kon nog niet vermeld worden.

Overijssel. (Bladz. 248, 249.)

Ook hierover handelt, wat aangaat het geographische, de doorwrochte Academische Prijsverhandeling - waarvan men ook moet zeggen: *coup d'essai, coup de maître* - van den Heer J. VAN DOORNINCK (thans Archivarius der Provincie), *de antiquis Frisiae terminis;* van welke de Heer I.A.N. een goed verslag heeft gegeven in het Eerste Deel zijner *Bijdragen*, in de *Aankondigingen* enz. bl. 57-78. Ook onderscheidene verhandelingen in den *Overijsselschen Almanak voor Oudheid en Letteren*, 1826 en vervolgens; en wat er verder vermeld is in den aangeh. *Catal. der Maatsch. v. Nederl. Letterk.* IIe D. bl. 157-160 en 595. Ook nog de Diss. inaug. *de regimine Provinciae Transisalaniae*, L.B. 1817, van L. Grave VAN RECHTEREN EN LIMPURG, (in den *Index* van DODT'S *Repertorium* verkeerdelijk geplaatst op de L.)

Drenthe. (Bladz. 249.)

Hieromtrent heeft zich in de laatste jaren vooral verdienstelijk gemaakt de Archivarius der Provincie, J.S. MAGNIN, door zijn *Geschiedkundig Overzigt van de Besturen die, vóór de herstelling van Nederland in* 1814, *elkander in Drenthe zijn opgevolgd; - de voormalige Kloosters in Drenthe, geschiedkundig beschouwd;* enz. Ook zijn er Oud-

heid- en Geschiedkundige bijdragen in den Drentschen Volks-Almanak. Z. verder *Catal. Maatsch. v. Letterk.* IIe D. bl. 168, 169 en 596. - en nu zeg ik met BILDERDIJK: 'Zie voorts Groningen.'

Groningen. (Bladz. 250, v.)

Monumenta Groningana veteris acvi inedita, of Verzameling van onuitgegevene oude Charters en Stukken betreffende de Provincie Groningen (enz.) door M^r. R.K. DRIESSEN, te *Gron.* 1822-1830, vier stukken gr. 8°. - N. WESTENDORP, *Jaarboek van en voor de Provincie Groningen*, 2 stukken, *Gron.* 1829, 1832, gr. 8°; tot het j. 1493. - *Prof.* A. YPEY en M^r. H.O. FEITH, *Oudheden van het Goorecht en Groningen*, (enz.) Gron. 1836. zie I.A.N. in zijne *Bijdragen* I^e D. *Aankond.* bl. 113-127.) - Groninger Volks-Almanak, sedert 1837 - en andere in den *Catal. Bibl. Maatsch. v. Letterk.* IIe D. bl. 160-167 en bl. 596. - Voorts D^r. R. WESTERHOFF, *de Kwelderkwestie nader toegelicht*. Gron. 1844 (enz.)

Friesland. (Bladz. 251-256.)

BILDERDIJK vermeldt in dit werk niets van de oude Friesche verhalen van OCKO SCARLENSIS, VLYTARPIUS, en ANDREAS CORNELIUS, aangaande het Heidensche en mythische tijdperk der Friesche Geschiedenis. Intusschen heeft de Heer AREND een goed werk gedaan, met ook daarvan een kort overzicht te geven in zijne *Alg. Geschiedenis des Vaderlands*, I^e D. bl. 309-318. Hij zegt te recht, *bladz.* 308, 'dat hij meende aan zulk een overzicht een plaats te moeten inruimen, dewijl velen aan deze verhalen een onbepaald geloof gehecht hebben, en anderen daaraan niet volstrekt *alle* geschiedkundige waarheid, ofschoon in verdichtselen bedol-

ven, wilden betwisten[1]. Zij verdienen daarenboven, evenzeer opgenomen te worden in de Geschiedenis van Friesland, als de fabel- of heldeneeuwen der Hellenen in die van Griekenland.'

Hierboven bl. 109 had ik gezegd, over den beruchten vrijheidsbrief der Friezen, toegeschreven aan Karel den Groote, en in allen gevalle, 't zij dan gelegitimeerd of geadopteerd door Graaf Willem II als Roomsch Koning (z. bl. 154) nog iets te zullen bijvoegen. Liefst doe ik dit met de woorden van den geleerden Frieschen Geschiedvorscher HETTEMA, (wien ik reeds boven bl. 109 vermeldde) in een schrijven, aan mij van d. 23 November 1849.

'Omtrent het overzigt van BILD. over de Friesche zaken en over den vrijheidsbrief, weet ik niet beter te doen dan UEdnaar mijne Ms. Verh. over den Upstalboom [z. bl. 109] en naar die over de Friesche vrijheid, geplaatst in den Frieschen Volks-Almanak voor 1847, te verwijzen. Ik wil UEd. evenwel gaarne deze mijne algemeene beschouwing mededeelen.

'De Friezen hebben zich reeds vóór de Saksers aan Karel onderworpen, en het contract door de Saksers met Karel gemaakt (ik meen in 801) is, zoo ik onze oude Friesche wetten inzie, gemodeleerd op het toen reeds bestaande Friesche.

'De Friezen hebben Karel onder de voorwaarden, in die oude wetten te vinden, als hunnen Heer aangenomen. Hij mogt op zekere tijden zijne Gerentes of Graven daarnaar toe-

(1) Hierbij had nu vooral mogen vermeld worden het kunstig en *plausibol* pleidooi van M[r]. J. VAN LENNEP, ten voordeele van die verhalen en kronijken, in de *Bijdragen* van NIJHOFF, II[e] D. bl. 221-234, en waardoor M[r]. J.V.L. zich betoont niet min goed Advocaat dan Dichter en Geschiedkundige te zijn. Men vergel. ook M[r]. VAN DEN BERGH'S *Naderl. Volksoverleveringen*, en mijn kort verslag daarvan in het I[e] Deel derzelfde *Bijdragen*, in de *Aankond.* bl. 79, 80. Doch men zie ook BILDERDIJK in dit I[e] D. bl. 94, aant, en bl. 295, v.

zenden om de Huslocha en de boeten in te nemen en verder de onafgedane verschillen te behandelen, voor zoo verre zij dit niet onderling hadden kunnen doen. Dab tijdstip was, eenmaal, van Paschen tot Pinksteren, de Graaf moest dan van de zuidzijde inkomen O.F.W. II. § 1. Het Charterb. I, 136 heeft 'door het water Suitvinde genoemd' (d.i. de Zuidelijke bocht) bij Staveren, doch men lette er op, dat dit het Graafschap Staveren, en niet Oostergo en Westergo betrof: want de reis van daar naar Franeker wordt daar verder opgegeven en gaat zuidwaarts en waarom? in tegenoverstelling van de *nordera grimma Lerna*, de noordsche macht, de Noordkoning.

'Deze Graaf mocht niet in Friesland wonen; en de ambtenaren, zoo als de Schout, Azega en Frane, moesten Friezen zijn en hunnen eed voor den Koning, d.i. den Heer, den Keizer, eerst gezworen hebben, nadat zij eerst door het volk gekozen waren. Toen nu de Keizer zijne Graven zond, begonnen deze met ter tijd naar meer aanzien te streven en wilden meer regt, dan hun toekwam, uitoefenen: doch dit werd altijd door de Friezen zoo veel mogelijk te keer gegaan; en hetwelk het Graafschap Oostergo en Westergo - want dit zijn twee goën in één Graafschap - het langst heeft volgehouden; terwijl dat van Staveren, voor zooverre het toen door de Zuiderzee van het tegenwoordige West-Friesland was afgescheiden, doch te zamen het Graafschap Staveren uitmakende, zich vroeger meer genegen toonde en uit nood moest onderwerpen.

'BILD. schijnt dit verband niet gekend te hebben; want hij spreekt van *Stavorendeel*, dat nergens bekend is, of geweest is: het was wel een deel van het Graafschap Stavoren, waarin de stad Stavoren lag, waarnaar het schijnt genoemd te zijn geworden.

Het ontstaan der Zuiderzee schijnt aan dit gedeelte van dat Graafschap aanleiding gegeven te hebben om zich zoo veel mogelijk aan de Graven van Holland te onttrekken en zich nader aan Oostergo en Westergo aan te sluiten; doch

zij onderwierpen zich telkens wanneer de Graven hun een bezoek brachten[(1)].

'Omtrent den Giftbrief zie men de Verh. over de vrijheid der Friezen en vooral WIARDA daar aangehaald, die dit alles zeer uitvoerig behandeld heeft. De hulp die de Friezen aan Karel en den zijnen in de oorlogen bewezen hebben, hunne ligging met betrekking tot de invallen der Noormannen in Karels Rijk, hunne vroegste naauwe betrekkingen tot die Noormannen, schijnen veel te hebben bijgedragen om aan hen eene zoo vrije regeeringsvorm toe te staan.'

Doch om nog vollediger te zijn, en tevens blijk te geven van onpartijdigheid, voeg ik hier nog in het volgend opstel uit het Mengelwerk van de *Leeuwarder Courant*, d. 25 Junij 1833, aldaar geteekend v.H. Ik vond het onder mijnen *apparatus;* en den Schrijver ligtelijk gissende, vroeg ik M[r]. A. VAN HALMAEL J[r]., of hij er sedert ook ergens elders gebruik van gemaakt had; en of hij anders er ook tegen had, dat ik het nog in mijne Nalezingen opnam? Hij antwoordde mij (d. 16 October 1849): 'het bewuste stuk is nergens anders gedrukt, en zeker zou het mij zeer aangenaam zijn, indien gij het in uwe Nalezingen op het werk van B. geliefde op nieuw te doen afdrukken, wanneer gij het daartoe van genoegzaam belang keurt.' - Inmiddels is de kundige en vlijtige man overleden - en zij deze plaatsing tevens een gering blijk mijner hoogachting voor hem.

Waren ooit de Graven van Holland, rechtens Heeren van Friesland?

't Zal den Lezer bekend zijn, dat wij bereids in twee der Jaarboekjes, uitgegeven door het Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te weten: in die voor

(1) [Men zie ook nog de Verhandeling van den Heer HETTEMA: *het Graafschap Stavoren en dat van Westergo on Oostergo*, in den Frieschen Volks-Almanak van 1851.
H.W.T.]

1831 en 1833, aangevangen hebben een kort Overzicht van de geschiedenis van *Friesland* te leveren, hetgeen wij hopen allengskens voort te zetten, zoo de Hemel ons tijd en krachten geeft. In § 5 van het tweede tijdvak (*Jierb. f.* 1833, *XV, XVI*,) zeiden wij: dat het eene fabel is, dat de *Friezen* Keizer KAREL *den Grooten Rome* hebben helpen innemen; eene fabel, even valsch als de welbekende Bulle van dien Keizer en de daarin vervatte instelling van het Potestaatschap; dat evenwel die Bulle scheen versierd te zijn geworden vóór den tijd van den Graaf van *Holland*, WILLEM II, Roomsch-Koning, aan wien zij door de *Friezen* als een echt stuk is aangeboden geworden, en die haar, benevens de daarin vervatte voorrechten, bekrachtigd heeft. - En (voegden wij er bij) sedert die bekrachtiging, hebben de *Friezen* zich met recht (dunkt ons), ten einde hunne vrijheden staande te houden, op haar beroepen, ofschoon dan ook WILLEM den Brief van KAREL niet in den zijnen heeft laten invloeijen.

Wij konden dáár de bewijzen, voor hetgeen wij er stelden ten opzichte van het aanbieden der Bulle aan den Roomsch-Koning enz., niet geven, evenmin als wij die, voor eenige hoegenaamde andere stelling in ons Overzicht, aanbieden mochten. Dat ware met den aard en de bedoeling van ons Overzicht strijdig geweest. Hier echter willen wij dit met een enkel woord doen.

Wij beroepen ons dan, in de eerste plaats, op den kundigen en ijverigen VAN WIJN, in zijne *Bijvoegsels en Aanmerkingen op de Vaderlandsche Historie van* J. WAGENAAR, 1e stuk, bladz. 107 en volgende; en, in de tweede plaats, op den niet minder kundigen A. KLUIT, die, in zijne *Historie der Hollandsche Staatsregering, tot aan het jaar* 1795, Ve Deel, bladz. 52 en volgg., het, zoo niet zeker, toch hoogst waarschijnlijk gemaakt heeft, dat voorzegde Bulle is bekend geweest aan den Dichter en Geschiedschrijver MAERLANT, den tijdgenoot van den bekenden MELIS STOKE, (de eerste een *Vlaming*, de tweede een *Hollander*,) en alzoo vóór 1300 bestond.

De Bevestigingsbrief van den Roomsch-Koning is van het uiterste belang, omdat dezelve Roomsch-Koning ook Graaf van *Holland* was, en alzoo, in de eerstgenoemde waardigheid, zijne eigene rechten en aanspraken als Graaf van *Holland*, voor zooverre die niet met de Bulle van KAREL (of liever met het hem aangeboden - echt of onecht - stuk) overeenkwamen, te niet deed, zoo voor zich (natuurlijk) als voor zijne

opvolgers. Wij herhalen dus ook nu: sedert 1248 hebben de Graven van *Holland* geen het minste recht op de heerschappij over *Friesland* meer gehad, tenzij de *Friezen* hen, of een hunner, vrijwillig tot Potestaat hadden willen kiezen, of gekozen hebben.

Maar hoe brengt men dien Voorrechtsbrief van WILLEM overeen met den brief van SICKE SJAERDAMA, te vinden in de *Chronijck* van WINSEMIUS, fol. 169?

Wij mogten, eerstelijk, antwoorden: daar die brief een valsch stuk schijnt, is er geene overeenbrenging noodig; merkende wij echter aan: dat de valschheid van dat stuk niet volgt uit de jaarteekening bij WINSEMIUS, duysent twee hondert negen en dertich, - daar het, uit het op den anderen kant der aangehaalde bladzijde gestelde jaartal 1248, genoegzaam blijkt, dat *dertich*t eene drukfeil is en dat men *veertich* lezen moet; iets, dat (voor zooverre wij weten) tot nog toe door niemand, die van dezen brief gewag gemaakt heeft, is opgemerkt geworden; ook niet door den voortreflijken A. YPEY, in zijne *Geschiedenis der Nederlandsche Taal*, in 't onlangs uitgekomen *tweede* deel, bl. 318.

Ten tweede, vragen wij: kon de Roomsch-Koning den brief, op welken die van SJAERDAMA (zoo hij echt is) een antwoord is, niet geschreven hebben in de hoop dat de *Friezen*, schoon daartoe onverplicht, hem, door bemiddeling van SJAERDAMA, en behoudens vergoeding door hem aan dezen en aan zijne nakomelingen te schenken, vrijwillig tot hunnen Potestaat zouden aannemen?

Ten derde, vragen wij: kunnen beide brieven niet gezien hebben op de *Noord-Hollanders* of op eenigen hunner? - Deze *Noord-Hollanders* toch kon en mocht WILLEM als zijne onderdanen beschouwen, en daarbij rekenen, dat zijn Voorrechtsbrief alleen de *Friezen* tusschen het *Flie* en de *Lauwers* (of altoos slechts die *Friezen*, welke ten westen door het *Flie* begrensd werden,) betrof; en SJAERDAMA kon evenzeer die *Friezen*, als onder zijn Potestaatschap behoorende, aanmerken, daar zij toch van oudsher *Friezen* geweest waren, en der Hollandsche heerschappij zich niet onderwerpen wilden.

Maar vóór 1248? hoe is het daarmede?

Wilden wij de meening omhelzen van den uitmuntenden BILDERDIJK, dan zouden wij kunnen zeggen: dat, ofschoon de Bulle van KAREL *den Grooten* onecht is, de overleveringen toch genoegzaam bewijzen, dat die Vorst uitstekende voorrechten aan de *Friezen* verleend heeft; en zelfs, aller-

waarschijnlijkst, hun het recht, om zich door niemand te laten beheeren, dan door den genen dien zij zelve daartoe kozen, heeft toegekend; zie hem, in zijne *Geschiedenis des Vaderlands*, inzonderheid I, 88 en volgg. Maar dit behoeft niet en wij gelooven het niet. Wij ontkennen niet, gelijk BILDERDIJK zegt (I, 205) dat de *Friezen* doen, ('t geen hem trouwens zou te bewijzen staan,) dat *Friesland* van ouds door Graven is bestuurd geworden. Wij hebben integendeel, in ons Overzicht (*Jierb. f.* 1833, § 4, IX,) gezegd: dat het ons toescheen, dat ons tegenwoordig *Friesland*, waartoe toenmaals (naar onze meening) de beide *Stellingwerven* niet behoorden, door KAREL *den Grooten* in drie Graafschappen was verdeeld geworden; en wat wij daar, van de macht dier onderscheidene Graven, van hunnen onderlingen rang, en van hun onderworpen zijn aan éénen Hertog gezegd hebben, mag men, des verkiezende, nalezen. Maar die Graven waren geene Heeren van *Friesland*, gelijk de Hollandsche Graven het van *Holland* waren. Op zijn vroegst heeft in 863 (BILDERD., I, 191,) *Holland* zijnen eersten Graaf bekomen. Werd die Graaf (DIRK I) ook met *Friesland* tusschen het *Flie* en de *Lauwers* begiftigd of beleend? Om deze vraag met ja te beantwoorden, neemt BILDERDIJK, (wiens *Geschiedenis des Vaderlands* - alleen tot dit ons geschrijf aanleiding gegeven heeft,) zich op zijne aardrijkskundige *hypothesen* niet verlatende, zijne toevlucht tot zekeren Graaf GEROLF, die, in het jaar 839, van Keizer LODEWIJK *den Vromen* (bij hem LODEWIJK *de Godvruchtige* genoemd) goederen in *Westra-cha* (d.i. *Westergoo*, - wat wij aannemen willen,) verkregen had; en daar deze GEROLF ook vrij waarschijnlijk voor een der Graven van *Holland*, en voor een van de voorvaderen der latere Graven uit het Hollandsche Huis te houden is, hebben zijne nazaten dus altijd *Friesland* als het hunne beschouwd (I, 204 en 205.) Doch, zoo de waarschijnlijkheid voor zekerheid gelden kan, en zoo derhalve de Graven van *Holland* zich voor Heeren van *Friesland*, door erfrecht, gehouden hebben, (Graaf DIRK V wendde het over eenen anderen boeg, en zweeg van GEROLF,) moet die gift aan GEROLF toch rechtmatig geweest zijn; en dat zij dit geweest is, ontkennen wij. - Wij ontkennen het niet alleen, omdat dat wegschenken van Landen, of het beleenen van Grooten met Landen, welke aan niemand dan aan den Duitschen Keizer onmiddelijk onderworpen waren, (en die Keizer liet ze door zijne Graven slechts *besturen*,) strijdig met het Recht

der Natuur en der Volkeren is; - om dat het geheele Leenrecht eene uitvinding en aanmatiging der dwingelandij is, waarom ook de *Friezen*, in het algemeen, zich daaraan nooit hebben willen onderwerpen; - maar ook om dat het recht van KAREL *den Grooten*-zelven en dat van zijne Opvolgers, op *Friesland*, nooit iets anders geweest is dan een recht der overwinning (*jus victoriae*), gelijk BILDERDIJK dan ook eindelijk (I, 235,) te kennen geeft, dat het eigenlijk dat recht is, waarop zich de aanspraken der Graven van *Holland* gegrond hebben.

Maar eilieve! of ook soms *een gedeelte van Friesland* (ja, het mocht geheel *Friesland* zijn) door de Graven van *Holland* is veroverd geworden, ook vóór den tijd van WILLEM II; vernietigde dat veroveren, de grond van het recht der overwinning, het recht der overwonnenen van het hun opgelegde juk wederom af te werpen, zoo zij 't vermochten? Niemand zal ja zeggen durven - al waar het alleen om der gevolgen wille - of kunnen. Alzoo hadden van den tijd van KAREL *den Grooten*, die *Friesland* overwon, en daarop alléén zijn recht op *Friesland* grondde, af, de *Friezen* liet recht, van de hun opgedrongen heerschappij te verzaken, (meenen wij,) even als de *Grieken* die van den Despoot van *Constantinopolen*, en wij in 1813 dat van den nog grooteren Despoot NAPOLEON; 't geen te bewijzen was. -[(1)]

Er is, na het herstel des Vaderlands, en vooral ook na het herstel van de zelfstandigheid van Noord-Nederland, bij de Friezen een loffelijke geest ontwaakt, van *nationaliteit* voor hunne land-eigene Taal- en Letterkunde en vooral ook Geschiedenis en Oudheidkunde. Loffelijk ook vooral, omdat hij niet leidt tot bekrompen *provincialismus*, en niet te kort doet aan hunne (bij verre de meesten) vrijzinnige denkwijs en levendigen Staatsburgerzin als Nederlanders. Het Friesch Genootschap *collectif*, en velen van deszelfs leden, maken zich verdienstelijk, door afzonderlijk in het licht bezorgen van

(1) (De Heer V.H. merkt nog aan, dat hier bij BILD. bl. 255 *Juwo* (Dekama) moest zijn *Juw*, en dat B. George, den *Zoon* van Albrecht van Saxen, tot diens *Broeder* maakt, en van Hendrik, Albrechts Zoon en onmiddelijken opvolger, geene melding maakt.)

oudere werken, en door min of meer uitgewerkte verhandelingen in het Tijdschrift *de Vrije Fries* en de Friesche Jaarboekjes en Volks-Almanakken.

Voorts zie men wat de Bibliotheek der Maatschappij van Nederl. Letterkunde ten deze aanbiedt, in haar Catalogus II D. bl. 150-157 en bl. 594, 595.

Zeeland. (Bladz. 256-282.)

Met Zeeland ben ik minder gelukkig geweest, dan met Gelderland. Mijn doorkundige Vriend, wiens vrijmoedige critiek en, waar 't noodig was, terechtwijzing van B., ik had ingeroepen, ontschuldigde zich, wegens gebrek aan tijd bij veelvuldige bezigheden, en daartegen het uitgebreide van de taak. ‘Zes en twintig bladzijden druks; en wat staat er niet al op die bladzijden, in letters en in zaken! Bijna alle de punten, die duister en voor verschillende inzigten vatbaar zijn, worden er in aangeroerd; en hetgeen eigenlijk de moeilijkheid maakt, is het onbestemde van vele van B.'s redeneringen over een aantal Geographische, Historische en Politische punten, die meestal zonder tijdsorde of zigtbaar verband onder elkander behandeld zijn. Het zijn dan ook meer schetsen en *pro memoria's*, 't zij tot breedere mondelinge voordragt of tot nadere overweging, dan uitgewerkte punten. Zoo als het daar staat, valt er niet veel bij op te teekenen of tegen te spreken zonder telkens in opzettelijke behandeling van het aangegevene punt te treden.’ - Ik moet mij dan bepalen tot hetgeen ik vind in de meermalen aangehaalde Beoordeelingen van de HH. DE WIND en DRESSELHUIS.

Bladz. 257. ‘*Zeeland* is een bloot *nomen appellativum*, even als bergland’ (*enz.*)

Hiermede schijnt de Heer DRESSELHUIS, in den *Vriend des Vaderl.* VII D. (1833) bl. 295, zich te kunnen ver-

eenigen, mits er bij in aanmerking kome het verwante denkbeeld van *zieden, sale, zout* (wat uit zeewater bereid wordt); 'gelijk ook het *zoutzieden*, voorheen in *Zeeland* zoo sterk gedreven, eeuwen lang onder den naam van *sel-neering* bekend was.'

Bladz. 281, 282. ''t Leen van Zeeland - geen Graven van Walcheren meer.'

Ik kan hier slechts in het algemeen verwijzen naar de zorgvuldige ontwikkeling dezer stellingen door den Heer DRESSELHUIS, in den *Vriend d. Vaderl.* 1833 bl. 861-868; (alwaar ook nog over *Sunnemere* en *Fortrappe* - bov. bl. 124, v.) Doch men z. ook DE WIND, in de *Letteroef.* 1833. bl. 390.

Bladz. 281. r. 11. v. ond. 'Kluit deraisonneert hier.'

Elk wie er belang in stelt, de verwikkelde middeleeuwsche leenbetrekkingen van Zeeland met Vlaanderen, Holland, enz. na te gaan, maakt dankbaar gebruik van KLUIT'S doorwrochten arbeid in zijne beide *Excursus* bij de *Hist. Crit. Com. Holl. et Zeel.* T. I. Exc. IV. *de Walacriae infeudatione* (p. 56-69) en vooral Exc. VII. cle *nexu feudali inter Flandriam* [*et Holl.*] *et Zelandiam* (p. 100-394), (terwijl aan KLUIT voorgearbeid was door P. PAULUS, *Diss. de origine, progressu et solutione nexus feudalis Flandriam inter et Zelandiam.* Lugd. Bat. 1775). Zoo mede BILD., gelijk uit menige aanhaling blijkt. Een scherpe uitval van B. tegen KLUIT moge onhoffelijk zijn; doch men moet in het oog houden, dat B. geen leerling van KLUIT was, maar van PESTEL, tusschen wien en wiens *intime* school aemulatie - ja wel iets meer - bestond tegen KLUIT, die in 1779 naar Leiden beroepen was, 'ter bekleeding van den nieuw opgerigten leerstoel der Vaderlandsche Oud-

heden en Geschiedenis, in 't bijzonder der Diplomatische, voor de Vereenigde Nederlanden'[(1)]. PESTEL, sedert 1763 hier het *Jus Publicum* onderwijzende en, gelijk menige grondig bewerkte Academische Verhandeling sedert dat jaar aantoont, het Nederlandsche Staatsrecht (in onscheidbaar verband met de Staatkundige Geschiedenis) geenzins verwaarloozende, moest natuurlijk het toewijzen van dat bijzonder vak aan KLUIT, aanmerken als een *demembrement* en *defalcatie* van zijn terrein. BILDERDIJK zegt ook ergens, de lessen van KLUIT niet gehoord te hebben. KLUIT, hoe geleerd en ijverig ook, was geen Jurist: BILDERDIJK had onder PESTEL bijzonder ook het leenrecht vlijtig beoefend. Ook na en ondanks de aankomst van KLUIT, gaf PESTEL het Vaderlandsche Staatsrecht geenzins op: getuige zijne voor dien tijd hoogst verdienstelijke *Commentarii de Republica Batava*[(2)], en verscheidene Academische verhandelingen. Weshalve het zooveel te noodiger is, bij de veelvuldige, veelal zeer uitgewerkte *Dissertatiën* over de vroegere en latere Nederlandsche

(1) SIEGENB. *Gesch. d. Leids. Hoogesch.* D. II. T. en B. bl. 222. - *Hier* zegt S. 'geroepen in 1779:' In de eigenlijke Geschiedenis, D. I. bl. 316, brengt hij dit beroep tot 1778. Namelijk: KLUIT, - zijne intreê-oratie houdende d. 18 Januarij 1779, was zeker *beroepen* in 1778, ofschoon hij eerst in 1779 begon te *doceren*.

(2) Om deze, - nog steeds van belang voor de kennis van den algemeenen Staat en dien der bijzondere gewesten aan het einde der oud-Nederlandsche Republiek - volledig te hebben, moet men alle drie de uitgaven vereenigen: die van 1782; de *Brevis expositio Reipublicae Batavae*, 1789; waarin deze zeer verkort, doch aangevuld door de belangrijke tusschenjaren; en de derde zeer uitgebreide (zekerlijk uit het voormalig *dictaat*), na PESTELS afzetting, 1795, drie deelen, en toch niet volledige, want ze blijft steken ten einde van *Zeeland*. - Het was dan ook in dat jaar van omwenteling en van versmaden van al het oude, een zonderlinge inval en voor den uitgever eene ongelukkige speculatie!

Staatsgesteldheid en Staatsrecht, aan de Leidsche Academie, te onderscheiden, welke uit de *resp.* scholen van PESTEL en van KLUIT zijn. Gelukkig, dat dit zeer gemaklijk te onderkennen is; alzoo KLUIT zelf, kort voor zijn treurig omkomen, eene lijst van al de Academische Dissertatiën, die hij erkende als onder zijne leiding en in zijnen geest geschreven, in druk gegeven heeft in den *Recensent o.d. Rec.* 1806, bl. 553-556; welke lijst nu mede te vinden is in NIJHOFF'S *Bijdragen*, D. II. bl. 196-200.

Over *Zeeland* in het algemeen, en deszelfs bijzondere deelen, zie men de literatuur in den *Catalogus van de Bibl. der Maatsch. v. Nederl. Letterk.* II. bl. 139-144 en 593.

Brabant [en *Antwerpen*] (bl. 282-286), *Limburg, Luxemburg, Artois* (bl. 287), *Namen, Luikerland* (bl. 288).

Over al deze gewesten heb ik slechts (gelijk ik bij de vorige gedaan heb) de literatuur op te geven uit het Geschiedkundig gedeelte van de Bibliotheek der Maatschappij van Nederl. Letterkunde.

Men zie dan in dien Catalogus, over *Braband*, inzonderheid *Noordbraband*, Deel II. bl. 106-109, 587 v. - [Over *Drenthe*, bl. 168, 169.] - Over Nederl. *Limburg*, bl. 170, 596 v. - Over Belgisch *Limburg*, bl. 600. - Over de Belgische Nederlanden in het algemeen, bl. 175-177, 596. - Over *Zuid-Braband* en *Antwerpen*, bl. 177 v. 598. - Over *Vlaanderen*, bl. 179-182, 599 v. - Over *Henegouwen*, bl. 182. - Over *Luik*, bl. 183.

Doch neen! - Eerst onder het schrijven dezer Nalezingen heb ik ter hand genomen de *Aloude Geschiedenis der Belgen of Nederduitschers*, door Mr. P. BLOMMAERT, uitgegeven te Gent, 1849, VIII. en 450 bladz. gr. 8°; en dit werk zoo belangrijk bevonden, vooral ook voor hetgene

als algemeene inleiding der Nederlandsche Geschiedenis door BILDERDIJK in de daad te kort behandeld was, dat ik mij gehouden rekene de aandacht der Noord-Nederlandsche beoefenaars en beminnaars onzer Lands- en Volksgeschiedenis met aandrang op dit kortbondig werk te vestigen. Vooral ook op hetgeene zij hier bl. 50-99 zullen vinden 'over de Oud-Nederduitsche volkerschappen, en de landverdeeling onder de Romeinen en vóór en tijdens de Kaerlingen'; - en op bl. 425-446 over de bijzondere gewesten van *Henegouwen, Braband, Namen, Luxemburg, Limburg, Luik* en *Gelderen* (Kleve en Gulick), *Holland, Vlaanderen*, zeer tot aanvulling strekkende van B.'s karig bescheid over de Zuid-Nederlandsche.

Hiermede is dit Eerste Deel in zoo ver afgehandeld; doch terwijl de druk, eindelijk eenmaal aangevangen, wegens onderscheidene niet geheel van mij afkomende belemmeringen langzaam voortgaat, heb ik aanleiding gekregen tot eene *na-Nalezing* van het reeds geschrevene en gedrukte; en liever dan met de uitgave daarvan te wachten tot het einde van al de nadere Bijvoegselen op de XII Deelen, geve ik ze hier vooraf; daarbij invlechtende, gemerkt met ( ), een paar nadere, mij nog voorgekomene aanmerkingen bij den text van B. zelf.

Derhalve -

Hierboven (D. XIII) bl. 78. reg. 19, achter 'af:' - *claudatur parenthesis!*

Bl. 82. reg. 2 v. onder. 'wijdloopige aanmerkingen op een gedeelte daarvan.'

Ik heb die naderhand nog nagegaan, of ik er iets uit bijbrengen kon - doch ik vond slechts allerlei berispingen en uitvallen, van luttel of geen historische beteekenis.

Bladz. 88. ond. aan: 'eene prijsvraag - ondergaan had.'

Eene prijsstof van gelijken aart is door de Tweede Klasse van het Kon. Nederl. Instituut in 1822, en daarna herhaaldelijk opgegeven; doch is niet, of niet ten genoege, beantwoord. Zie het *Verslag van de openbare Vergadering der Tweede Klasse van het K.N.I.* 13 Nov. 1828. bl. 20 en v.

Bl. 90. r. 2, 3. 'Oproeping.'

Waaraan, gelijk de Heer V.D. B. mij betuigt, door niemand gehoor is verleend[(1)].

Bladz. 94. 'Janssen's Redevoering:'

Thans op nieuw afgedrukt in NIJHOFF'S *Bijdragen* D. VIII. 1ste St. bl. 5-26[(2)].

(1) Met blijdschap ontfing ik dan, dit reeds ter drukpers afgegeven zijnde: '*Prospectus en voorwaarden van inteekening op een werk, getiteld:* Handboek der middel-Nederlandsche Geographie, naar de bronnen bewerkt door Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, *uit te geven door* E.J. Brill *te Leyden*.'

(2) De geachte Redevoerer begaat een' kleinen bibliographischen misslag, door in zijn Voorberigt (*ald.* bl. 3) te zeggen, dat zijne Redevoering ongenomen was in, en nu herdrukt werd uit, 'het *Jaarboek* der *Tweede Klasse* van het Kon. Ned. Instituut.' Zoodanig Jaarboek toch bestaat niet; maar van wege het geheele Instituut wordt nu jaarlijks één collectief Jaarboek opgemaakt en in openbaren druk uitgegeven; doch van wege de onverdiende en onbegrijpelijke onbelangstelling van het Vaderlandsche Publiek jegens de Koninglijk-Vaderlandsche Inrigting, weinig verkocht; en het is alzoo nuttig voor de Wetenschap, dat dit belangrijk opstel straks weder uitgegeven werd in een meer gelezen werk.
Nog vreemder is het, dat de geleerde Uitgever der *Bijdragen*, zelf medelid der Tweede Klasse van het Instituut, deze vergissing van den Heer J. niet opgemerkt heeft!

(Bilderdijk, I D. bl. 24. 'gelukkig Holland - meê te verzinken.'

Klachten over het te vroeg bedijken werden reeds geuit in de zestiende, en herhaald in de zeventiende en achttiende eeuw. In de quaestie zelve kan ik mij geenzins inlaten, en wilde hier slechts aanhalen D'ESCURY, *Hollands roem* VI D. 2 St. bl. 624 en V. en S. DE WIND, in den *Zeeuwschen Volks-Almanak* 1838, bl. 98-101.)

Bladz. 99. r. 8. 'De Cimbrische Vloed.'

Vergelijk ook de *Kimbren en hunne lotgevallen* door J.M. SCHRANT, te *Leiden*, 1850. 113 bl. in klein 8° (en daarover het verslag van Dr. J.T. BERGMAN in den *Alg. Kunst en Letterbode* 1851. N°. 3).

Ald. 'de gracht van *Otto*.'

Deze gracht, onlangs geschiedkundig gedempt door de Heeren DE BAST en DRESSELHUIS, is hersteld door de H.H. WARNKÖNIG en DE WIND. Zie dezes *Verhandeling over het Leen van het Graafschap Holland* (aangeh. boven bl. 156) bladz. 38 aant. Ook BLOMMAERT heeft die gracht; *Al. Gesch.* bl. 422.

Ald. r. 4 v. onder, vóór '*Bl.*' in te voegen

Bladz. 100. aant. I. r. 8. 'voor den kenner,' l. tot de kennis.

(Bild. bladz. 30. Kaninefaten. - Bladz. 231. Kaninesati.

Duinzaten. Zie B.'s aanteekeningen op de *Gedichten* van JOH. ANTONIDES V.D. GOES; *Leiden*, 1836. bl. 14).

Bladz. 101. '*Nehalennia*.'

Eene menigte citaten over haar zijn verzameld te vinden bij AREND, *Algem. Gesch. d. Vaderl.* I. bl. 229.

Ald. reg. 13. v. ond. ‘bl. 96’ - lees: bl. 95 en 96; en voeg er bij, Janssen's aangeh. *Redevoering*.

Bladz. 107 bij Bild. D. I. bl. 62, 63: *de Warners*.

De Warners, en met hen hunne wetten, zijn uit het aan Leiden palend *Warmond* naar het land van *Voorne* verplaatst; door BIRNBAUM in een geleerde Verhandeling *über einige noch unbenützte Hülfmittel zur Auslegung der Carolina, nebst Beiträge zur Geschichte ihrer Entstehung*, in het *neues Archiv des Criminalrechts*. B. XII. S. 419: en zegt hij S. 420: ‘*Nach meiner Ansicht gehört darum auch die* Lex Werinorum *den früheren Bewohneren des Landes von Voorne an*.’ - Van de *Lex Angliorum* et Werinorum *hoc est Thuringorum*, heeft onlangs mijn Ambtgenoot en vriend J. DE WAL eene nieuwe critische uitgave ‘*in discipulorum usum*’ bezorgd, nevens die van de *Lex Frisionum*, Amst. et Lugd. Bat. 1850. pag. 48-58.(1)

(Bilderdijk, D. I. bladz. 51, 57. *'t Woud zonder genade*.’

Eene oude historische overlevering, naar 't schijnt, die men niet recht weet t' huis te brengen en toch niet wil opgeven. BILD. plaatst, als men ziet, stellig dit woud in Vlaanderen. De Heer NYHOFF in zijne *Beschouwing der omstreken van Arnhem*, bl. 144 (5de druk 1836) wilde hiertoe betrekkelijk maken het ‘Onzalige bosch’ achter Dieren op de Veluwe. De Heer D'ESCURY, *Holl. Roem*, D. VI. bl. 570 zoekt het in het ‘Schakenbosch,’ bij of onder Voorburg (nabij den Haag). Doch hij grondt zich enkel op MERULA *over de Wildernissen* bl. 49; en wie MERULA naziet, zal bemerken hoe los en onbestemd bij

(1) (- en gelijktijdig of even later, van de *Lex Frisionum*, de Heer HETTEMA, in de *oude Friesche Wetten*. D. II. 2 St. (*Leeuw.* 1851.) bl. 331-378.)

hem de traditie, of wel opinie van anderen, en zijne eigen argumentatie is. Dus ik zeer genegen ben om met WAGENAAR, D. I. bl. 249, en VAN LOON, *Al. Hist.* I. 215, wien hij aanhaalt, de verhalen van 'het Wilde Woud zonder Genade' voorloopig onder de *verdichtsels* te rangschikken.)

(Bild. bladz. 94. 'Karel de Groote.'

Ik heb mij zorgvuldig gewacht, mij in de literatuur over dezen waarlijk grooten, mythisch-heroïsch-historischen Vorst, in te laten: doch ik mag niet nalaten te vermelden, de *Proeve eener Lofrede op Karel den Grooten*, door M^{r}. G.W. VREEDE; omdat die verscholen ligt in mijne groote en gevariëerde verzameling, *Mnemosyne*, D. XVIII. (8° der Tweede reeks) 1828.)

Bladz. 112. Aant. I. r. 1. 'Deze opheldering is geschied.'

O ja, maar het was door een dwaallicht. Doch hierover - om niet nog meer te brokkelen - hieronder bij bl. 126 (BILD. bl. 207) - z. straks bl. 206, 207.

Bladz. 118. 'De *Salische Wetten*.'

Latere literatuur tot 1846 toe (dus ook G. WAITZ, *das alte Recht der Salischen Franken*, Kiel, 1846) wordt opgegeven door D^{r}. JULIUS GRIMM, in zijn merkwaardig boekje: *de Historia legis Salicae*, Bonn 1848, pag. 44, 8°, mij gedienstig aangewezen door mijn' geachten ambtgenoot en vriend DE WAL. Nog later is, de *Lex Salica, herausgegeben von* JOHANNES MERKEL *mit einer Vorrede* (over de Malbergsche Glossen, 88 bladz.) von JACOB GRIMM, Berl. 1850, gr. 8°. Kritische uitgave, doch in afwachting van die komen moet van PERTZ, in de *Monumenta Germanica*.

Bladz. 119. '*Montesquieu*.'

(Bij de aanhaling uit DE WIND achter aan te voegen): 'de uitval dien de Heer D.W. daarop volgen laat tegen B.'s uitval tegen *Hendrik* IV als "heerschzuchtig," is misschien wat te gestreng. Hendrik's, eerst na zijnen dood openbaar geworden plan van ligue tegen het Oostenrijksche Huis, moest toch van zelf, hij welslagen, hem evenzeer, ja nog meer, tot Oppervorst van Europa en der Aarde maken, als *Napoleon* zich immer kon voorstellen. Want H. had noch in Rusland, noch in Engeland, dat tegenwicht te vinden, waaronder N. eindelijk bezweek.'

BILBERDIJK'S uitvalletje hier (D. I. bl. 136) tegen MONTESQUIEU, is honigzoet in vergelijking met den barschen heftigen uitval in zijn' PESTEL, bl. 17, die eindigt met den liefelijken wensch: 'de vereenigde vloek des menschdoms ruste op den naam van dien Helgeest en die hem gelijken.'

Bladz. 126. (bij bild. bl. 207) 'over *Durfos* bij het Tweede Deel.'

Want aldaar, bladz. 9 en 319, had B. zich over den zamenhang van *Durfos* en *Dordrecht*, wat plaats en naam betreft, stellig uitgelaten. Doch alzoo hij aan het einde van dit I^e^ Deel *Dordrecht* reeds vermeldt; en ik reeds hier over de plaats uit de Chronijk van *St. Bavo* te Gent, waaruit men de oudheid van Dordt bewijzen wil, gesproken en nog meer er over te zeggen heb - en ik niet weet, wanneer ik deze nadere Aanteekeningen zal kunnen vervolgen - wil ik liever de geheele zaak hier op- en bijëen-vatten.

Derhalve 1°) eerst wat *Durfos* betreft: want *a*. dit zou aan Dordt voorafgegaan zijn; en *b*. dit kan, naar mij dunkt, spoedig afgehandeld worden. Immers, hoe gaarne

ook de geleerde Dortenaars en Dordtbeschrijvers, SMITS en SCHOTEL (D. I. bl. 175-178), hier met BILDERDIJK'S *appui* der reeds zeer oude gissingen hun profijt wilden doen, zijn zij toch te waarheidlievend, om niet eindelijk er bij te voegen (bl. 178): ‘Latere en opzettelijke nasporingen naar dit twijfelachtige punt in onze Vaderlandsche Geschiedenis hebben tot geheel andere uitkomsten geleid. VAN BOLHUIS... wederlegt onzes bedunkens, ten volle de stellingen van WAGENAAR en BILDERDIJK;’ en geven zij dan verder een kort uittreksel uit de verhandeling van J.H. VAN BOLHUIS: *Heette Dordrecht vroeger* Durfos? in NIJHOFF'S *Bijdragen* D. I. (1835); onveranderd opgenomen in zijn' *Verspreide Letterarbeid*, Utrecht, 1846. bl. 298-308. En in de daad houde ik door zijne wederlegging de zaak voor uitgemaakt en de gissing voor het vervolg opgeruimd[(1)].

Wat betreft 2°) de oudheid en oorsprong van *Dordrecht:* hiermede laat ik mij niet verder in dan tot *opruiming* van het oudste spoor van het bestaan der geboortestad,’ dat de Heeren S. en S. meenen - bepaaldelijk de Heer SMITS meent - gevonden te hebben in de *Chronica Castri et Coenobii Bavonis Gandensis*, op het jaar 837, alwaar ‘gewag wordt gemaakt van een togt der *Noormannen*, op welken zij, na in Walcheren geland te zijn, *Antwerpen, Witlam* en *Dordtrecht* verwoestten.’ Bl. 174, 175. - En hier moot ik mij zelven beschuldigen van onachtzaamheid, in zoo ver ik, boven bl. 111, 112, van dien

(1) In het algemeen acht ik in onze Geschiedkunde het aanwijzen en opruimen van dwalingen, niet minder noodig en verdienstelijk, dan het ontdekken en aan den dag brengen van nieuwe feiten. ‘Negative aanwinsten voor de Geschiedkunde,’ noemt ze zeer eigenaardig de Heer JANSSEN, in NIJHOFF'S *Bijdragen*, D. VIII. St. I. bl. 16, alwaar hij een merkwaardig voorbeeld er van bijbrengt.

rooftocht sprekende en over de lezing van *Dordracum* of *Dorestatum* in de gemelde Chronijk, alleen gebruik maakte van het geschrevene door den Heer SMITS in de *Bijdragen t.B. en M. kennis*, 1833, en zijne nadere inlichtingen, in November 1849 en September 1850 mij per brief beleefdelijk gegeven; doch verzuimde er op na te zien de eigenlijke *Beschrijving van Dordrecht*, wier Eerste Deel reeds in 1844 voltooid was. Want dan zou ik hier, en vooral bov. bl. 159, sprekende over den ouderdom en waarde der Baafsch-Gentsche Chronijk, *gereleveerd* hebben, wat er staat in die *Beschr. v. Dordr.* I. bl. 175: 'de Commissie van Geleerden, aan welke de uitgave der ongedrukte belangrijke Belgische Archieven is opgedragen, heeft *Dordracum* en niet *Dorestatum* gelezen, blijkens hare uitgave van het *Chronicon;*' en bladz. 186: de Kronijk eindigt met het jaar 1152, en is, volgens het gevoelen der Belgische Commissie, nog in het laatst dier eeuw opgesteld, ofschoon het bewaarde afschrift van de XVe eeuw is. Men vindt een uitvoerig verslag nopens hetzelve in *Compte rendu des séances de la commission royale d'Hist.* 1835. en in den *Messager des Sciences et des Arts*. p. 421.'

Dit schreven de Heeren S. en S. in 1843 of 1844, toen de Chronijk in 1837 reeds uitgegeven was (z. bov. bl. 158). Doch nu vergunne men mij, minder er aan te hechten, wat 'eene Commissie' - vroeger, in de beide werken door hen aangehaald, - er van zeide, dan wat het Lid dat de uitgave bewerkstelligd had, over het stuk oordeelt: en dit oordeel, dat zonder te onderscheiden tusschen *opstel* en *afschrift*, de Chronijk terug zet tot in de XVe eeuw, heb ik boven bl. 159 woordelijk opgenomen. Dáár evenwel gold het de autoriteit der Chronijk, waar ze op het j. 863, melding maakt van *Holland:* - wat betreft de lezing, op het j. 837, van *Dordracum* of *Dorestadum*, geve

ik, na de uitgave door DE SMET bezorgd, en het *fac-simile* van de plaats der Chronijk, door wijlen den Heer WILLEMS gedienstig verstrekt, door mij boven bl. 112 vermeld (en wat reeds vroeger in de *Beschr. van Dordt*, Deel I bij bl. 186 *gefacsimileerd* uitgegeven was), gaaf en volkomen toe, dat er gedrukt moest worden, gelijk er geschreven staat, en dat in het MS. staat *Dordracum* en niet *Dorestadum*.

En evenwel zeide ik, *Na-Nal.* bij bl. 112 (zie hier bl. 202) dat die, den Heeren Dortenaren zoo gewenschte en zoo aangename opheldering, slechts 'een dwaallicht geweest was.'

Namelijk: de lezing *Dordracum* is de *echte* authentieke, naar de *uitwendige* kritiek: maar het is daarom nog niet de *ware* lezing. Want nu komt de *inwendige* kritiek, werpt *Dordracum* uit, en zet *Dorestatum* in de plaats.

Immers, de Baafsch-Gentsche Chronijk neemt veelal woordelijk over uit de *Annales* van SIGEBERTUS GEMBLACENSIS (*de Gemblours*)[(1)], en zoo ook te dezer plaatse. *Atqui*, op de corresponderende plaats bij SIGEBERTUS, in de *Rerum Germanicarum Scriptores* verzameld en uitgegeven door PISTORIUS, en wederom door STRUVIUS, staat *Dorestadum*, zonder eenige *varians lectio* van *Dordracum*.

Dit bracht mij terstond tot het vermoeden, dat de Gentsche - het zij dan schrijver of kopyïst der Kronijk - (en het zij in de 12e of in de 15e eeuw) - wien het bloeijende *Dordrecht* even bekend, als het lang vervallen *Duurstede* onbekend was; - en het zij argeloos en in gedachten, of wel uit de bij halfkundigen gewone emendatiezucht van wat men niet verstaat - voor *Dorestadum* geschreven had *Dordracum*. Ik deelde dit vermoeden mede aan Mr. S. DE WIND (wien de HH. S. en S. even

(1) Hij stierf in 1113. Men zie over hem FOPPENS *in v.* (op de S.) en SAXE, *Onom.* T. II enz.

gaarn als ik, voor kundig, oordeelkundig en bezadigd, en in dezen geheel onbevangen, zullen erkennen) en ik had het genoegen dat hij, bij brief van 12 October 1850, met mijne meening niet slechts instemde, maar ook met nieuwe redenen mij er in versterkte.

Doch ook mijzelven, de zaak nog hooger opsporende, is het gebleken, dat SIGEBERTUS, door den Baafschen Kronijkist nagevolgd, zelf in blijkbaar verband stond - hetzij rechtstreeks, of door een, mij nog niet verschenen tusschen-Kronykist (zie PERTZ p. 340) - met de alleroudste en hier gelijktijdige bron, in het *Incerti auctoris Chronicon*, eerst uitgegeven door P. PITHOEUS, *Annalium et Historiae Francorum ab anno Christi* DCCVIII *ad annum* DCCCCXC *scriptores coaetanei* XII, Paris. (1589) - door MARQU. FREHERUS gedoopt *Annales Fuldenses*, en nu door PERTZ aan 't licht gebracht als ERHARDI *Annales Fuldenses*. Aldaar, bij PERTZ, *Monum. Germ. Histor.* T. I. p. 360, 361, vindt men het verwoesten door de Noormannen van *Antwerpen, Witlam* en *Dorestadum*, en de eenige *varians lectio* daarop, *Dorestatum*. (Men zie over de *Annales Fuldenses*, PERTZ T. I. p. 336-342).

Heb ik aldus de geleerde Dordtenaren moeten bedroeven, door hunne geboortestad niet zoo oud te verklaren als het j. 835 - en wie weet hoe jong ze nu wordt - ik kan hen troosten met de verklaring dat de *Dordsche* Maagd de gepersonifiëerde *Wijsheid* is. Niet, dat *ik* dit zeg, maar er zijn twee getuigen voor:

Palladis arx Heberi dialecto Dorda *vocatur*,
Hinc Belgis Dord *est Batavûm Caput; atque reservat*
Urbs sibi Palladium -

zegt de Dordtsche Rector (*Gymnasiarcha*) SAM. MUNKERUS[(1)]

(1) Onbekend bij SAXE en bij JÖCHER: doch wijlen mijn vlijtige Vader had bij zijn JÖCHER aangeteekend: VROLIKHERT, *Vlissingsche Kerkhemel* bl. 367, en BROEKHUSII *Poëm.* p. 113. De eerste vermeldt dat S.M. den 26 Augustus 1097 tot Rector der Latijnsche scholen te Dordrecht aangesteld werd. 'Hij was een Friesch, en had eerst te Utregt, daarna te Gouda, en laatst te Leeuwarden onderwezen.' In het laatst van November 1697 deed hij te Dordrecht zijne Intreê-oratie *de Literarum, tum in pace, tum in bello, necessitate* (zeer wel gekozen stof: men was toen in oorlog met Frankrijk, maar onderhandelde te *Rijswijk*). Hij kan slechts kort gefungeerd hebben, want reeds d. 8 October 1700 werd 'de beroemde letterheld JOH. JENS zijn opvolger.' (VROLIKH. ald.) Inmiddels had hij den 21 Januarij 1700 (als of toen de eeuw gesloten was) zijn hof gemaakt bij de Dordsche Burgemeesters met de brochure in mijn tekst vermeld. - BROEKHUS. *Poëm.* p. 113, 114, is een huwlijksvers voor S.M. doch zonder melding van jaartal, noch ook van den naam der bruid. Al wat over hem te vinden is, zal D[o]. D[r]. SCHOTEL wel eens opzoeken en vermelden.

en DIRK HERINGA vertaalt het aldus:

In oud' Hebreeuwsche Taal is DORDA wijsheids Woonplaats: Hierom hied DORD hij ons ook Neerlands oudste Hoofd-stad Die het Palladium bewaardt in haare MAAGD[(1)]

(1) *Festivitas XVII a Salute parta* (etc.) *Cal. Jan. representata a* SAMUELE MUNKERO *Gymnasiarcha* (eene mythologisch-allegorische plaat, waarop de Dordtsche Maagd met het Pallas-beeldje op de hand, met duistere verklaring in Latijnsch Dicht, en een *Carmen saeculare* en *Coronis*, 8 pag. 4°.) en *Onderhoud tusschen* Philomusus *en* Philopragmon *over Prent en Gedigt van den Geleerden en Beroemden Heer* SAMUEL MUNKERUS *op 't jubeljaar* 1700 *Na de Geboorte onzes Heilands, als ook omtrent de stigtinge van d'aloude Bataviersche Moeder-Stad* Dordrecht, *Opgestelt door* DIRK HERINGA[(*)]

(*) Den breedsprakigen titel heb ik geheel afgeschreven, met al de onnutte kapitale letters; doch zie geen kans om de elfderlet verscheidenheid van letterdruk, en de *epigraphische* indeeling in 16 regels, hier weder te geven.

, 24 bladz. 4°. (beide zonder melding van druk, plaats of drukker, doch naar 't schijnt, bijéén behoorende, en denklijk wel gedrukt te Dordrecht in 1700).

(*) Den breedsprakigen titel heb ik geheel afgeschreven, met al de onnutte kapitale letters; doch zie geen kans om de elfderlet verscheidenheid van letterdruk, en de *epigraphische* indeeling in 16 regels, hier weder te geven.

De geleerde Dordbeschrijvers zwijgen geheel van deze Hebreeuwsche naamsafleiding. Misschien versmaden ze die wel met de andere onnutte geleerdheid, waarvan ze in 't algemeen spreken bl. 217: maar onder die 'oude, vergetene autheuren' behoorde toch wel de geleerde Rector S.M. niet. Wat betreft hunne eigen afleiding en verklaring van den naam hunner stad, spijt het mij van hen te moeten verschillen. Doch het is een niet minder geleerde Dordtenaar, met wien ik instem, JANUS RUTGERSIUS: wien zij geen recht doen; in wiens gevoelen, ik het *simplex sigillum veri* vind; al zeg ik niet zoo schamper - met hem (tegen hen): - '*quod* Drecht *interpretantur* Forum, *ingens patriae linguae ignorantia est*.'

Doch ik voorbehoude mij, dit elders te ontwikkelen; thans mag ik den Lezer en mij zelven hierbij niet langer ophouden.

Bladz. 144 r. 10. 'Kap. XXIV.'

Lastige en zinstorende drukfout: men leze XXVI. (twee regels vroeger en later is XXIV goed).

Bladz. 152. r. 8: '*Catalogus bon. Eccl. Ultraj.*'

Mijn geleerde vriend VAN DEN BERGH, door gedienstigheid van den Utrechtschen Archivarius VERMEULEN een naauwkeurig afschrift van dezen *Catalogus* gekregen, en dit zorgvuldig nagegaan hebbende, is van oordeel, dat die lijst van niet vroeger dan de *tiende* eeuw kan zijn.

Bladz. 163. (Teisterbant).

Over de ligging, grootte en grenzen van het aloude Graafschap Teisterbant, z. nu ook Mr. E.D. RINK, *Beschr. der stad Tiel*, 1836, bl. 7 en 8.

(Bild. bladz. 231. '*Baduhenna*.'

Woud of Godes? - Zie Mr. J. DE WAL, *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheden van Drenthe.* Gron. 1842. bl. 134, 135 en de Schrijvers ald. aang.)

Bladz. 185. r. 9: Over *Utrecht* - bij te voegen:

Den naam der stad Utrecht verklaart BILDERDIJK, bij HUYGHENS, VI D. bl. 30, als *oud-trecht* (*trajectum vetus*). Dit behaagt mij beter, dan de *oude-markt* van de HH. SMITS en SCHOTEL. *Dordr.* I. bl. 228.

Bladz. 185. *Overijssel*.

Uit den Catal. van de Bibl. der Maatschappij van Letterk. had ik ook nog moeten aanhalen (D. II. bl. 202) het nog steeds merkwaardig opstel: *Verslag van onuitgegeven stukken betrekkelijk tot de historie van Overijssel*, door Mr. G. DUMBAR (geplaatst in het II D. 2 St. van de Verhandelingen dier Maatschappij, 1818).

Bladz. 187. (Friesland). Aant. 1.

Vooral evenwel had mogen vermeld worden de hervatte verdediging der deplorate zaak door den onwrikbaren stam-Fries Mr. D. FOCKEMA: doch de titels zijner werken bevinden zich in den aangeh. *Catal.* D. II. bl. 152.

Bladz. 189. Aant. 1.

Bij het aanhalen dezer verhandeling van den Heer HETTEMA (zijne vroegere over de *Friesche Vrijheid*, in den *Frieschen Volks-Almanak* voor het jaar 1847, bl. 127-169, vermeldt hij zelf) hier bov. bl. 187, had ik niet moeten vergeten zijne *Wenken voor hen die zich met eene nieuwe bewerking van de geschiedenis van Friesland willen bezig houden*, in dien Almanak voor het j. 1850. bl. 1-28. -

En ik moet deze verhandeling te meer aanhalen, om nog plaats to geven aan eene edelmoedige retractatie, en aan eene merkwaardige gissing des geleerden schrijvers, beide uit denzelfden brief van 23 Nov. 1849 waaruit ik boven bl. 187-189 veel had medegedeeld.

'Wat den Wendeldijk betreft moet ik u opmerken, dat ik later het II Deel bl. 55 en 119 van BILD. *Vaderl. Gesch.* lezende, mij overtuigd heb, dat mijne gissing omtrent *Swadenburg* als *Swartsluis* ongegrond was, daar dit niet verre van Bodegraven ligt [1]) - en waarbij dan mijns oordeels de *Wendeldijk* mede zal behooren en moeten liggen. Ik zoude het KEERdijk noemen, van *wenden, keeren*, en hem niet laten draaijen zoo als BILD. doet.' [2])

'Wat de *Wendelzee* betreft, ik geloof dat B. regt heeft; en wordt hierin versterkt door BOSWORTH *Anglosax. Dict.* in voce *Wendelsea: Vindelicum sive Adriaticum mare:* OROSIUS. *Mare Mediterraneum, speciatim vero Tyrrhenum*. Angl. Chronicle 885. BOËTHIUS 38. I. [3]).

'Vergun mij op te merken, dat ik *Teisterband, de eisterband*, d.i. de waterband, *Aquitania*, zoude willen noemen. De kaart van BILD. en het MS. Geneal. Culemb. zeggen mij dit. Het MS.: "Dit Graafschap van Teisterband was, dat nu Tielre en de Bommelrewaerdt, 't lant van Hoesden, Altena, Boesingchem, Zoelen en de Avezaet is." - *Diest* is eene rivier in België. Opmerkelijk is het, dat de Graven van Teisterband gezegd worden van de Hertogen van Aquitaniën aftestammen. Zie MS. bl. 10. [4]).'

Waarbij nu eenige aanteekeningen:

[1]) De Heer H. had in die Verhandeling bl. 19 gegist, dat *Zwadenburg*, voorkomende in de verdragen tusschen de Hollandsche Graven en Utrechtsche Bisschoppen, kon

zijn *Zwartsluis* (in-Overijssel, nabij Friesland). Over Zwadenburg als Swammerdam, volledig Swadenburgerdam, zie ook WAGENAAR D. II. bl. 247. Het verdrag van 1225 door den Heer H. vermeld, uit het *Charterb. v. Vriesl.* I. 78 (moet zijn, 88) slaat op een vroeger van 1204, en dit hangt weer te zamen met het bevelschrift van Keizer Frederik I van het jaar 1165, waarover bij WAGENAAR bl. 246. - BILD. Deel II. bl. 54-55.

[2]) Wat aangaat den naam van *Wendeldijk*, moet ik aanmerken, dat in het verdrag niet staat '*in aggere qui dicitur* Wendeldijk' (of Windeldijk), maar '*in loco qui dicitur* W.' wat meer op één bepaalde plaats in dien dijk toepasselijk kon schijnen, en in zoover BILDERDIJK'S afleiding te bevestigen. Doch over de plaats der aanteleggen sluizen, zijn. WAGENAAR en BILDERDIJK, en zoo mede D'ESCURY, *Holl. Roem* D. VI. bl. 607, eenstemmig in verschillend oordeel van dat van den Heer HETTEMA.

[3]) De opheldering daarentegen van dien Heer, nopens de *Wendelzee* of het *Wendelmeer*, vermeld in BILDERDIJK D. I. bl. 59, 289. II. 120, acht ik belangrijk en afdoende. Zoo Wendelzee de Middelzee in het algemeen beteekende, zou ik er bij gedacht hebben aan de *Wenden, Vandalen*, die in de vijfde eeuw onzer jaartelling de geheele Afrikaansche kust der Middellandsche Zee ingenomen en ruim eene eeuw lang overheerd hebben.

[4]) Over *Teisterband* z. boven, op meerdere plaatsen. Doch het vernoegt mij, dat een kundig man BILDERDIJK'S kaart van Teisterband niet zoo romanesq vindt, als wel anderen. - Het 'MS. Geneal. Culenb.' is een fraai MS. vol met fraai geteekende geslachtwapenen, door den Heer H. gedienstig mij tot inzicht of gebruik verleend; het is getieteld: *Genealogie van den edelen Huyze van Cuylenborgh*, en begint aldus:

'*Van den oorspronck der Graven van Teysterbant: daer die Doorluchtige Prince van Aquitanien Walgerus aen gehijlickt was, ende voorts waer van die Princen vun Aquitanien zijn gekomen, ende hoe zij haer wapenen vuerden, ende Coningen van Vranckrijck zijnde haere wapenen veranderden*.

'Dic Hertogen van Sicambrien ende daer nae Princen van Aquitanien, waer van dat Priamus die zoon van Franchion die eerste Hertoch was, ende voerde in zijn wapen een gulde schilt mit eenen leeuwe van keel dat is root. Ende als zij die landen in Gallien bemachtigden, ende besaten die stadt Lutetiae, die men nutertijt noempt Parijs, soe nam Hertoch Priamus aen die wapen dier Stadt ende landen, ende die wapen van de landen ende vant Coninckrijck dat nu Vranckrijk heyt was eenen gulde schilt mit drie padden van sabel, ende dese wapen voerden zij voort tot dat Coninck Clodoveus Kersten was, soo was in Vranckrijck eenen heremyt van heyligen leven, ende die engel Gods openbaerde hem ende gaff hem een cleet van lasuer met gulde lelien gesaayt, dat hij dat den Coninck Clodoveus geven zoude tot zijn wapen, ende van dier tijts voorts soo voerden die Coningen van Vranckrijck de blauwen schilt met gulde lelien.'(enz.)

Ditzelfde wordt daarna weer breeder beschreven, waarmede ik mij niet begeer in te laten: ik voer het alleen aan ter eere van het MS., ofschoon dit eerst van laat in de 16e eeuw is; - en om de fransche padden; - en om het zonderlinge te doen opmerken, hoe dezelfde lelie-figuurtjes, nu eens als padden, dan als halve manen, dan als kroonen, dan als bijen, dan weer als speerpunten, voorgesteld en uitgelegd worden[(1)]. Wil iemand door

(1) AMANLY, *Abrégé nouveau et méthodique du Blason*, Lyon 1722, p. 195: 'Les Fleurs du Lys, selon la commune opinion, furent prises par Clovis Premier Roi chrétien de France (etc.) ce qu'on a voulu dire des crapaux est surement fabuleux, de même que des trois couronnes et des trois croissants.' (Citaat mij nader medegedeeld door den Heer H.) - MORERI, Dict. in v. France, § *des Armes de France*, heeft het volgende: 'L'opinion qui donne à la France trois erapauds ou trois couronnes pour armes, est fabuleuse, et n'a point d'autorité; quoiqu'on nous veuille persuader que l'on en voit encore des marques sur la porte de la ville de Bayonne, et en quelques autres endroits du Royaume. Quelques uns disent que les armes de Clovis étaient trois croissants en champ de gueules: ce qui peut avoir quelque vraisemblance, puisqu'on voit encore aujourd'hui un tombeau des Rois de France semé de croissants, dans l'église de Soissons; mais pour les crapauds il y a apparenee que les fleurs de lis paroissant mal formées dans les vicilles peintures, on les a prises pour ces animaux, à qui elles ressembloient en quelque façon. On dit que Clovis ayant embrassé le Christianisme, reçut du Ciel les trois fleurs de lis d'or en champ d'azur, et s'en servit depuis pour armes;' (etc.).

Aquitanie, en Sicambrie, en Teisterband, ze met Gelderland en de drie mispelbloemen van het oude Gelderland in verband brengen, ik mag het lijden.

De drukfouten in den eersten Druk van het Eerste Deel zijn aangewezen bij het Tweede, (bl. 349, 350) en in den tweeden Druk van dat Deel verbeterd. (De misstelling I D. bl. 238 is slechts gedeeltelijk aangewezen; doch geheel verbeterd.) Een gezet gebruik van de tweede oplage van het Eerste Deel heeft mij dáárin menigen drukfeil doen ontdekken, waarvan ik voor hen die dat Deel en die oplage gebruiken, hier de aanwijzing moet doen.

Bl. IV r. 13 Boehandelaar *lees* Boekhandelaar. - Bl. VIII r. 13 v.o. gereprimandeerd *l.* gereprimendeerd. - Bl. X r. 10 v.o. zijn Vaderstad *l.* zijne Vaderstad. - Bl. 23 r. 5 Rhenns *l.* Rhenus. - Bl. 26 bovenaan, staat door drukfeil het cijfer 36. - Bl. 27 r. 2 zijn Duitsch volk *l.* een Duitsch volk. - Bl. 44 r. 9 v.o. *ὀλλεμι l. ολλυμι*. - Bl. 37 r. 11 v.o. Alvaren *l.* Avaren. - Bl. 92 r. 14 Engelshen

l. Engelschen. - Bl. 126 r. 13 v.o. *Tribunis* l. *Tribunus*. - Bl. 151 r. 8 Marr *l.* Maar. - Bl. 161 r. 3 v.o. uu *l.* nu. - Bl. 183 r. 3 v.o. uitgegeven *l.* uitgeven. - Bl. 250 r. 7 hem *l.* hun. - *Ald.* r. 8 v.o. strekten *l.* strekte. - Bl. 270 r. 6 vlamingen *l.* Vlamingen. - Bl. 278 r. 9 v.o. (in den text) 129*g* *l.* 1298. - Bl. 287 r. 9. ½ *l.* 1/12. - Bl. 299 r. 13. *ff. l.* C. - Bl. 316 is het cijfer bovenaan bij abuis 216. - Bl. 332 r. 7, 8 v.o. domamania *l.* domania. - Bl. 346 in het Register in te vullen Anglen, 40; en Bl. 348 Brabant, 282; en *Ald.* op de C. Cimbrische vloed, 228 v. - en Bl. 349, droit Divin 219; en *Ald.* op de G. oude Gedaante des Lands 18-26. - Bl. 350 Hofgerichten 206. *l.* 306. - Bl. 351 Karel de Groote, 297, *l.* 296, 297. - Bl. 352 bij Margaretha van Vlaanderen, te voegen: z. ook Zwarte Margriet. - *Ald.* Nehalennia, 293 *l.* 31. - Bl. 353 achter Slaven, in te voegen: Sonnemeer z. Zonnemeer. - Bl. 354 bij Utrecht, 235, nog te voegen 244 v. - Bl. 355 Wendel-zee 290 *l.* 289; en voorts in te vullen: Woud zonder Genade 51, 57, en op de Z.: Zonnemeer 184 (enz.), en bij Zwarte Margriet in te vullen het cijfer, 264 en volg.[(1)].

(1) Deze *invullingen* in het Register - voorloopig te doen, in afwachting van het meer volledige algemeene - hebben ook betrekking tot den Eersten druk van het Eerst Deel der Geschiedenis.

Aan den Heer Boekhandelaar
J. DE RUIJTER, *te* Amsterdam.

Mijnheer en Vriend!

Hiernevens breng ik onder uw oog, het volledig Algemeen Register op de Twaalf Deelen van BILDERDIJK'S *Geschiedenis des Vaderlands;* ten einde 1°. U tot uwe geruststelling te overtuigen, dat het werkelijk reeds bestaat (behoudens de nog vereischte aanvulling en zuivering, waarover straks); 2°. van dezen tekst uitgaande, nader met U over mijn plan aangaande BILDERDIJK'S werk te kunnen spreken.

1°. Gij ziet, het Register is uit die der twaalf Deelen tot één gebracht door twee andere handen dan de mijne; daarna ben ik zelf met de pen in de hand al die twaalf Deelen doorgegaan en heb vele artikelen aangevuld en uitgewerkt. Maar alzoo zal nu een gedeelte van het vroeger door anderen opgeschrevene, tot vermijding van herhalingen moeten vervallen; en, als van zelf spreekt, het Register uit de nadere Nalezing moeten aangevuld worden.

Maar nu spreekt ook van zelf, dat hoe korter of langer die nadere Nalezing is, zooveel te meer tijd en moeite die uitbreiding van dat Register zal vereischen: vooral wanneer men in aanmerking neemt, het groot verschil tusschen een Register op hetgeen reeds opgesteld en afgedrukt is, of op hetgeen nog opgezocht en uitgewerkt en geschreven on gedrukt zou moeten worden. Nu weet gij dat, toen ik vroeg in dit jaar U sprak, en voorstelde mijn bijgewerkte over het Eerste Deel bij voorraad afzonderlijk uit te geven als XIII^de^ Deels 1ste Stuk, Gij mij bepraatte om U te beloven de Na-Nalezing over de vier Deelen, II-V, er nog bij te werken, om tegen

Paschen met beter houding een eerste Stuk, gaande over de kleinere eerste helft des geheelen werks, te kunnen doen verschijnen. Ik meende dit gemakkelijk te zullen kunnen aannemen, omdat Deel II-V mij veel minder tijd en moeite zullen kosten, dan hetgeen ik bij dit eerste Deel, 1°. over BILDERDIJK en zijn werk in het algemeen, en 2°. in mijn dispuut over Graaf Dirk I met den Heer A.-T. heb moeten zeggen. Evenwel hebben eigene huisselijke en personele omstandigheden veroorzaakt dat ik niet meer heb kunnen afwerken dan over het Eerste Deel; en deze zullen mij beletten in de zomermaanden van dit jaar die Nalezing bij te werken; maar zullen mij niet verhinderen het Register in uitgeefbaren vorm te brengen.

2°. Maar nu begrijpt gij toch ook, dat de band van het bestaand contract tusschen U en mij, van binnen zóó veel tijds, zóó veel te moeten afwerken en leveren, voor mij onaangenaam en drukkend is. En evenwel wil ik zoo min mogelijk verder uw geduld: op den proef stellen en uw belang verwaarloozen; of ook het billijk ongeduld *van* en mijne verplichting *jogens* het Publiek nog langer, en misschien wel geheel en onherroepelijk te leur stellen. Want men herinnert mij telkens, mondeling en schriftelijk en onder allerlei verschillende vormen van meer of minder heuschheid, aan het zeer lang tijdsverloop na de uitgave van het XII^de^ Deel, - en aan mijne reeds hooge jaren; - ja heeft soms wel de beleefdheid van mij te kennen te geven, dat men om het Algemeen Register zekerder en spoediger te krijgen, mij mijne Na-Nageleerdheid wel zou willen schenken. En ik moet zeggen: men heeft gelijk; - want het Register wordt noodzakelijk vereischt om het bestaande werk bruikbaar te maken, en is dus eene stellige verplichting van mij; terwijl de verdere Nalezing en Bijvoegselen eene onverplichte toegaaf zijn, ten gevalle van mij-zelven niet minder dan van het Publiek.

Ik heb dus, na rijp overleg en beraad, besloten mijne Nalezing met het thans reeds afgedrukte over het algemeen gedeelte en dat over BILDERDIJK'S Eerste Deel, bij voorraad te staken; en straks na het afwerken en afdrukken daarvan, tot het in orde brengen van het Algemeen Register over te gaan.

Geeft dan de goede God mij kracht en lust, om ook over de volgende Deelen van BILDERDIJK eene nadere Nalezing uit te werken, dan wordt hierop een ander artikel van het tusschen ons bestaand contract toepasselijk. Maar ik moet nu met aandrang mijn vroegeren wensch herhalen, om al het reeds afgewerkte en bijkans afgedrukte, hoe eer hoe beter, tegen 1°. Junij of Julij, in het licht te geven, ten einde ik mijne zomer-vacantie kunne nemen.

Ook aan die nadere Nalezing op *de Geschiedenis des Vaderlands* zal ik zooveel te vlijtiger werken, omdat ik buitendien nog aan BILDERDIJK alleen eene onafzienbare levens-taak heb.

Immers, behalve de autographie van het *Album*, waarover in het nu gedrukte van het XIIIe Deel, bl. 36, 37 en als afzonderlijk prospectus van uitgave in den Letterbode van dit jaar N°. 15 (4 April), zullen denkelijk uit de duizenden '*Octavo blaadjes*' een paar boekdeelen ter afzonderlijke uitgave kunnen gevormd worden: - voorts zal de *Briefwisseling* van BILDERDIJK met mijn' Vader en mij, een interessant boekdeel geven. - Ook is er dat vroeger *Kort-begrip* van Geschiedenis onzes Vaderlands tot op de Unie van Utrecht, waarvan ik in het reeds afgedrukte van Deel XIII bl. 13-15, de beschrijving gegeven heb. - En dan zijn er buiten en boven dit alles, geheel te mijner beschikking nog *twee koffers* vol eigenhandige Geschriften van BILDERDIJK; een nog rijke goudmijn, ondanks wat daaruit in de Godgeleerde Opstellen, en de

Mengelingen in Prosa, en de Poëzij, kort na BILDERDIJK'S dood overhaast en oppervlakkig uitgezocht en bij Immerzeel uitgegeven is, ten einde bij gebrek van alle andere geldswaardige nalatenschap (behalve de niet groote boekerij) aan de kinderen, boven de begrafeniskosten, althans eenig geldelijk voordeel te verschaffen.

Het *of*, en *wanneer*, en *hoeveel*, en *hoe* van dit alles, hangt geheel af, aan den eenen kant van mijn leven en lust, aan den anderen kant van het vinden van een' geschikten, d.i. vriendelijken en soliden Uitgever.

Ik ben (*enz.*)

H.W. TYDEMAN

Zomerzorg bij *Bloemendaal*,
d. 15 April 1851.